

Святлана Куль-Сяльверстава

Беларускі час.

Летазлічэнне ў Беларусі са старажытнасці да сучаснасці

**Гродна
ЮрСапрынт
2014**

УДК 930.24
ББК 63.3(4 Беи)
К 90

Рэцэнзенты:

Аляксандр Краўцэвіч – доктар гістарычных навук, прафесар
Вышэйшай школы дзяржаўнай адміністрацыі, г. Беласток

Іна Соркіна – кандыдат гістарычных навук, дацэнт

Куль-Сяльверстava, С.Я.

К90 Беларускі час. Летазлічэнне ў Беларусі са старажытнасці да сучаснасці./
С.Я. Куль-Сяльверстava – Гродна : ЮрСаПрынт, 2014. – 202 с.
ISBN 978-985-99335-8-5

У кнізе прадстаўлена гісторыя летазлічэння ў Беларусі з часоў першабытнага грамадства да сучаснасці. На падставе пісьмовых крыніц паказана выкарыстанне асноўных элементаў летазлічэння – эры, года, месяца, тыдня, рэлігійных святаў, іх эвалюцыя і ўплыў на сістэму палітычнага, культурнага і эканамічнага жыцця.
Да кнігі далучаны метадычныя парады па работе з датамі беларускіх крыніц.
Кніга прызначана для прафесійных гісторыкаў і аматараў гісторыі.

ISBN 978-985-99335-8-5

УДК 930.24

ББК 63.3(4 БЕИ)

© С.Я Куль-Сяльверстava, 2014
© Афармленне. ТАА ЮрСаПрынт, 2014

Прадмова

Прадстаўленая ўвазе шаноўнага чытача кніга з'яўляецца першай у гісторыяграфіі спробай асэнсавання сістэмы летазлічэння, якая існавала на беларускіх землях на працягу стагоддзяў. Не гледзячы на тое, што гісторыя, як наука, пастаняна аперыруе датамі, айчынныя даследчыкі пакуль карыстаюцца працамі па гісторычнай храналогіі, якія створаны прадстаўнікамі іншых гісторычных школ. Але лічэнне часу на Беларусі мае свае асаблівасці, некаторыя яго элементы можна акрэсліць як унікальныя. Знаходжанне нашага народа на цывілізацыйным памежжы, дзе Усход сыходзіцца з Захадам, каталіцтва суседнічае з праваслаўем, стварыла ўмовы для сінтэзу, для выпрацоўкі ўласнай сістэмы летазліку на падставе розных храналагічных традыцый. Таму неабходным становіщца спецыяльнае даследаванне, прысвечанае ўжыванню розных адзінак летазлічэння на нашых землях, умовам і прычынам іх з'яўлення, бытавання, трансфармацыі або знікнення.

Дадзеная работа паводле прадмету і аб'екту, якія ў ёй разглядаюцца, належыць да сферы гісторычнай храналогіі. Гісторычная храналогія ў нашым разуменні – спецыяльная гісторычная дысцыпліна, якая вывучае сістэмы летазлічэння і гісторыю іх развіцця. Задачамі храналогіі з'яўляюцца акрэсленне часу гісторычных падзей, а таксама вывучэнне сістэм летазлічэння ў іх развіцці і ўзаемадзеянні. Даследаванне крыніц патрабуе ад гісторыка валодання навыкамі працы з адзінкамі вымярэння часу, якія ўжываліся на працягу стагоддзяў, а таксама прынцыпамі дацироўкі крыніц, падзей, якія ў іх згадваюцца, з дапамогай ускосных дадзеных. Менавіта гэтыя навыкі павінна даць гісторычную храналогію. Але пры даследаванні сістэм летазлічэння выяўляюцца многія факты і з'явы, якія даюць каштоўны матэрыял для іншых галін гісторычных ведаў – эканамічнай і палітычнай гісторыі, гісторыі паўсядзённасці, этнаграфіі і інш. У дадзенай работе аўтарка імкнулася звяртаць увагу на падобныя матэрыялы, паказваць сістэму летазлічэння ў кантэксце гісторычных падзей і працэсаў.

Аўтарка не ставіла сваёй задачай прадставіць сістэму летазлічэння, якія існавалі ў свеце на працягу тысячагоддзяў.

Зыходзячы з галоўнай мэты – зрабіць абагульнены нарыс гісторыі летазлічэння на Беларусі, – тут увага засяроджана на тых храналагічных адзінках, якія былі традыцыйнымі для нашай зямлі. Адзначым пры tym, што ў кнігу не ўвайшлі матэрыялы аб іўдзейскім і арабскім каляндарах, якія ўжываліся і цяпер выкарыстоўваюцца народамі, што спрадвек жывуць разам з беларусамі. Гісторыя і асаблівасці гэтых каляндароў добра распрацаваны ў літаратуры, да якой можна пры неабходнасці звязнуцца.

Гісторычная храналогія, як навуковая дысцыпліна, мае ўласную тэрміналогію, а таксама выкарыстоўвае тэрміны роднасных ёй навук, у tym ліку – матэматыкі і астрономіі. Паколькі ў беларускай гісторыографіі храналогія, як галіна ведаў, не распрацоўвалася, адсутнічае і беларускамоўны тэрміналагічны аппарат. Аўтарка ў дадзенай працы прапануе тэрміны, адаптаваныя і для беларускай традыцыі летазлічэння, і для крыніц, якія паходзяць з беларускіх земляў. Так, для рэлігійных святаў выкарыстоўваюцца назвы, прынятыя ў беларусаў. Выключэннем з'яўляецца Вялікдзень, для якога адначасова з беларускай назовай ужываецца тэрмін «Пасха». Дадзены тэрмін заснаваны на грэцкай і лацінскай назвах (грэц. πάσχα, лат. Pascha, ад іўрыта - פֶּסְחָה), выкарыстоўваецца і ў праваслаўі, і ў каталіцтве. Увядзенне тэрміна «Пасха» абумоўлена tym, што ад яго выводзіцца шэраг іншых тэрмінаў, прынятых у храналогіі, найперш «пасхалія».

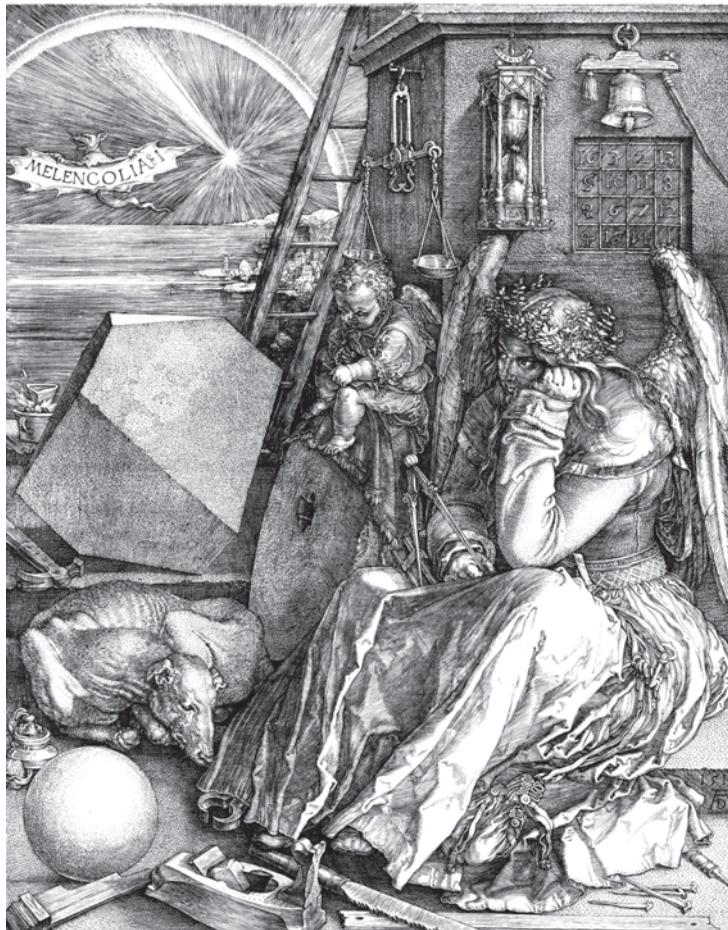
Структура кнігі ўключае раздзелы, прысвечаныя асобным адзінкам лічэння часу, а таксама календарам, якія ўжываліся і цяпер дзейнічаюць на Беларусі. Трэба адзначыць, што проблема бытавання грыгарыянскага і юльянскага календароў на наших землях вартая больш глыбокага, дэталёвага разгляду. Яна можа стаць тэмай асобнай манаграфіі ці дысертациі. У дадзенай рабоце аўтарка імкнулася паказаць асноўныя моманты, важныя акалічнасці і традыцыі ў гісторыі двух календароў, пакідаючы прастору для будучых даследаванняў.

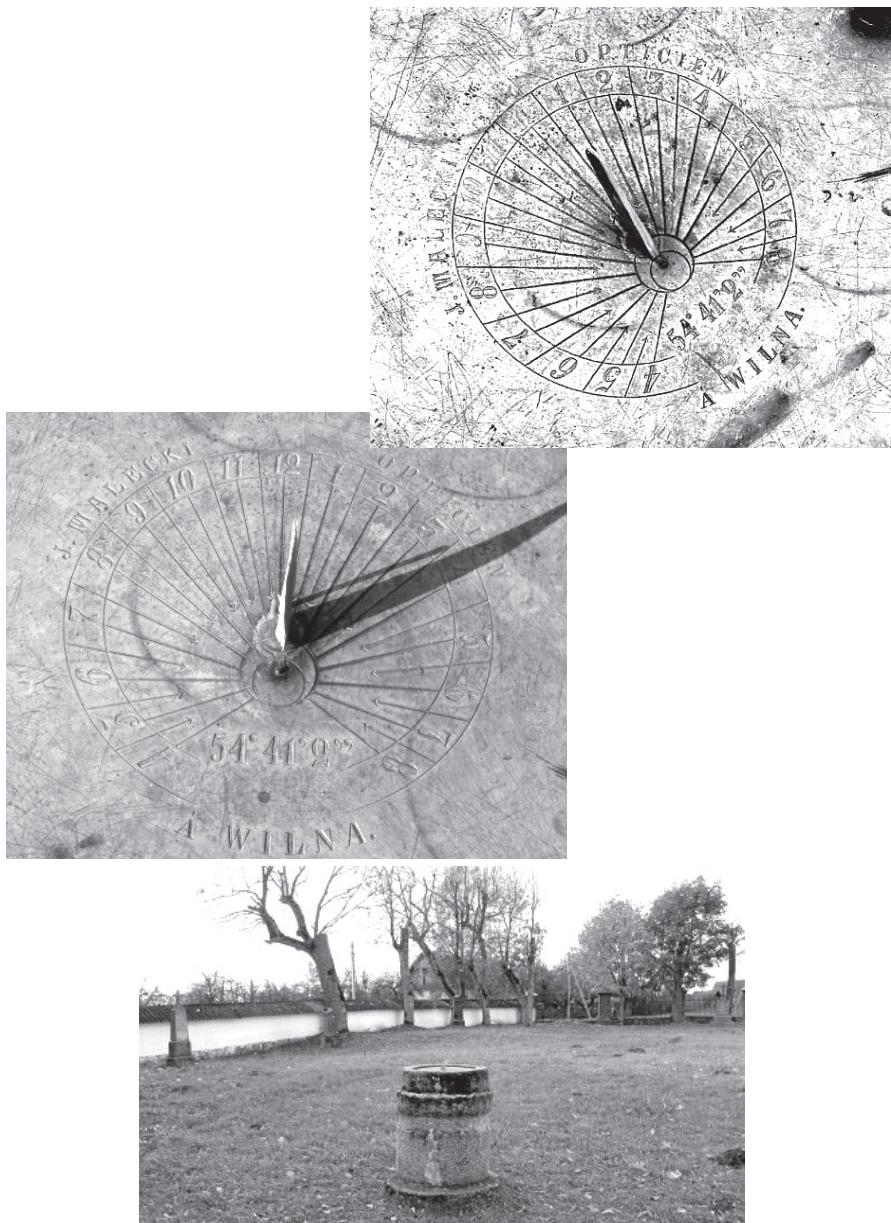
Адзін з раздзелаў утрымлівае метадычныя парады, неабходныя формулы і табліцы для работы з датамі.

Кніга падрыхтавана на кафедры турыстычнай гаспадаркі факультэта кіравання Політэхнічнай акадэміі ў Беластоку.

Аўтар выказвае шчырую падзяку выдавецтву «ЮрСа-Прынт» за падтрымку выдання гэтай работы.

**Правлемы гістарычнай храналогіі ў беларускай і
суседніх ёй замежных гістарычных школах.
Крыніцы для даследавання гістарычнай храналогіі**

Сонечны гадзіннік (гноман) XVIII ст. у в. Іичэлна Шчучынскага р-на
Гродзенскай вобласці. Дагэтуль паказвае дакладны час.
Патрабуе рэстаўрацыйных работ.

Гістарычна храналогія як спецыяльная гістарычна дысцыпліна іграе адметную ролю ў вывучэнні мінулага. Вызначэнне дакладнай даты падзеі, іх паслядоўнасці абумоўлівае абгрунтаванасць рэканструкцыі гістарычных працэсаў, ляжыць у падставе кожнага навуковага даследавання. Значэнне гістарычнай храналогіі добра ілюструе гісторыя гістарычнай навукі: складанне храналагічных табліц, разнастайных хронік, у аснову якіх быў пакладзены прынцып сістэматызацыі звестак па датах і інш., было адной з найбольш ранніх форм і метадаў гістарычнага даследавання. Адначасова распрацоўваліся методыкі акрэслення дат, іх рэдукцыі і канкардацыі.

У айчыннай гістарыграфіі пакуль што не склалася ўласная школа гістарычнай храналогіі. У адрозненне ад іншых спецыяльных гістарычных дысцыплін, такіх як геральдыка, генеалогія, археаграфія, у пэўнай ступені палеаграфія і кадыкалогія, гістарычная храналогія ўсё яшчэ абапіраецца на здабыткі іншых, найперш савецкай і расійскай навуковых школ. Гэта датычыць не столькі прынцыпаў і метадаў складання храналагічных табліц, якія сёння ўжо традыцыйна далучаюцца да абагульняючых прац, шматлікіх энцыклапедый і даведнікаў, а часам выходзяць асобнымі выданнямі. Вышэй сказанае стасуецца, у першую чаргу, да распрацоўкі прынцыпаў і метадаў работы з датамі, да вывучэння адметнасцяў летазлічэння на нашых землях. На сёняшні дзень па дадзенай проблематыцы мы фактычна маем адну навуковую працу, якая, на жаль, налічвае паўтара стагоддзі і значна састарэла. Тут маецца на ўвазе праца, падрыхтаваная М. Гарбачэўскім у 1867 г. – «Краткие таблицы, необходимые для истории, хронологии, вообще для всякого рода археологических исследований и в частности для разбора древних актов и грамот западного края России и Царства Польского».¹

У XIX ст. праца М.Гарбачэўскага мела піянерскія характеристар. У той час гістарычна навука на тэрыторыі Расійской

¹ Горбачевский Н. Краткие таблицы, необходимые для истории, хронологии, вообще для всякого рода археологических исследований и в частности для разбора древних актов и грамот западного края России и Царства Польского. – Вільно, 1867.

КРАТКІЯ ТАБЛИЦЫ.

необходимы для истории, хронологии, вообще для всякого рода археологических изысканий и в частности для разбора древних актов и грамот западного края России и Царства Польского.

ПРИЛОЖЕНИЕ
Археографіческое Адміністраціи генерал-майора Рубіж, Венков, Грушевськаго, Новакі
х Костюшко, Членов Імператорской Академії Наук
ІІ. ГОРНАЧЕВСКІМЪ.

ВІДЛІГИ
Віленському Археографіческому Комісіонеру.

ВІДЛІГІ.
Із типографії ГУДКОВСЬКОГО ПРАВЛІННЯ.
1847.

імперыі праходзіла перыяд свайго станаўлення, а гісторычна храналогія, як спецыяльная дысцыпліна, рабіла першыя крокі. М. Гарбачэўскі, з'яўляючыся архіварыюсам Віленскага архіва, а таксама сябрам Віленскай археаграфічнай камісіі, створанай неўзабаве перад выйсцем «Кратких таблиц», для даследавання ў галіне гісторычнай храналогіі амаль не меў апрышча ў выглядзе прац сваіх папярэднікаў. У прадмове М. Гарбачэўскі згадвае толькі адну навуковую працу, прысвяченую гісторычнай храналогіі – «Руководство к астрономии» 1831 г.² Д. Перавозчыка. Дзмітрый Перавозчыкаў, вядомы расійскі астроном і матэматык, многае зрабіў для матэматычнага і астронамічнага абурнтування гісторыка-храналагічных разлікаў. Асноўныя грунтоўныя працы яго ў гэтай галіне ўбачылі свет у 1850-х гг. Гэта, найперш, «Правила времясчисления, принятого православной церковью» (М., 1850) і артыкул «О летосчислении», надрукаваны ў альманаху «Месяцслов на 1855 г.» (СПб., стар. 242-256). Менавіта ў 1840-1850-я гады з'яўляюцца працы і іншых вядомых даследчыкаў гісторычнай храналогіі: К.Трамоніна, П.Хаўскага, А.Куніка. Адначасова з М.Гарбачэўскім пачаў друкаваць даследаванні па гісторычнай храналогіі М.Лалаш. У адрозненне ад сваіх папярэднікаў і сучаснікаў М.Гарбачэўскі кіраваўся практичнымі меркаваннямі: выдадзеная ім праца адрасавалася тым, хто непасрэдна працуе з крыніцамі, паходзячымі з земляў ВКЛ, і сутыкаецца з проблемай аднаўлення, удакладнення і рэдукцыі дат. Пэўна, у

чаную гісторычнай храналогіі – «Руководство к астрономии» 1831 г.² Д. Перавозчыка. Дзмітрый Перавозчыкаў, вядомы расійскі астроном і матэматык, многае зрабіў для матэматычнага і астронамічнага абурнтування гісторыка-храналагічных разлікаў. Асноўныя грунтоўныя працы яго ў гэтай галіне ўбачылі свет у 1850-х гг. Гэта, найперш, «Правила времясчисления, принятого православной церковью» (М., 1850) і артыкул «О летосчислении», надрукаваны ў альманаху «Месяцслов на 1855 г.» (СПб., стар. 242-256). Менавіта ў 1840-1850-я гады з'яўляюцца працы і іншых вядомых даследчыкаў гісторычнай храналогіі: К.Трамоніна, П.Хаўскага, А.Куніка. Адначасова з М.Гарбачэўскім пачаў друкаваць даследаванні па гісторычнай храналогіі М.Лалаш. У адрозненне ад сваіх папярэднікаў і сучаснікаў М.Гарбачэўскі кіраваўся практичнымі меркаваннямі: выдадзеная ім праца адрасавалася тым, хто непасрэдна працуе з крыніцамі, паходзячымі з земляў ВКЛ, і сутыкаецца з проблемай аднаўлення, удакладнення і рэдукцыі дат. Пэўна, у

² Горбачевскі Н. Краткие таблицы. – С.7.

значнай ступені дадзеная праца была прызначана для тых, хто займаўся выданнем дакументаў у межах Віленскай і Кіеўскай Археаграфічных камісій, дзе друкаваліся менавіта такія матэрыялы. Задачы, якія ставіў М.Гарбачэўскі, выдаючы «Табліцы», скіраваны былі не толькі на разгляд летазлічэння ў праваслаўнай юльянскай традыцыі, але і каталіцкай грыгарыянскай. Многае яму прыходзілася вылічваць эмпірычна, аналізуячы дакументы, з якімі ён працаваў. Безумоўна, методыкі, якія прапануе даследчык у дадзенай рабоце, у большасці састарэлі. За паўтара стагоддзі гісторычна храналогія зрабіла значныя крокі на шляху спрашчэння, аптымізацыі вылічэнняў. Больш дасканалымі сталі формулы, больш простымі і зручнымі табліцы. Разам з тым, актуальным застаецца падыход, які выкарыстаў у сваёй працы па храналогіі М.Гарбачэўскі: пры рабоце з датамі дакументаў, якія паходзяць з беларускіх земляў, неабходна ўлічваць наяўнасць розных традыцый летазлічэння, якія тут суіснавалі, а часам дапаўнялі адна адну. Належыць адзначыць, што да пытанняў гісторычнай храналогіі М.Гарбачэўскі неаднаразова звяртаўся пры выданні дакументаў у «Актах Віленской археографической комиссии»: пры датаванні дакументаў час ад часу належала пераводзіць даты эры ад Стварэння Свету на эру ад Раства Хрыстова, аднаўляць даты па згадцы рэлігійных святаў або індыктаў. Адноўленыя ці рэдукаваныя даты пазначаліся ў загалоўках дакументаў без указання прынцыпаў рэдукцыі. Адзначым, што ў «Актах Віленской археографічной камісіі» праца з датамі праведзена на вельмі высокім узроўні. Пры аналізе загалоўкаў і іншых частак археографічнага супрадажэння крыніц, якія там надрукаваныя, намі выяўлена толькі адна недакладнасць у публікацыі дакумента сярэдзіны XVI ст. – не ўлічаны быў вераснёўскі стыль пры пераводзе даты з эры ад Стварэння Свету на эру ад Раства Хрыстова, які можна было праверыць з дапамогай індыкта.

На праблемы гісторычнай храналогіі звярнуў увагу яшчэ адзін выдатны беларускі славіст – Я.Карскі. У адным

з падраздзелаў «Славянскай кирилловскай палеографии»³ беларускі акадэмік прыватнасці згадвае пра рэдукцыю дат з візантыйскай эры на сучасную, а таксама аб метадах акрэслення юльянскай Пасхі. Між іншым, менавіта ў гэтай працы Я. Карскі прапанаваў вельмі простую і зручную формулу для акрэслення дня тыдня па юльянскім календары. Праўда, паколькі «Славянская кирилловская палеография» амаль не закранае крыніцы з тэрыторыі ВКЛ, асаблівасці датавання гэтых рукапісаў не адзначаюцца. Я. Карскі ў сваіх даследаваннях па гістарычнай храналогіі, таксама як і ў названай працы па проблемах палеаграфіі, канцептуальна стаяў на пазіцыях заходнерусізма⁴; па-за сферай яго даследавання былі тыя элементы летазлічэння і пісьма, якія прынесла на беларускія землі каталіцтва. Таму менавіта, на нашу думку, яго пошукі ў галіне гістарычнай храналогіі абмяжоўваюцца юльянскім календаром, эрай ад Стварэння Свету, а храналагічна, за невялікім выключэннем, перыядам да канца XV ст. Для Я. Карскага ёўрапейскае летазлічэнне пачалося «ў нас» з указа Пятра I аб увядзенні эры ад Раства Хрыстова, а да гэтага часу яе раз-пораз выкарыстоўвалі «заходнерусская» і «паўднёвазаходня канцылярыі». Ёсць і недакладнасці, у прыватнасці, Я. Карскі няслушна ўказвае прынцыпы пераводу дат на сучасную эру з улікам стыля.⁵

Пасля гэтых дзвюх прац у айчыннай гістарыяграфіі маецца вялізны прагал – фактывна да 2000-х гадоў пытанні храналогіі не знаходзілі адлюстравання ў спецыяльных працах беларускіх навукоўцаў. Сёння, апрача згаданых вышэй прац, у даробку беларускай гістарычнай храналогіі маюцца публікацыі аўтаркі гэтых радкоў, у тым ліку, выдадзены ў 2009 г. практи-

³ Карский Е.Ф. Славянская кирилловская палеография. М., 1979 – с.219-223.

⁴ Падрабязней аб гэтым гл.: Яўхім Карскі як палеограф і проблемы беларускай палеаграфіі / Куль-Сильверстава С.Я. Палітыка. Культура. Асона.-Гродна, 2012 - с.149-160.

⁵ Карский Е.Ф. Указ. соч. - с.220-221

кум па гістарычнай храналогії⁶, а таксама некалькі артыкулаў і магістарская дысертация нашай вучаніцы І. Мілінкевіч.⁷

Можна меркаваць, што занядбанне гістарычнай храналогіі ў айчыннай гістарыяграфіі было звязана з той акалічнасцю, што лічылася дастатковым кіравацца ў сваёй працы здабыткамі савецкіх навукоўцаў, галоўным чынам маскоўскіх гісторыкаў, якія «закрывалі» дадзеную праблематыку. У расійскай гістарыяграфіі пытанні гістарычнай храналогіі даследаваліся з сярэдзіны XIX ст. Зварот да іх быў абумоўлены інтэнсіўным вывучэннем і ўвядзеннем у навукоўы абсяг спачатку помнікаў кірылічнага летапісання, а затым актавых помнікаў Маскоўскай дзяржавы. У 60-80-я гады XIX ст. выпрацоўваюцца правілы рэдукцыі дат, ідзе палеміка вакол стыляў, якія ўжываюцца ў летапісах, складаюцца першыя формулы і табліцы для работы з датамі. Значныя працы ў гэтай галіне пакінулі Д. Празароўскі, Д. Свяцкі, М. Сцяпанаў і інш. Падрабязны гістарыяграфічны агляд гэтага перыяду ў вывучэнні храналогіі кірылічнага летапісання дае І. Данілеўскі.⁸ Не гле-дзячы на перыяд занядбання і вульгарызацыі гісторыі як навукі

⁶ Аб асаблівасцях працы з датамі гістарычных крыніц часоў ВКЛ (14-XVI стст.) / Куль-Сяльверстава С.Я. Палітыка. Культура. Асона. - с.131-134. ; Яна ж. Роля рэдукцыі дат у гістарычных даследаваннях/Развитие методологических исследований и подготовка кадров историков в Республике Беларусь, Российской Федерации и Республике Польша. Сборник научных статей /под научной редакцией доктора исторических наук, профессора А.Н. Нечухрина.- Гродно: ГрГУ, 2012.-с.118-130; Яна ж.Гістарычная храналогія. Практыкум для студэнтаў гістарычных спецыяльнасцяў. – Гродна:ГрДУ, 2009.

⁷ Мілінкевіч І. Увядзенне і функцыянаванне грыгарыянскага календара на тэрыторыі Гродзенскай губерні ў XIX – пачатку XX стст. Магістарская дысертация. -Гродна, ГрДУ ім. Янкі Купалы, 2013.;Мілінкевіч І.З. Грыгарыянскі каляндар на Беларусі / Мілінкевіч І.З./// Наука-2009: сб. науч. ст. В 2 ч. Ч. 1 / ГрГУ им. Я. Купалы ; редкол.: А.Ф. Проневіч (отв. ред.) [и др.]. – Гродно : ГрГУ, 2009. – с. 68-69. Мілінкевіч І.З. Калізіі ўвядзення новага календара Стэфанам Баторыем / Мілінкевіч І.З./// Краязнаўчыя запіскі №9 / рэдкал.: Р.В. Янчалоўская [і інш.] – Гродна, 2013. – с. 107-113.

⁸ Данилевский И. Н. Нерешенные вопросы хронологии русского летописания/Вспомогательные исторические дисциплины. Т.XV - М. 1983 - с.62-71.

ў перадваенны час і першыя пасляваенныя гады, даследаванні па гістарычнай храналогіі не спыняліся. На неперарыўнасць яе развіцця аказала ўплыў, між іншым, тая акалічнасць, што гістарычная храналогія з'яўляецца не толькі адной са спецыяльных гістарычных дысцыплін, але таксама часткай агульной храналогіі як науку аб часе, якой займаюцца астрономія і матэматыка. Таму менавіта ў савецкі час гістарычная храналогія прыцягнула ўвагу матэматыкаў і астрономаў, што дазволіла заснаваць працу з датамі гістарычных крыніц на падмурку, створаным дакладнымі наукамі. Астрономы і матэматыкі сталі таксама папулярызатарамі ведаў у галіне гістарычнай храналогіі.

У савецкі час у гістарычнай храналогіі бліскуча пазначаюцца М.Беражкоў, Л.Чарапнін, А.Кузмін, А.Буткевіч і М.Зеліксон, Е.Каменцева і М.Усцюгаў і іншыя⁹. Асобна хацела-ся б пазначыць працу Л. Чарапніна, выдадзеную ў ваенны час – у 1944г. Але адметнасць яе не толькі ў часе выдання. Праца Л.Чарапніна фактычна была першай абагульняючай работай у галіне рускай (расійскай) гістарычнай храналогіі, яна была напісана яснай, даступнай для прафана ў галіне астрономіі і матэматыкі мовай, утрымлівала неабходныя для працы з датамі метадычныя парады, формулы і табліцы. Для беларускай гістарычнай храналогіі, на нашу думку, важнай з'яўляецца згадка Л.Чарапніным магчымасці выкарыстання візантыйскага індыкта побач з эрай ад Раства Хрыстова і ўказанне на прынцыпы праверкі індыкта і яго вылічэння для гэтай эры.¹⁰ Падобнае спалучэнне эры і індыкта выкарыстоўвалася толькі ў ВКЛ, яно характэрна для фармуляра беларускіх і ўкраінскіх актаў XV – першай паловы XVI стст., у Маскоўскай дзяржаве такое напісанне дат не ўжывалася.

⁹ Черепнин Л. В. Русская хронология: Учебное пособие. М., 1944; Каменцева Е. И. Хронология: Учебное пособие. М., 1967; Селешников С. И. История календаря и хронология. 3-е изд. М., 1977; Буткевич А. В., Ганышин В. П., Хренов Л. С. Время и календарь. М., 1960 і інш.

¹⁰ Черепнин Л. В. Русская хронология. С.34.

У 1960–1970 гг. на падставе даследаванняў у галіне гістарычнай храналогіі ствараюцца падручнікі і навучальныя дапаможнікі, метадычныя параднікі і іншыя дапаможныя матэрыялы, якія выдаюцца вялікімі накладамі і па якіх рыхтуюцца кадры для гістарычнай навукі ўсяго Саюза. Але ў значнай большасці і даследаванні, і падручнікі былі скіраваны на вывучэнне крыніц, звязаных з гісторыяй Расіі, а ў вывучэнні заходненеўрапейскіх сістэм лічэння часу савецкія гісторыкі абапіраліся на даробак сваіх калег з-за мяжы.¹¹ Праводзіліся даследаванні сістэм летазлічэння ў асобных народаў, пераважна неславянскіх. Што ж датычыцца нашых традыцый у летазлічэнні, гэта амаль не знайшло адлюстравання ў тагачасных навуковых працах ці давалася маргінальна і з памылкамі.

Галоўныя праблемы, якія ставіліся і вырашаліся савецкай, а, фактычна, расійскай храналогіяй, датычылі даціроўкі летапісаў, ужывання стыляў, распрацоўкі агульнай карціны летазлічэння ў старажытных славянаў і ў Маскоўскай дзяржаве дапятроўскай эпохі. У гэты час з'яўляюцца гістарыяграфічныя даследаванні расійскай і савецкай гістарычнай храналогіі ў выглядзе раздзелаў у манографіях, а таксама асобных артыкулаў.¹²

Своеасаблівы агляд магчымасцей расійской школы гістарычнай храналогіі быў зроблены на канферэнцыі, прысвечанай 870-годдзю «Учения» Кірыка Наўгародца, якая адбылася ў Маскве ў снежні 2006 г.¹³ У канферэнцыі прынялі

¹¹ Введение в специальные исторические дисциплины :Учебное пособие/ Т.П.Гусарова, О.В. Дмитриева, И.С.Филиппов и др.- М.;: Изд-во МГУ, 1990 – с. 180-192.

¹² Свердлов М.Б. Изучение древнерусской хронологии в русской и советской историографии//Вспомогат. истор. дисциплины, т.5, Л., 1972 – с.61-71.

¹³ Календарно-хронологическая культура и проблемы ее изучения : к 870-летию «Учения» Кирика Новгородца: материалы науч. конф. Москва, 11-12 дек. 2006 г. / сост. Ю.Э. Шустова; редкол. : Р.А. Симонов(отв. ред.) и др. ; Рос. гос. гуманитар. ун-т, Ист.-арх. ин-т, Каф. источниковедения и вспомогат. ист. дисциплин, Ин-т всеобщ. истории РАН, Моск. гос. ун-тпечати. — М. : РГГУ, 2006.

ўдзел навукоўцы розных галін ведаў: гісторыкі, культуролагі, філолагі, матэматыкі і астраномы. Тэмы, якія ўзьдымаліся ў дакладах і пасляканферэнцыйным выданні, з'яўляюцца традыцыйнымі для расійскай школы гістарычнай храналогіі: крыніцы старажытнаславянскай сістэмы летазлічэння, метады вылічэння рухомых святаў, успрыманне часу жыхарамі Маскоўскай дзяржавы і інш. Паводле нашых назіранняў, праблемы летазлічэння на Беларусі ці ва Ўкраіне, у іншых бліжэйшых суседзяў застаюцца па-за цікаўнасцю расійскай школы гістарычнай храналогіі.

Даследаванні ў галіне гістарычнай храналогіі маюць традыцыю ва Ўкраіне. Тут акрэсліўся не толькі актуальныя для ўкраінскай гісторыі пытанні храналогіі, але і іх ацэнка з пазіцыі украінскай нацыянальнай гісторыі. У дадзеным выпадку мова ідзе аб лёсе і ўзаемадзеянні грыгарыянскага і юльянскага календароў на ўкраінскіх землях. Класік украінскай гістарычнай навукі М. Грушэўскі, ацэньваючы гэтае ўзаемадзеянне, зрабіў высынову, што барацьба супраць увядзення грыгарыянскага календара, якую на працягу некалькіх гадоў вялі жыхары Львова ў канцы XVI ст., была праявай нацыянальнага руху, паколькі ішла ў рэчышчы змагання супраць паланізацыі і акаталічвання.¹⁴ Такая ацэнка падзей і сёння прысутнічае ў працах украінскіх аўтараў па гістарычнай храналогіі.¹⁵

Другой важнай рысай украінскай гістарыграфіі з'яўляецца наяўнасць фундаментальнай работы, якая разглядае большасць праблем славянскай традыцыі летазлічэння, а таксама дае шырокі матэрыял па сістэмах летазлічэння народаў свету. Тут маецца на ўвазе манографія выдатнага астронома і матэма-

¹⁴ Грушевський М.С. Історія України - Руси. В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С. Сочань (голова) та ін. - Кіїв: Наукова думка, 1991- Т.6. – 1995 - с. 466 – 467.

¹⁵ Каліберда Г.Ю.Невдала спроба запровадження григоріанскага календаря на території Украіни наприкінці XVI століття - http://www.rusnauka.com/7_NND_2009/Istoria/42844.doc.htm (дата доступу 12.06.2014).

тыка, прафесара Прыкарпацкага ўніверсітэта І. А. Клімішына. У кнізе шырока выкарыстаны ўласна ўкраінскія гістарычныя крыніцы, у тым ліку графіці на сценах Кіеўскай Сафіі, выданні Астрозскай друкарні І.Фёдарава і інш.¹⁶

Літоўская гістарычна храналогія пакуль, як і беларуская, знаходзіцца на этапе свайго фармавання. Адзначым пры tym, што літоўскія калегі зрабілі значны практичны ўнёсак у складванне традыцыі працы з датамі крыніц пры выданні Літоўской метрыкі. Не ўсе вылічэнні зроблены ў ёй абсолютна дакладна, гэта датычыцца, найперш, удакладнення дат па індыктах і ўвогуле працы з дадзеным элементам летазлічэння. Не цалкам выкарыстаны таксама магчымасці аднаўлення дат па ўскосных звестках. Але пачатак практичнай работы ў галіне гістарычнай храналогіі пакладзены.

Значны даробак у галіне гістарычнай храналогіі мае наука Польшчы. Дастаткова падрабязны гістарыяграфічны агляд па дадзенай праблематыцы прадстаўлены ў работах Ю.Шыманскаага і Б.Уладарскага.¹⁷ Зварот да гэтых праблем акрэсліўся яшчэ ў 19 ст., у час закладвання падмуркаў польскай гістарычнай школы. Першыя распрацоўкі ў галіне гістарычнай храналогіі тут мелі характар метадычных парад і тлумачэння ў спосабаў перадачы дат у спасылках да навуковых прац. Адной з першых публікацый, якая была прысвежана храналагічным праблемам *stricte*, былі артыкулы А.Вейнерта ў выданні „*Biblioteka Warszawska*” ў 1856 і 1878 гг. Польскі даследчык на падставе шырокага кола крыніц, найперш гродскіх кніг і сеймавых пастановаў, паспрабаваў аднавіць гісторыю ўвядзення грыгарыянскага календара на тэрыторыі Польшчы. Дзякуючы руплівасці і эрудыцыі аўтара, дадзеная праца не страціла свайго значэння і сёння. Між іншым, А.Вейнерт першым выказаў

¹⁶ Клімишин И.А. Календарь и хронология. - Москва, Наука, 1985.

¹⁷ Szymański J. Nauki pomocnicze historii. Warszawa, 2012 – s.109, 146-153; Włodarski B. Chronologia polska. – Warszawa, 2007 – s.30-36.

думку, што спецыяльнага загаду Стэфана Баторыя аб увядзенні новага календара ў Рэчы Паспалітай магло не быць, а рэформа праводзілася непасрэдна паводле булы Грыгорыя XIII.¹⁸

У канцы 19 ст. і ў першыя дзесяцігоддзі 20 ст. акрэслісія праблемы, якія ў далейшым сталі прыярытэтнымі для польскіх даследчыкаў у галіне гістарычнай храналогіі: літургічны каляндар у розных рэгіёнах Польшчы; вывучэнне старажытных друкаваных і рукапісных календароў; храналогія найстарэйшых дакументаў, якія паходзяць з тэрыторыі Польшчы. У гэты час пачынаюць сваю працу навукоўцы, найбольш аўтарытэтныя ў галіне польскай гістарычнай храналогіі, якія сфармавалі яе і метадалагічна, і метадычна – Уладзіслаў Сямковіч і Браніслаў Уладарскі. Ужо ў 1923 г. выходзіць першае выданне, прызначанае для студэнтаў, складзенае на падставе лекцый У. Сямковіча, прафесара Ягелонскага ўніверсітэта – «Encyklopedia nauk pomocniczych historii», якое затым перапрацоўвалася і неаднаразова перавыдавалася.¹⁹ Сярод іншых дысцыплін – геральдыкі, дыпламатыкі, палеаграфіі, сфрагістыкі і г.д., – энцыклапедыя ўтрымлівала і сістэматызаваны матэрыял па храналогіі.

Польскія калегі здолелі выкарыстаць напрацоўкі сваіх расійскіх і савецкіх калег, адаптууючы іх вопыт для даследавання крыніц. Для нашай праблематыкі важна, што ў апошнія перадваенныя і першыя паслеваенныя гады ў поле зроку польскіх крыніц знаўцаў трапляе сістэма летазлічэння ў ВКЛ. Спецыяльны манаграфіі або артыкула па гэтай тэмэ не з'явілася, але ў працы Б.Харадыскага, прысвечанай кірылічнай палеаграфіі, быў змешчаны раздзел, які разглядаў датаванне кірылічных рукапісаў.²⁰ Аўтар, як можна ўбачыць

¹⁸ Wiejniert A. Sprostowanie błędów co do wprowadzenia kalendarza greroriańskiego do Polski/ Biblioteka Warszawska, t.2, 1865 – s. 497-501; Tenże. Ostateczne rozwiązanie co do wprowadzenia kalendarza greroriańskiego/ Biblioteka Warszawska, t.3, 1878 - s.1-12.

¹⁹ Semkowicz W. Encyklopedia nauk pomocniczych historii, Kraków , 1999.

²⁰ Horodyski B. Podręcznik paleografii ruskiej. - Kraków, 1951 – s. 25-27.

са зместу кнігі і спасылак, паклаў у аснову дадзенага раздзе-
ла працу Я.Карскага, а таксама абагульняючую манаграфію
Л.Чарапніна, якая з'вілася незадоўга да гэтага. У адрозненне
ад савецкіх калег, Б.Харадыскі звярнуў увагу на датаванне
рукапісаў віленскай вялікакняскай канцылярыі, адзначаючы
раннє выкарыстанне ў ёй эры ад Раства Хрыстова і індыктаў.
Але паколькі дадзены раздзел не з'яўляўся спецыяльнай рабо-
тай па храналогіі, выконваў дапаможную функцыю, глыбока-
га аналізу летазлічэння ён не ўтрымлівае.

У 1950–1980 гг. тэматыка, якая акрэслілася ў польскай
гістарычнай храналогіі ў папярэдні перыяд, знайшла развіццё
ў значнай колькасці навуковых артыкулаў і іншых распрацо-
вак. Найбольш важнай публікацыяй у гэты час стала «Chrono-
logia Polska» Б.Уладарскага, першае выданне якой пазна-
чана 1957 г. Фактычна гэта была калектывная праца, у якой
Б.Уладарскі выступіў як аўтар тэксту і рэдактар шматлікіх і
ёмістых дадаткаў. Кніга Б.Уладарскага шмат разоў перавыда-
валася, дапаўнялася і перапрацоўвалася. Сёння яна з'яўляецца
найбольш грунтоўнай працай ў галіне польскай гістарычнай
храналогіі. Яна ўтрымлівае матэрыялы па найбольш
распаўсюджаных у сусветнай гісторыі сістэмах летазлічэння,
але больш падрабязна і дэтальна разглядае єўрапейскія
традыцыі лічэння часу, робячы акцэнт на тых, якія бытавалі
ў Польшчы. Вялікую вартасць маюць дадаткі, у каторых апра-
ча звычайных для єўрапейскай храналагічнай навукі методык
работы з датамі, табліц і формул, маюцца матэрыялы, сцісла
звязаныя з польскімі землямі: каляндар святаў і дзён памяці
святых польскага касцёла з паказаннем спецыфікі яго ў розных
рэгіёнах; храналагічныя табліцы праўлення ўладцаў, біскупаў,
найбольш важных падзей польскай гісторыі.²¹ Б.Уладарскі
прысвяціў сваю кнігу менавіта польскай храналогіі, матэрыя-
лы з тэрыторыі Беларусі ў ёй не выкарыстоўваюцца, традыцыі

²¹ Włodarski B. Chronologia polska. - S. 221- 300.

летазлічэння тут, нават у часы існавання агульной з Польшчай дзяржавы, не згадваюцца.

Сярод публікаций па гісторычнай храналогіі, якія выйшлі ў апошнія дзесяцігоддзі 20 ст. і пачатку 21 ст. належыць адзначыць абагульняющую працу Ю.Шыманскаага, які працягнуў работу У.Сямковіча па стварэнні «Vademecum» для польскіх гісторыкаў. Сярод дысцыплін, якія прадстаўлены ў выданні, храналогія займае дастаткова значнае месца.²² Аўтар сцісла выкладае матэрыял па найбольш важных элементах лічэння часу, дае вялікі бібліографічны спіс. У адрозненне ад папярэднікаў, шмат увагі Ю.Шыманскі аддае патанням падзелу сутак, гісторыі гадзіннікаў, рукапісных і друкаваных календароў.

Для нашага даследавання значную вартасць мае артыкул Т.Шульца, прысвечаны акалічнасцям увядзення грыгарыянскага календара ў Рэчы Паспалітай.²³ Аўтар, праўда, не дае ніякай інфармацыі пра тэрыторыю ВКЛ, сцвярджаючы мімаходзь, што тут каляндар быў уведзены адразу і без канфліктаў, што не адпавядае рэчаіснасці. Але каштоўнасць дадзенай работы ў тым, што Т.Шульц на падставе шырокага спектра крыніц дапаўняе і канкрэтызуе вывады, зробленыя яшчэ ў сярэдзіне 19 ст. А. Вейнерам.

Заканчваючы агляд здабыткаў айчыннай і блізкіх ёй геаграфічна гісторычных школ у галіне храналогіі, нельга не згадаць яшчэ адну фундаментальную працу, да якой прычыніліся навукоўцы розных краін – манаграфію, прысвяченую 400-годдзю грыгарыянскага календара.²⁴ Манаграфія стала вынікам канферэнцыі, якая праводзілася ў Ватыкане з нагоды юбілею. Матэрыялы, якія ў ёй змешчаны, датычаць

²² Szymański J. Nauki pomocnicze historii - s.107-153.

²³ Szulc t. Wprowadzenie kalendarza gregoriańskiego w Rzeczy Pospolitej szlacheckiej /*Studio z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*, 2011, №14- s. 32-38.

²⁴ Gregorian Reform of the Calendar: Proceedings of the Vatican Conference to Commemorate its 400th Anniversary, 1582–1982. Vatican City: Pontifical Academy of Sciences, Vatican Observatory (Pontificia Academia Scientarum, Specola Vaticana), 1983.

гісторыі стварэння календара, яго прыняцца еўрапейскімі краінамі, будучыні грыгарыянскага летазлічэння. На жаль, матэрыялы аб калізіях успрыніцца новага календара ў Рэчы Паспалітай не знайшлі адлюстравання ў гэтым выданні.

Суседня гістарычныя школы, найперш польская і расійская, назапасілі вялікі вопыт у рабоце з датамі. Абапіраючыся на іх працы, можна паспяхова фармаваць айчынную гістарычную храналогію, выкарыстоўваючы багатую і разнастайную крыніцавую базу, якая сёння маецца ў распараджэнні беларускіх гісторыкаў.

Крыніцы Гістарычна храналогія ў якасці крыніц выкарыстоўвае тыя ж дакументы і артэфакты, што і гісторыя, але мае і ўласныя, спецыфічныя, да якіх рэдка звяртаюцца гісторыкі іншых спецыяльнасцей. У поле зроку гісторыка-хранолага знаходзяцца тыя помнікі мінуўшчыны, у якіх так ці інакш ёсьць пазначэнне часу. Спецыфічнымі крыніцамі гісторыка-храналагічных даследаванняў служаць друкаваныя, рукапісныя, зробленыя з дапамогай разнастайных матэрыялаў (камень, дрэва, косць і інш.) календары розных тыпаў, рознага прызначэння і створаныя па розных прынцыпах. Да крыніц гістарычнай храналогіі належаць таксама прылады і прыстасаванні, якімі вымяралі і вымяраюць час, у тым ліку гадзіннікі.

Важнай крыніцай для вывучэння сістэмы лічэння часу з'яўляюцца дапаможныя матэрыялы для акрэслення ці праверкі дат, у тым ліку пасхаліі, храналагічныя табліцы астронамічных з'яў, гараскопы з указаннем дат і інш.

У дадзенай рабоце аўтарка грунтуе свае назіранні, за рэдкім выключэннем (фальклор), на матэрыяле пісьмовых крыніц, як апублікованых, так і архіўных. Іх характарыстыцы і прысвечаны дадзены раздзел работы.

Найбольш змястоўную і рознабаковую інфармацыю аб сістэме летазлічэння, якая выкарыстоўвалася на беларускіх землях, у дадзенай рабоце далі актавыя крыніцы. Гэта абумоўлена самой сутнасцю такога тыпу дакументаў, дата ў іх з'яўляецца неад'емнай часткай фармуляра. Ад першых стагоддзяў пісьменства на нашай зямлі захавалася няшмат актавых крыніц, фактычна адзінкі. Для X-XIII стст. больш інфармацыі даюць летапісы. Але пачынаючы з XIV ст., і асабліва з часоў складвання вялікакняскай канцылярыі акты можна лічыць прыярытэтнай крыніцай для гісторыка-храналагічных даследаванняў. У канцылярыі ВКЛ фармуляр дакумента фармаваўся па ёўрапейскім узоры, абвязковая меў храналагічную і тапалагічную даты, якія, у сваю чаргу, дастаткова рана набылі акрэсленыя правілы напісання. Элементы даты маглі змяняцца ў залежнасці ад эпохі, палітычных абставін і нават схільнасцяў і звычак вялікага князя ці канцлера, галоўнага пісара. З сярэдзіны XVI ст., калі была праведзена рэформа канцылярыі, дата фармуляра акрэслілася: у дакуменце прастаўляўся нумар дня, месяц і дзень. У адрозненне ад кароннай канцылярыі ў Вільні для датавання вельмі рана перасталі ўжываць літургічны каляндар. Выключэннем з гэтага правіла з'яўляюцца выпадкі, калі фармуляр дакумента пісаўся на латыні. У дадзенай рабоце для аналіза даціроўкі выкарыстана літоўскае выданне Метрыкі ВКЛ. Гэта абумоўлена дастатковай паўнатой публікацыі і прафесійна зробленай археаграфічнай апрацоўкай дакументаў, у тым ліку дат. Беларускія выданні, нягледзячы на іх высокую навуковую якасць, пакуль нешматлікія, дакументы, якія ў іх друкуюцца, не ўтрымліваюць шырокага спектра матэрыялаў для гісторыка-храналагічнага аналізу.

Вялікакняская канцылярыя давала ўзор вядзення дакументаў і для іншых установаў і ўрадаў у краіне, але жорсткай рэгламентацыі справаводства не было. Таму судовыя акты, гродскія кнігі, прыватныя дакументы ўтрымліваюць раз-

настайнае пазначэнне дат. Шматварыянтнасцю адрозніваецца даціроўка запісаў гродскіх кніг. Побач з лічбавым пазначэннем дня акт мог утрымліваць згадку дня тыдня і рэлігійнага свята. Асаблівасці напісання даты ў гродскіх кнігах звязаныя былі з мясцовымі традыцыямі, у тым ліку з канфесійным фактам: пры датаванні згадваліся рэлігійныя святы і прысвяткі, якія найбольш шанаваліся ў дадзеным рэгіёне; перавага праваслаўнага насельніцтва часам была прычынай больш доўгага захавання ў актах эры ад Стварэння Свету, юльянска-га календара і г.д. Такой жа разнастайнасцю адрозніваюцца акты асабістага паходжання – тастаменты, дарчыя, фундушавыя граматы і інш. У такіх дакументах напісанне даты залежала ад асабістых прыхільнасцяў ініцыятара акта, а таксама таго, хто гэты акт афармляў. Так, да прыкладу, фундушавыя акты на праваслаўныя цэрквы або манастыры дастаткова частва ўтрымліваюць у фармуляры датаванне па эры ад Стварэння Свету ў той час, калі яна ўжо не ўжывалася ў афіцыйным справаводстве ВКЛ, але была асвечана праваслаўнай традыцыяй і лічылася «рускай» у процілегласць «лацінскай» эры ад Раства Хрыстова. У дадзенай рабоце намі выкарыстаны апублікованыя дакументы справаводства, у тым ліку, гродскія кнігі, кнігі земскіх і копных судоў, інвентары і іншыя матэрыялы, якія змешчаны ў Актах Віленскай археаграфічнай камісіі (далей – АВАК). Археаграфічная апрацоўка дакументаў гэтага выдання не з'яўляецца дасканалай, што абумоўлена перыядам, у які стваралася дадзеная публікацыя: развіццё археаграфіі рабіла першыя крокі, правілы навуковага выдання не былі яшчэ выпрацаваны. Разам з тым, у публікацыях АВАК праведзена ўважлівая і руплівая работа з датамі дакументаў, дакладна зроблена іх рэдукцыя ці аднаўленне па ўскосных звестках.

Асобную групу крыніц складаюць сеймавыя канстытуцыі і іншыя дакumentы, апублікованыя ў канцы XVIII ст. у «Volumina Legum» і часткова перавыдадзеныя ў XIX ст. Для

гісторыка-храналагічных даследаванняў найбольш цікавую інфармацыю ў гэтых крыніцах дае не столькі іх фармуляр, колькі змест. Фармуляр сеймавых пастановаў афармляўся паводле традыцый кароннай канцылярыі – даты пазначаліся згодна з каталіцкім літургічным календаром на латыні. Вялікую разнастайнасць элементаў летазлічэння ўтрымлівае змест канстытуцый: тут маглі выкарыстоўвацца народныя назвы рэлігійных святаў, польскія назвы месяцаў, дзён тыдня і г.д.

Высновы аб выкарыстанні юльянскага і грыгарыянскага календароў у актах часоў Расійскай імперыі былі зробленыя аўтаркай на падставе амаль саракагадовага вопыту працы з гэтымі крыніцамі ў працэсе гісторыка-культурных даследаванняў. Асобную цікавасць для храналогіі, на нашу думку, уяўляюць следчыя і судныя справы паўстанцаў 1863 г. (Нацыянальны архіў РБ у Гродна, ф. 1, вол. 34). У час следства даслоўна запісаліся паказанні арыштаваных, удакладняліся даты той ці іншай падзеі. Гэта дае магчымасць убачыць месца грыгарыянскага і юльянскага календароў у паўсядзённым жыцці, акрэсліць стасунак да іх з боку ўдзельнікаў паўстання.

Значны аб'ем матэрыялу для дадзенага даследавання далі беларускія летапісы і хронікі. Асаблівае значэнне яны маюць для вывучэння летазлічэння ў найбольш аддаленыя эпохі нашай гісторыі. Апрача таго, па іх можна прасачыць змены ў летазлічэнні на працягу вялікага адрезку часу. Аўтары летапісаў і хронік, як правіла, выкарыстоўвалі для стварэння сваіх твораў іншыя, больш раннія летапісы, дакументы, матэрыялы вуснай гісторыі і г.д. Пратографы мелі ўласнае датаванне, якое не перапрацоўвалася кампілятарамі ці складальнікам новай хронікі. Таму ў дадзеных крыніцах сустракаецца разнастайнасць эр і стыляў, розныя прынцыпы даціроўкі, шматварыянтнасць элементаў даты і г.д. Для аналізу былі выкарыстаны летапісы і хронікі, змешчаныя ў выданні часопіса «ARCHE».²⁵

²⁵ Летапісы і хронікі Беларусі. Сярэднявечча і раннімадэрны час. Тэматычны дадатак да нумару «ARCHE» № 9 за 2009 («Беларусь і Літва:1000 год разам») (далей - Летапісы і хронікі Беларусі).

Гэтая публікацыя ўтрымлівае перадрук тэкстаў летапісаў і хронік з «Полного собрания русских летописей», падрыхтаваных да выдання М. Улашчыкам, а таксама шэраг крыніц, якія раней друкаваліся ў іншых выданнях. Трэба адзначыць, што дэталёвая апрацоўка дат, якія сустракаюцца ў тэкстах летапісаў і хронік, у дадзеным выданні не зроблена, пры рэдукцыі выкарыстана няслушная методыка, што зніжае якасць публікацыі. Думаецца, што беларускія летапісы і хронікі могуць у будучым стаць аб'ектам спецыяльных гісторыка-храналагічных даследаванняў, што, несумненна, прынясе каштоўны і карысны матэрыял для айчыннай гісторыі.

Па разнастайнасці даціроўкі падобнымі да летапісаў і хронік з'яўляюцца мемуары, дыярыюшы, эпістальярныя крыніцы. Паколькі аўтары гэтых крыніц не былі абмежаваныя якімі-небудзь правіламі даціроўкі, а кіраваліся ўласнымі густамі, звычаямі і (у выпадку эпістальярый) этикетам, выкарыстанне дат тут можа мець нават нечаканыя формы. Так, да прыкладу, дзённік Ф. Цяцерскага, дамініканскага прыёра з Вільні, які апісвае свой арышт і ссылку ў Сібір у канцы XVIII ст., увогуле не ўтрымлівае канкрэтных дат; нават гады, калі адбываюцца падзеі, можна акрэсліць прыблізна, зыходзячы са згадкі паўстання 1794 г.²⁶ Найбольш праблем у такога роду крыніцах выклікае ідэнтыфікацыя календара, які выкарыстоўвае аўтар. Гэта, найперш, стасуецца да перыяду другой паловы XVI – XVII стст. і часоў Расійскай імперыі. У выпадку першага са згаданых перыяду пытанне можа ўзнікаць у сувязі з тым, што праваслаўныя, у першую чаргу святарства, у прыватным жыцці маглі карыстацца юльянскім календаром замест афіцыйнага грыгарыянскага. У часы Расійскай імперыі назіраецца адваротная ситуацыя: замест афіцыйнага юльянскага календара мясцо-

²⁶ Pamiętnik xiędza Ciecierskiego, przeora Dominikanów wileńskich : zawierający jego i towarzyszów jego przygody, doznane na Sybirze w latach 1797-1801. – Łwów, 1865 – s.7,

выя католікі і апазіцыйна настаўленыя да расійскай улады асобы маглі выкарыстоўваць традыцыйны з часоў Рэчы Паспалітай грыгарыянскі летазлік. Каляндар мог змяняцца і ў сувязі з месцапалажэннем аўтара ці адрасата – лісты за межы Імперыі ці ў Царства Польскае і адтуль на Беларусь маглі мець даты паводле аднаго з двух календароў ці падвойную дату.

Беларуская гістарычна храналогія знаходзіцца сёння ў пачатку працэсу свайго фармавання. На гэтым шляху неабходна выкарыстаць багаты вопыт суседніх гістарычных школ, а таксама велізарную крыніцавую базу, якой сёння валодае айчынная гістарычная навука.

**Лічэнне часу на тэрыторыі Беларусі да прыняцца
хрысціянства**

Г.з. «широкарогая» луніца – падвеска ў выглядзе месяца. Рысачкі адлюстраваны ў змену фаз Месяца. X-XI ст. Месца знаходкі - Мінская вобл.

На папярэдней старонкі – салярная прывеска VIII – IX ст. Месца знаходкі - Гомельская вобл.

Лічэнне часу ў продкаў беларусаў да прыняцця хрысціянства заснавана было на тых жа прынцыпах, што і ў большасці еўрапейскіх народаў. Звесткі аб tym, якія адзінкі лічэння часу ўжываліся, аб іх змесце, узаемасувязі, асаблівасцях ужывання захаваліся ў найбольш ранніх пісьмовых крыніцах, а таксама ў этнаграфічных і фальклорных матэрыялах. Аднавіць, рэканструяваць, зразумець сістэму адліку часу ў самы ранні перыяд фармавання беларускага этнасу дазваляюць таксама археалагічныя помнікі і знаходкі.

Разуменне і лічэнне часу ў гэты перыяд было цесна звязана з культам паганскіх багоў, з уяўленнямі аб пабудове сусвету, месцы ў ім чалавека. Так, як і ў большасці народаў, першыя адзінкі для вымярэння працягласці часу ў продкаў беларусаў былі заснаваныя на астронамічных з'явах, якія маюць цыклічны, пастанынны характар. Галоўную ролю ў такім адліку мелі назіранні зі станам Сонца і Месяца, а таксама звязанымі з імі зменамі ў акаляючым чалавека свеце: змена ночы і дня, сезонаў. Уяўленне аб ролі Сонца і Месяца ў адліку часу, у цыклічнасці астронамічных з'яў зафіксавана, да прыкладу, у беларускім фальклоры: «сонейка раненька падымаетца з-за зямлі і коціцца па небу на заход, потым нанач яно заходзіць пад зямлю і там атдыхае, а потым зноў падымаетца»; «месяц усё ходзіць увыперадкі з сонцем, але ніяк не можа яго дагнаць». У сувязі з гэтым першыя сістэмы лічэння часу мелі цыклічныя характар, а пачатковы пункт адліку мог змяняцца ў сувязі з рознымі абставінамі і падзеямі. Першабытны чалавек існаваў у своеасаблівам коле часу – сезон змяняўся сезонам, год – новым годам. Кола часу з года на год пракручвалася той жа самай працай, святамі, толькі час ад часу прыносячы нейкія незвычайнія здарэнні, якія становіліся на некаторы перыяд пунктам адліку ці вехай у звычайнім будзённым жыцці.

З календаром, з адлікам часу былі звязаныя магічныя абраады, рытуалы, адлік часу адлюстроўваўся ў кульце паганскіх багоў. З календаром была звязаная аграрная магія – кожны з этапаў сельскагаспадарчых работ, якія акрэсліваюць пэўным адрэзкам часу, павінен быў суправаджацца дакладнымі абраадамі, дзеяннямі, якія трывала прывязваліся да канкрэтнага пункту ў каляндарным годзе.

Насельніцтва цяперашніх беларускіх земляў не было ізалявана ад сусвету, ад іншых еўрапейскіх народаў. Яшчэ да прыняцця хрысціянства, дзякуючы гандлёвым і іншым контактам, нашыя продкі пазнаёміліся з сістэмамі летазлічэння, якія налічвалі не адно тысячагоддзе. Найбольш дасканалай і распаўсюджанай у пачатку-сярэдзіне першага тысячагоддзя нашай эры была рымская сістэма. Можна меркаваць, што ёе элементы былі выкарыстаны для стварэння ўласнай традыцыі адліку часу насељнікамі беларускіх земляў у дахрысціянскі перыяд.

Першымі адзінкамі, якія нашыя продкі выкарыстоўвалі для вымярэння часу, былі дзень, месяц, год.

Дзень (суткі) быў першай адзінкай вымярэння часу. Пачатак дня (сутак) па-рознаму вызначаўся ў розных народаў і ў розныя часы. Так, у старажытных яўрэйскіх суткі пачыналіся са з'яўленнем на небе зорак трэцяй величыні, якія можна было ўбачыць. Само слова «суткі» паходзіць ад пазначэння сутыкнення ночы і дня. У продкаў беларусаў, як можна меркаваць па этнографічных матэрыялах і больш позніх пісьмовых крыніцах, суткі былі адрэзкам часу паміж двумя ўсходамі сонца. Першапачаткова суткі падзяляліся на ночь – час для адпачынку, і дзень – час для працы. Пазней дадаліся раніца і вечар, а таксама іншыя, больш дробныя адзінкі – поўдзень, світанак і інш. У адпаведнасці з вызначэннем пачатку сутак акрэсліваліся іншыя адзінкі вылічэння часу:месяц і год пачыналіся раніцай. На раніцу прыпадаў і пачатак святочнага дня. Гэтая традыцыя захавалася да сёння ў побытавай свядомасці.

Падзел сутак на 24 часткі быў вядомы яшчэ старажытным егіпцянам і вавіланянам. Праз старажытны Рым гэты падзел быў засвоены еўрапейскімі народамі.

Месяц як адзінка лічэння грунтаваўся як на астронамічных з'явах, так і на зменах у прыродзе, за якімі назіралі людзі. Продкі беларусаў, як гэта можна давесці на падставе звестак больш поздніх пісьмовых крыніц, а таксама фальклорных запісаў, у дахрысціянскі перыяд карысталіся месячна-сонечным календаром, у каторым спалучаліся назіранні за рухам Месяца і Сонца. Месяц як адзінка часу быў заснаваны менавіта

на руху гэтых двух нябесных цел. У храналогіі існуюць паняцці сінадычнага і сідэрычнага месяцаў.

Сінадычны месяц – гэта адрэзак часу паміж падобнымі фазамі Месяца (ад маладзіка да маладзіка, ці ад поўні да поўні). Ён роўны 29,53058812 сутак. Год, які складаюць з 12 сінадычных месяцаў, мае адпаведна 354,35706 сутак.

Сідэрычны месяц – гэта адрэзак часу, за які Месяц, робячы круг па небасхіле адносна зорак, вяртаецца зноў да пачатковага пункту. Працягласць сідэрычнага месяца – 27,321661 сутак.

Пачатак новага месяца мог быць прыстасаваны да неаменіі (маладзіка) або да поўні. Такім чынам, на працягу дадзенага адрэзку часу Месяц праходзіў праз усе фазы, завяршаючы цыкл. Цяпер цяжка вызначыць, ці былі каляндарныя месяцы роўныя па даўжыні. Магчыма, іх працягласць была абумоўлена не толькі назіраннем за спадарожнікам Зямлі, але і зменамі ў прыродзе. Аб гэтым сведчаць назвы месяцаў, якія захаваліся ў беларускай і большасці іншых славянскіх моваў са старажытных часоў.

Год, падзелены на сезоны, быў да прыняцця хрысціянства буйнейшай адзінкай лічэння часу.

У дахрысціянскі перыяд нашыя продкі пачыналі год, як і большасць земляробчых еўрапейскіх народаў, у сакавіку, калі аднаўляліся працы на зямлі. Сакавіцкі пачатак года быў звязаны таксама са станам Сонца – на вясну прыпадала раўнадзенства. Верагодней за ўсё, год пачынаўся з 1 сакавіка, хаця некаторыя даследчыкі дапускаюць, што ў якасці пачатку земляробчага года магла абірацца іншая дата – пачатак новай фазы Месяца ці нават раўнадзенства. Сакавіцкі пачатак года (стыль) трymаўся ў летазлічэнні яшчэ некалькі стагоддзяў пасля прыняцця хрысціянства.

Размеркаванне сезонаў, як можна лічыць па этнографічным матэрываляе, а таксама больш поздніх запісах, было наступным:

- Вясна: 25 сакавіка – 24 чэрвеня
- Лета: 25 чэрвеня – 24 верасня
- Восень: 25 верасня – 24 студзеня
- Зіма: 24 студзеня – 24 сакавіка

Кожны сезон быў звязаны з акрэсленым станам Сонца і адзначаны святам. Да сённяшняга часу ў беларускай традыцыі

захаваліся паганскія каляндарныя святы, звязаныя менавіта з сонцзваротам і земляробчым календаром – Купалле, Каляды, Багач, Масленка. Хрысціянства надало ім іншы сэнс, прымяркоўваючы да якой-небудзь падзеі з свяшчэннай гісторыі ці Святога Пісання. Але сувязь гэтых святаў з паганскай каляндарнай традыцыяй відавочная і сёння.

Цяпер нельга з поўнай упэўненасцю сказаць, якой была працягласць каляндарнага года ў дахрысціянскія часы.

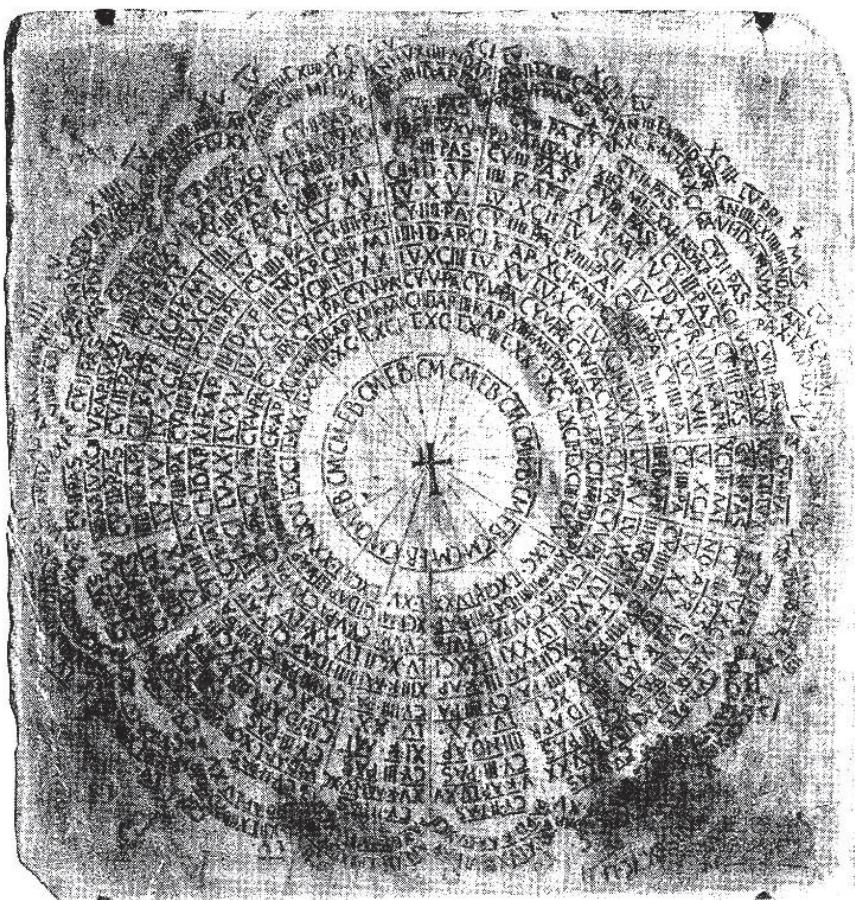
У храналогіі існуе паняцце Трапічнага года – гэта адрэзак часу між двумя праходжаннямі цэнтра дыска Сонца праз пункт вясновага раўнадзенства. Працягласць яго – 365,2421988 сутак, або 365 дзён 5 гадзін 48 мінут і 46 секунд.

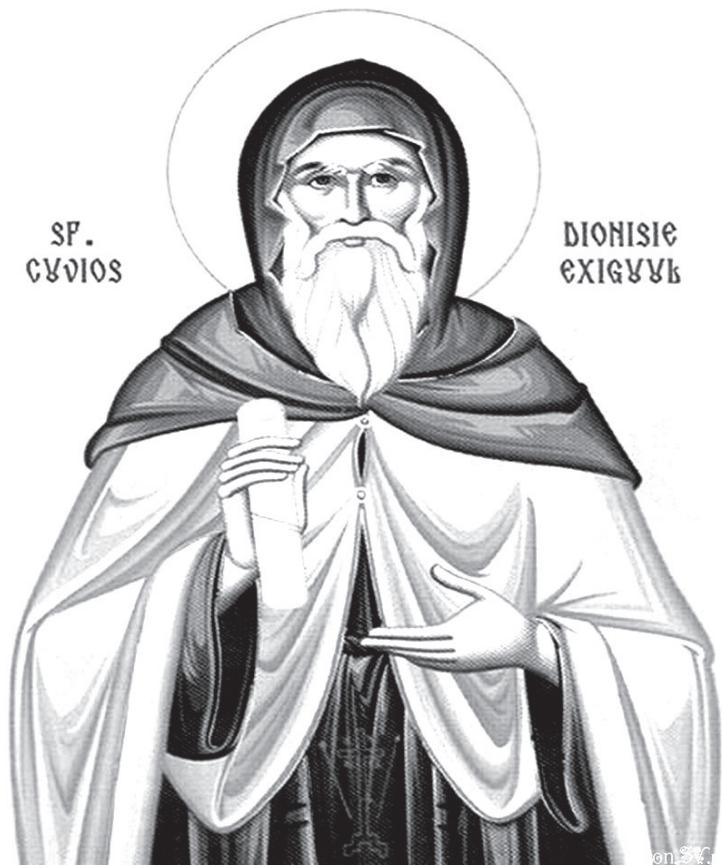
Верагодна, што нашыя продкі ўжывалі год працягласцю ў 365 дзён. Такая працягласць, з дадаткам аднаго высакоснага дня раз на чатыры гады, выкарыстоўвалася еўрапейскімі народамі з канца першага стагоддзя да н.э., і не магла быць невядомай славянам. Мог выкарыстоўвацца і Месячны год, складзены на падставе сінадычных месяцаў, аб якіх пісалася вышэй. Але ў гэтым выпадку розніца паміж Трапічным і Месячным годам павінна была кампенсавацца дадатковымі ўстаўнымі днямі, ці час ад часу – месяцамі. Даследчык храналогіі рускіх летапісаў М. Сцяпанаў адзначаў, што на падставе ўскосных дадзеных, у першую чаргу сведчання ў Кірыка Наўгародца, можна зрабіць выснову аб выкарыстанні старажытнымі славянамі месячнага календара з устаўкай дадатковага 13-га месяца па меры назапашвання розніцы з Трапічным годам. Устаўка рабілася раз на чатыры гады, але парадак часта парушаўся. Як піша І. Клімішин, цалкам магчыма меркаваць, што славяне выкарыстоўвалі 19-гадовы метонаў цыкл для ўстаўкі дадатковага месяца, успаміны аб гэтым 13-м месяцы, які называўся «чарнец», захаваліся ва ўкраінскім фальклоры.²⁷

Дахрысціянская традыцыя летазлічэння захаваліся ў трансфармаваным выглядзе ў фальклоры, іх элементы выкарыстоўваюцца і сёння ў паўсядзённым жыцці. У некаторай ступені яны паўплывалі і на сістэму летазлічэння, якая з'явілася на тэрыторыі Беларусі пасля прыняцця хрысціянства.

²⁷ Клімішин И. А. Указ. соч., с. 257.

Е п а

Свт.
ДИОНИСІЙ

DIONISIE
EXIGUVЬ

©onSC

Дыянісі Малы

На Беларусі на працягу стагоддзяў у якасці пункта адліку злічэння гадоў выкарыстоўваліся розныя эры. Гэтая найвялікшая адзінка лічэння часу не заўсёды прысутнічала ў даце, а часам у датаванні дакументаў маглі быць выкарыстаны некалькі эр, што было абумоўлена канфесійнымі і палітычнымі прычынамі.

Тэрмін «эра» («аега») мае лацінскае паходжанне, але яго генезіс не цалкам высветлены. У літаратуры па гісторычнай храналогіі на гэтую проблему існуе некалькі поглядаў. Э.Бікерман, спасылаючыся на этымалагічны слоўнік А.Эрно і А.Міле, акрэслівае гэты тэрмін як «лічба, цыфра»²⁸; існуе таксама меркаванне, што слова «эра» з'яўляецца абрэвіятурай вyrазу «Ab exordio regni Augusti», паколькі ў Александрыі, дзе храналогія ў антычны час набыла выдатнае развіццё, існаваў лік гадоў ад пачатку царавання імператара Аўгуста Актавіяна²⁹, гэты лік пасля набыў распаўсюджанне ў Еўропе. Лічэнне «ад імператара» замацавалася пасля ўвядзення ў практику пры Юстыніяне I у 537 г. пазначэння дакумента датай праўлення манарха.

У традыцыях лічэння часу ў сусветнай гісторыі існавала мноства эр, фактычна кожны народ, выпрацоўваючы ўласную сістэму лічэння часу, абіраў пачатковы пункт такога адліку. У гісторычнай храналогіі склалася класіфікацыя падобных адзінак лічэння: вылучаюць міфалагічныя, легендарныя і рэальна-гісторычныя эры. Першыя з іх пачатковым пунктом абіраюць падзею, якая мае характеристар міфа. Гэта можа быць стварэнне чалавека, стварэнне сусвету і іншыя падзеі, якія ў гісторычнай памяці існуюць у выглядзе рэлігійных поглядаў, міфалогіі, казкі. Да легендарных эр звычайна далучаюць эры, якія маюць пачатковым пунктам рэальна існаваўшую падзею, але яе дакладны час не зафіксаваны, ці зафіксаваны памылко-

²⁸ Бікерман Э. Хронология древнего мира. Ближний восток и античность. / Э. Бікерман.Перевод И.М. Стеблин-Каменского, Отв. ред. М.А. Дандамаев, Москва, 1975, с. 65.

²⁹ Селешников С.И. История календаря и хронология. - С. 186.

ва, або вылічаны вельмі прыблізна. Да такіх эр можна аднесці рымскую эру ад стварэння Горада, грэчаскую эру ад Алімпіяд і інш. Да канкрэтна-гістарычных эр адносяць такія, пачатковы пункт каторых дакладна вядомы, зафіксаваны ў гісторыі, мае канкрэтна-гістарычную дату. Прыкладам такой эры можа быць эра, прынятая як пачатковы пункт новага адліку часу ў перыяд Вялікай французскай рэвалюцыі.

**Эра ад
Стварэння Свету/СС/**

У найбольш ранніх пісъмовых кірылічных крыніцах выкарыстоўваецца эра ад Стварэння Свету (далей эра ад СС), аднак у залежнасці ад паходжання крыніцы, пратографаў, якія выкарыстоўваў аўтар для яе стварэння, маглі ўжывацца розныя варыянты гэтай эры. У гістарычнай храналогіі да найбольш часта ўжываных эр, дзе пачатковым пунктам адліку было стварэнне свету, далучаюць александрыйскую, антыяхійскую, візантыйскую (канстантынопальскую, грэчаскую) эры, іўдзейскую «ад Адама» (пачатковы пункт адліку – 6/7 каstryчніка 3761 г. да Раства Хрыстова) і шэраг іншых. Як адзначае расійскі даследчык А.Кузьмін, «У IX—Х стагоддзях Русь уваходзіць у арбіту хрысціянскага свету, і на яе пісьменства аказваюць уплыў спосабы летазлічэння суседніх хрысціянскіх народаў, а таксама, пэўна, традыцыя, якая ішла ад славянаў і іх цюрка-іранскіх і балта-варажскіх суседзяў».³⁰ Прычыны і прынцыпы выбару пункту адліку ў гэтых эрах былі рознымі: візантыйская эра з'явілася як вынік узгаднення двух сістэм лічэння часу – пасхальнага цыклу і традыцыйнага рымскага лічэння індыктамі. За пачатковы пункт гэтай эры быў абраны, калі лічыць да эры ад Раства Хрыстова (далей эра ад РХ), у залежнасці ад вызначэння пачатку года 5508 ці 5509 год. Аднак адначасова з ёй у Візантыі ўжывалася так званая старая візантыйская эра, дзе пачатковым пунктам лічыўся 5505 г. да

³⁰ Кузьмин. А. Г. Начальные этапы древнерусского летописания.- М., Изд-во МГУ, 1977 - с.224.

РХ. Для нас важна, што менавіта гэтая апошняя – з пачатковым пунктам адліку ў 5505 г. – у канцы IX в. была пакладзена ў падставы балгарскага летазлічэння. Балгарскія тэксты дастаткова часта выкарыстоўваліся славянскімі кніжнікамі для стварэння ўласных летапісаў і агіяграфічных твораў.

У старажытных кірылічных рукапісах маглі ўжывацца антыяхійская эра, якая сваім пачатковым пунктам мела 1 ве-расня 5969 г. да н.э.; эра Іпаліта, якая была на год маладзейшай за антыяхійскую; александрыйская, якая пачатковым пунктам мела 5501, 5472, 5493 або 5624 гг. да н.э. – у залежнасці ад месца і часу яе ўжывання.

Найбольшая разнастайнасць эр, якія сваім пачатковым пунктам маюць ўяўны дзень стварэння свету, на славянскіх землях назіраецца ў крыніцах, створаных у першыя стагоддзі пасля прынядзення хрысціянства. Летазлічэнне ад розных эр ад СС найбольш уласціва для летапісаў і агіяграфічных твораў, што тлумачыцца харектарам крыніц, якія выкарыстоўвалі летапісы і багасловы: перапісваючы звесткі з візантыйскіх, балгарскіх тэкстаў, яны часцей за ўсё не рабілі рэдукцыю дат. Каштоўныя назіранні за ўжываннем александрыйской і антыяхійской эр у «Аповесці мінульых гадоў» зрабіў А.Кузьмін. Расійскі даследчык падкрэслівае, што гэта, так бы мовіць, «сляды» выкарыстанага ў пратографах летазлічэння, якія пазначыліся ў першым усходнеславянскім летапісе.³¹ Аб выкарыстанні антыяхійскай эры ў Ніканоўскім летапісе піша Б.Рыбакоў, адзначаючы, што яна трапіла ў крыніцу, хутчэй за ўсё, з балгарскага тэкstu, паколькі ўжываецца ў датаванні падзеяў, якія звязаны з гісторыяй Балгарыі.³²

У летапісах і хроніках, а таксама актавых крыніцах, якія сёння вядомыя даследчыкам і якія паходзяць з беларускіх земляў, эра ад СС ужываецца ў візантыйскім варыянце – то бок пачатковым пунктам адліку ў ёй абраны 5509 г. да н.э.

³¹ Кузьмин А. Г. Хронология начальной летописи. Вестн. МГУ, 1968, № 6 - с. 40-53.

³² Б. А. Рыбаков. Древняя Русь.- С. 165—173.

Надзвычай важным момантам для работы з датамі эры ад СС з'яўляецца стыль – гэтым тэрмінам пазначаецца ў да-дзеным выпадку дата пачатку года. Найчасцей пачатак новага года звязвалі з акрэсленымі сталымі астронамічнымі з'ява-мі: сонцаворотам, поўняй, уваходжаннем свяціла ў акрэслены знак задыяка і г.д. У славянаў, як земляробчага народа, яшчэ з часоў паганства замацаваўся сакавіцкі пачатак года, калі ад-бывалася вясновае раўнадзенства і пачыналіся працы на зямлі. Сакавіцкі стыль быў шырока распаўсюджаны ў летазлічэнні. У сакавіку пачыналі год да рэформы Юлія Цэзара рымляне.³³ Адначасова з гэтым былі і іншыя стылі: у Старожытнай Грэцыі, спадчыну якой падхапіла Візантыя, выкарыстоўваўся чэрвеньскі стыль – год пачынаўся ў дзень летняга сонца-стаяння. Але ў час, калі візантыйскае летазлічэнне прыйшло на землі ўсходніх славянаў, у ім ужо панаваў вераснёўскі стыль – год пачынаўся першага верасня. У расійскай, а затым савецкай гістарычнай храналогіі на працягу амаль стагоддзя дыскутува-лася пытанне, паводле якога стылю пададзены даты ў самых ранніх усходнеславянскіх летапісах, найперш у «Аповесці мінных гадоў». Важнасць для гістарычнай навукі дадзенага пытання не выклікае сумнення: пры рэдукцыі даты на сучас-нае летазлічэнне, у якім выкарыстоўваецца студзеньскі стыль, ігнараванне асаблівасцяў датавання з дапамогай іншых стыляў можа прывесці да памылак, сказіць агульную карціну даследо-вання або нават прывесці да абсурду. Апошняе можа адбыцца ў тым выпадку, калі ў даследаванні будуць выкарыстоўвацца дадзеныя некалькіх крыніц з рознымі стылямі (паводле адной «князь ужо памёр», а ў другой – пасля пазначанай у папярэднім летапісі «смерці» выправіўся ў паход).

Вырашэнне пытання аб пачатку года, які выкарыстоўвалі першыя ўсходнеславянскія летапісцы, прайшло дастаткова доўгі шлях. З грунтоўнай гістарыяграфіяй проблемы можна

³³ Селешников С. И. История календаря и хронология. - С. 53.

пазнаёміцца ў артыкуле І.Данілеўскага «Нерешенные вопросы хронологии русского летописания».³⁴ У прыватнасці, ён адзна- чае, што бяспрэчным з'явіўся факт выкарыстання ў летапісах вераснёўскага і сакавіцкага пачатку года. Гэта было высветлена першымі даследчыкамі летапісаў яшчэ ў XIX ст., але доўгі час адкрытым заставалася пытанне аб тым, ці адстае вераснёўскі стыль ад сакавіцкага, ці апярэджвае яго. Кампраміс быў знайдзены М.Сцяпанавым, які канстатаўваў, што сакавіцкі год можа і адставаць ад вераснёўскага (сакавіцкі стыль), і апярэджваць яго (ультрасакавіцкі стыль).³⁵ Гэтую гіпотэзу падтвярдзіў і ўдакладніў М.Беражкоў, які, прааналізаваўшы найбольш значныя помнікі летапісання (Лаўрэнцьеўскі, Іпацьеўскі, Ноўгарадскі I летапісы і інш.), акрэсліў, у якіх з іх ужываецца сакавіцкі, ультрасакавіцкі і вераснёўскі стылі. Даследчык пісаў, што да XIV ст. вераснёўскі стыль рэдка выкарыстоўваўся ў летапісанні, часцей сустракаецца сакавіцкі і ўльтрасакавіцкі стылі. М.Беражкоў акрэсліў, які з стыляў быў характэрны для найбольш буйных цэнтраў летапісання і пісьменнасці. Аднак невысветленым застаўся вельмі важны момант – чаму сакавіцкі стыль з'явіўся ў летапісанні, ці была гэта даніна паганскім славянскім традыцыям, ці ўплыў заходніх суседзяў, дзе сакавіцкі стыль таксама ўжываўся. На нашую думку, пэўную ролю тут маглі адыграць і даўнія антычныя, найперш старажытнарымскія традыцыі, якія яшчэ не былі забытыя на тэрыторыі Візантыі. Застаецца адкрытым і пытанне, ці цалкам зніклі сакавіцкі і ультрасакавіцкі стылі ў летапісных крыніцах, напісаных пасля XIV ст., у тым ліку тых, якія паходзяць з беларускіх земляў. Выкарыстанне сакавіцкага і ўльтрасакавіцкага стыляў магло быць і ў XV ст., найперш у Маскоўскай дзяржаве. Такая высно- ва набывае высокую верагоднасць у сувязі з тым, што афіцыйна праваслаўная маскоўская царква прызнала вераснёўскі стыль

³⁴ Данилевский И.Н. Указ. соч. - с.62-71.

³⁵ Там же, с. 66.

адзінным магчымым для ўжывання толькі ў 1492 г., калі былі складзеныя «Пасхаліі» мітрапаліта Зосімы, у якіх, апрача ідэі «Масква-Трэці Рым», мелася і абгрунтаванне вераснёўскага пачатку года. Пэўна, такое абгрунтаванне было актуальным, калі Зосіма звярнуў увагу на гэты элемент летазлічэння. У актах, летапісах і хроніках, якія паходзяць з беларускіх земляў ці тэрыторыі ВКЛ і створаных не раней за XIV ст., з вялікай верагоднасцю можна гаварыць пра ўжыванне вераснёўскага стылю. Ускосна гэта падмацоўваецца наяўнасцю ажыўленых і разнастайных па характеристы (змаганне за ўласную мітраполію і г.д.) сувязей з Візантыйяй, найперш у часы Вітаўта, упльвам, якія аказалі паўднёваславянскія кніжнікі, у тым ліку Рыгор Цамблак, на пісьменства, на багаслоўскую літаратуру, увогуле на культурнае жыццё краіны ў гэты час. У палеаграфіі змены ў графіцы пісьма, афармленні рукапісаў, якія былі абумоўлены паўднёваславянскім упльвам, часам называюць палеаграфічнай рэвалюцыяй. Думаецца, што гэты ўплыў не мог не закрацуць і сістэму летазлічэння ў кірылічных рукапісах, якая магла цяпер больш сцісла арыентавацца на візантыйскія ўзоры.

Выкарыстанне эры ад СС у беларускіх летапісных крыніцах патрабуе грунтоўнага, уважлівага даследавання. Апошняе абумоўлена, апрача іншага, тым, што пры іх публікацыі робяцца памылкі ў датах, не ўлічваюцца метады рэдукцыі дат з улікам стыля, які выкарыстаны летапісцамі і храністамі. Памылковыя даты пасля тыражыруюцца, трапляюць у энцыклапедыі і падручнікі, на іх будуюцца навуковыя канцэпцыі, фармуеца гістарычнае памяць насельніцтва. Найбольш яскравай у гэтым сэнсе з'яўляецца публікацыя беларускіх летапісаў і хронік, зробленая М.Улашчыкам. Выдатны беларускі гісторык, знайца летапісных тэкстаў і археограф, пры складанні і апрацоўцы летапісных тэкстаў для «Полного собрания русских летописей»³⁶ выкарыстаў памылковую методыку пераводу дат па

³⁶ Полное собрание русских летописей. Т. 32. - М., 1975, Т. 35. - М., 1980.

эры ад СС на эру ад РХ. У прадмове да выдання М.Улашчык, у прыватнасці, піша: «Літарныя пазнакі гадоў замененыя на лічбавыя (побач у квадратных дужках змешчаны гады сучаснага стылю). У тым выпадку, калі ў рукапісе паказаныя гады «ад стварэння свету», **перавод на сучаснае летазлічэнне зроблены шляхам адымання 5508 ад пазначанай даты** (падкрэслена намі - С.К-С.)». ³⁷ Такім чынам, не ўлічана, што розніца паміж гадамі па РХ (студзеньскі стыль) і гадамі па СС (вераснёўскі, ультрасакавацкі і сакавіцкі стылі) змяняеца ў залежнасці ад месяца, калі адбываліся апісаныя ў летапісе падзеі. Ігнараванне правілаў працы са стылямі прывяло ў выніку да шматлікіх памылак у датаванні падзеі у публікованых М.Улашчыкам тэкстах летапісаў. Так, да прыкладу, не ўжываецца падвойнае ці патройнае напісанне дат у выпадках, калі невядомы стыль, якім карыстаўся летапісец, і месяц, калі адбывалася падзея. Няслушна паказваюцца нават дакладныя даты – з пазначэннем дня і месяца падзеі. Дарэчы, метады гістарычнай храналогіі, у праватнасці, распрацаваныя М.Беражковым, даюць магчымасць з пэўнай дакладнасцю акрэсліць стыль летапісу па ўскосных прыкметах – пазначэнню сонечных і месячных зацмененняў, індыкце і інш.³⁸ Высветліць стыль можна і на падставе параўнання з іншымі крыніцамі, летазлічэнне якіх вядомае. Падобным прыкладам можа быць Супраскі летапіс, даты якога публікуюцца па заганнай методыцы. У тэксце летапісу ёсьць некалькі месцаў, якія дазваляюць вызначыць стыль, като-ры выкарыстоўваў летапісец. Так, да прыкладу, пры публікацыі падзеі, пазначаных у летапісы 6918 г., М.Улашчык паказвае гэтую дату з дапамогай эры ад РХ як 1410 г. Але ў артыкуле летапіса падаюцца падзеі ад вясны (Вялікдзень) па студзень уключна. Такім чынам, пры рэдукцыі дата павінна была выглядаць так: 1410/1411г.³⁹ Артыкул, датаваны ў летапісе 6939 г., які апавядвае

³⁷ Улашчык М. Прадмова / Летапісы і хронікі Беларусі. - С.46.

³⁸ Бережков Н. Г Хронология русского летописания. М., 1963.

³⁹ Супраскі летапіс./Летапісы і хронікі Беларусі. - С.101.

пра смерць Вітаўта («...приставися велики князь Витовт месяца октября 23, на паметь святого Якова»⁴⁰), мае наступны каментар беларускага даследчыка: «так у рукапісе, Вітаўт памёр у 1430 г.»⁴¹. Калі б рэдукцыя дат была зроблена ў адпаведнасці з правіламі, такі каментар быў бы не патрэбен. Дадзеная дата паказвае, што летапісец ужываў вераснёўскі ці ўльтрасакавіцкі стылі – розніца з эрай па РХ у 5509 гадоў для восеньскіх месяцаў харктэрна менавіта для гэтых стыляў ($6939 - 1430 = 5509$).

Дзеля справядлівасці трэба адзначыць, што дакладная рэдукцыя дат у летапісах часта бывае вельмі складанай. Летапісцы карысталіся рознымі крыніцамі і, здаралася, пераносілі даты, якія ў іх былі, без адаптациі да ўласных нормаў летазлічэння. Да таго ж у артыкул, пазначаны адным годам, маглі трапляць падзеі, якія адбываюцца на працягу некалькіх гадоў, што ўскладняе вызначэнне стылю, якім карыстаўся летапісец. Так, да прыкладу, у Румянцаўскім летапісе ўжываюцца як эра ад СС, так і эра ад РХ; у артыкул, прысвечаны Аршанская бітве і датаваны 7022 г. (1514 г.), трапілі падзеі ад 16 мая да 8 верасня.⁴² Апошніяе магло быць толькі ўтым выпадку, калі ў летапісе ўжываўся сакавіцкі стыль, што не пацвярджаецца іншымі запісамі.

Можна меркаваць, што М.Улашчык быў, апрача іншага, абмежаваны ў выбары методыкі работы з датамі. «Полное собрание русских летописей» – серыйнае выданне, археаграфічныя правілы яго мусіць быць, такім чынам, аднастайнымі ва ўсіх публікацыях серыі. Першыя тамы, выдадзеныя яшчэ ў XIX ст., ужывалі менавіта такі метад рэдукцыі дат. Рэдактар выдання Я.І.Пярэднікаў пры указанні гадоў ад СС паўсюль аднімаў 5508, хаця з улікам сакавіцкіх і вераснёўскіх гадоў падлік трэба было весці больш дыферэнцыравана. Такі прыём у публікацыі сустрэў падтрымку

⁴⁰ Тамсама, с. 105.

⁴¹ Тамсама.

⁴² Румянцаўскі летапіс. Тамсама, с. 261.

А.А.Куніка, які быў прыхільнікам «старшынства» вераснёўскага года ў адносінах да сакавіцкага, пры тым, на ягоную думку, да XIV ст. рускія кніжнікі не выкарыстоўвалі вераснёўскі год.⁴³

Зыходзячы з вышэйнапісанага, на нашу думку, належыць зрабіць перагляд дат у надрукаваных М.Улашчыкам летапісах і хроніках. Гэта пацягне за сабой змены ў цэлым комплексе гістарычнай літаратуры і іншых выданняў, заснаваных на гэтых крыніцах. Але памылкі ў датах цягнуць за сабой няслушнасць канцэпцыі, высноваў, меркаванняў, што недапушчальна ў гістарычнай навуцы.

У летапісах, якія вяліся або складаліся праваслаўнымі кніжнікамі, святарствам, як можна меркаваць па захаваных крыніцах, у той час, калі справаводства ў ВКЛ дапускала ўжыванне і візантыйскай, і лацінскай эр (да сярэдзіны XV ст.), выкарыстоўвалася візантыйская эра. Паказальны ў гэтым сэнсе Еўраінаўскі летапіс, частка якога напісана з выкарыстаннем візантыйскай эры - да сярэдзіны XV ст., наступныя ж падзеі датуюцца эрай ад РХ. Аўтар спіса, які зроблены ў канцы XVII ст., карыстаўся больш раннімі крыніцамі. У гэтых пратографах летазлічэнне вялося па эры ад СС, што і было перанесена летапісцам без рэдукцыі ва ўласны твор. Затым, працягваючы апісанне падзеяў, ён пазначае даты па замацаваўшымся ў яго часы летазлічэнні - эры ад РХ. Гэтая змена наступае пасля 1440 г., пры тым аўтар робіць рэдукцыю даты: «Лі́та 6948-го, а по божію рожденію 1440»⁴⁴. Між іншым, аналіз перадачы дат у летапісе можа быць дадатковай прыкметай пры вызначэнні складу крыніц, якімі карыстаўся летапісец ці храніст. Гэтую асаблівасць адзначыў і бліскуча выкарыстаў А Кузьмін пры аналізе «Аповесці мінульых гадоў». Відавочна,

⁴³ Свердлов М.Б. Указ. соч. - с.61.

⁴⁴ Еўраінаўскі летапіс.// Летапісы і хронікі Беларусі. - с. 351.

«...храналогія нашых летапісаў з'явілася вынікам разлікаў і кампілявання крыніц рознага паходжання»,⁴⁵ – адзначае ён.

Вывучэнне храналогіі беларускіх летапісаў і хронік патрабуе грунтоўнага, уважлівага і руплівага падыходу. Няслушна пададзенныя даты павінны быць выпраўленыя, па-магчымасці ўдакладнены стыль, якім карысталіся летапісцы і храністы.

Эра ад СС была першай, якую мы сустракаем у актах. Да Крэўскай уніі ў ВКЛ, як можна меркаваць па вядомых крыніцах, у актавых дакументах ужывалася, у пераважнай большасці, візантыйская эра ад СС і вераснёўскі пачатак года. Пры аналізе апублікованых матэрыялаў Метрыкі і іншых актавых крыніц можна заўважыць, што візантыйская эра ўжывалася ў дакументах, пісаных кірыліцай г.зв. «рускім пісьмом». Пры транслітарацыі гэтых дакументаў з дапамогай лацінкі ў час рэформы канцылярыі ВКЛ ў XVI ст. пісары захоўвалі пазначэнне даты па візантыйскай эры і не рабілі яе рэдукцыю на эру ад РХ. Так, да прыкладу, пазначаны дакумент 1392г.⁴⁶ : «6898. Listy ruskiego pisma Swydrygala kx(iążęcia) ku wyczytaniu trudne, pod datą roku oth stworzenia swiata; w miessiącu czerwcu» («6898. Лісты рускага пісьма Свідрыгайла к(нязя) для прачытання цяжкія, пад датай года ад стварэння свету у месяцы чэрвені»).⁴⁷ Можна меркаваць, што пры капіраванні і разборы дакументаў пісары і дзяякі канцылярыі, якія ўжо слаба валодалі летазлічэннем па эры ад СС, а таксама чытаннем кірылічнага паўустава, маглі рабіць памылкі ў перадачы дат або паказваць іх непрымальнім спосабам. Так, да прыкладу, памылкова пададзена дата прывілея на вёску Сяльцо, які даў Вітаўт Гіацынту Ланевічу: 6905 г.⁴⁸; спецыфічна запісвалася дата, у якой фігуравала сем тысяч - 700014 год⁴⁹ і г. д.

⁴⁵ Кузьмин, А.Г. Начальные этапы древнерусского летописания. - С.254.

⁴⁶ Дата рэдуцыравана паводле вераснёўскага стыля.

⁴⁷ Lietuvos Metrika=Lithuanian Metrica Литовская Метрика. Кн. 1. (1380-1584) - Vilnus, 1998, № 5 -p.23.

⁴⁸ Lietuvos Metrika=Lithuanian Metrica Литовская Метрика. Кн. 1. (1380-1584), № 357 -p.81.

⁴⁹ Ibidem - № 188, p.54.

Найбольш разнастайнымі прыёмамі ўжывання эры ад СС і эры ад РХ адрозніваецца XV- пачатак XVI ст. На нашую думку, такая разнастайнасць была наступствам працэсаў геапалітычнай пераарыентацыі ВКЛ: краіна паступова вестэрнізіравалася, успрымала заходнеўрапейскія звычаі, нормы, традыцыі, у тым ліку, і ў лічэнні часу. Кожны з уладцаў меў уласныя звычкі і прыхільнасці ў напісанні даты, пазначэнні ў ёй эры; гэтая прыхільнасці ўрэшце становіліся правілам для канцылярыі ВКЛ і Кароны, распаўсюджваліся паступова і на справаводства іншых ураднікаў. У разлік бралася таксама канфесійнае пытанне і даўнія традыцыі ВКЛ. Да пераезду Ягайлы ў Кракаў Польшча, з якой ВКЛ была з 1385 г. звязаная персанальнае уніяй, як і іншыя каталіцкія краіны, лічыла час паводле лацінскай сістэмы. Кракаў, у адрозненне ад Вільні, вёў адлік ад эры ад Раства Хрыстова, ужываў студзеньскі або снежаньскі (ад 25 снежня, Раства Хрыстова) пачатак года, не выкарыстоўваў візантыйскіх індыктаў, а замест нумароў дзён ужываў пазначэнне з літургічнага календана. У каронных дакументах візантыйская эра найчасцей сустракаецца тады, калі яны адрасаваны жыхарам ВКЛ ці апошнія ў іх фігуруюць.⁵⁰ Адначасова, да прыкладу, у прысяжных лістах літвінскай шляхты на вернасць Ягайле ўжываецца толькі эра ад РХ.⁵¹ Уласцівасці адрасата, хутчэй за ўсё, абумоўлівалі абрannе сістэмы летазлічэння: праваслаўная літвінская шляхта, прысягаючы каралю-каталіку Уладыславу-Ягайлу, датавала дакументы лацінскай эрай, якая ўжывалася кракаўскай канцыляriяй, у сваю чаргу, кароль, пішучы да праваслаўных літвінаў па-старабеларуску, ужываў візантыйскую эру, якая звыклай была для канцылярыі віленскай. Тут, пэўна, уласную ролю адыгрывалі і пісары, якія рыхтавалі дакументы. Такая практика – улічваць летазлічэнне адрасата захавалася і пасля 1431 г., калі эра ад РХ стала афіцыйным элементам справаводства папскай канцылярыі. Падкрэслім, што эра ад СС выкарыстоўвалася

⁵⁰ Ibidem, Kn. 25(1387-1546) -Vilnus, 1998 - № 102, p. 163, № 116, p.175.

⁵¹ Ibidem - №1,2, p.23

толькі ў кірылічных дакументах, у лацінскамоўных жа, нават калі ў іх фігуруюць праваслаўныя, ужывалася эра ад РХ. Таксама датаваны прысяжны і іншыя лісты Івашкі, сына валошскага ваяводы Пятра, адрасаваныя Ягайлу і напісаныя на кірыліцы: «...розства Х(ри)с (то)ва тисача лѣт и четыриста лѣт». ⁵² З'яўленне Ягайлы ў Кракаве, несумненна, унесла змены ў звыклы для Польшчы парадак летазлічэння. Адзначым, аднак, што візантыйская эра і «рускае пісьмо» ўжываліся разпораз мясцовымі пісарамі і да Крэўскай уніі, бо тут вялася карэспандэнцыя з валашкім землямі, дзе выкарыстоўваліся візантыйскі летазлік і кірыліца. Дзеля гэтых дакументаў вылучалася асобная, гэтак званая «малдаўская канцылярыя».

Спосаб летазлічэння, найперш такі яго элемент, як эра, меў не толькі практичнае, але і палітычнае значэнне. Паказальным у гэтым сэнсе з'яўляецца датаванне дакументаў пры Казіміры Ягелончыку і ягоным сыне Аляксандры. Абмежаванасць іх улады ў ВКЛ воляю Сойма, буйных феадалаў, адмежаванне на некаторы час ад уніі з Каронай, на нашую думку, адбівалася і на датаванні актаў – у іх ужываецца толькі эра ад СС, або толькі індыкт. Гэта датычыць, найперш, прывілеяў і данін, якія даваліся літвінскім нобілем. ⁵³ Важным тут было і канфесійнае пытанне: візантыйская эра лічылася ў той час эрай праваслаўнай царквы, лацінская – эрай каталіцкага касцёла. Выкарыстанне той ці другой магло разглядацца ў тыя часы як даніна акрэсленай канфесіі, прыхільнасць да адпаведнага веравызнання. У гэтым сэнсе можа тлумачыцца выкарыстанне ўжо архаічнай на той час эры ад СС у фундушавым акце 1517 г., якім жонка Валынскага кашталяна Агап'я Пясечынская са згоды кіеўскага мітрапаліта Солтана закладвала праваслаўны манастыр Св. Троіцы у сваім маёнтку Рэчыцы. Дата ў ім паказаная наступным чынам: «Писан в Берестыи, в лѣто седьмты-

⁵² <http://dziedzictwo.polska.pl> - (дата доступу - 12.02.2011).

⁵³ LietuvosMetrika=LithuanianMetrica Литовская Метрика. Кн. 3. (1440-1598) - Vilnus, 1998.

сячное двадцать пятое, мѣсяца Априля въ двадцатый день, индикта пятого».⁵⁴ Гэтымі ж прычынамі можа тлумачыцца такая ж даціроўка, ужытая дзяканам праваслаўнага Лаўрышаўскага манастыра ў фундушавым акце 1520 г. на дзьве валокі зямлі ў Шчорсаўскай пушчы: «Писанъ въ Новгородцѣ, въ лѣто семь тысячей двадцать девятое, Ноября петънадцатого, индикта девятого». ⁵⁵ Гэтыя акалічнасці, хутчэй за ўсё, акрэслілі і напісанне даты на прывілеі, які Кіеўскі архімандрит Мялецій Храбтовіч даў брэсцкаму праваслаўнаму брацтву: «Въ лѣто отъ созданія миру семитысяцнага девятдесяць осмога, а отъ воплощенія Господа нашага Іусуса Христа тысяча пятсотъ деветдесяць первого, мѣсцыа октября двадцать шестаго дня».⁵⁶ На жаль, у дадзеным акце адсутнічаюць элементы летазлічэння, якія дазволілі бы акрэсліць каляндар, што выкарыстаны Храбтовічам. У 1591 г. у афіцыйным справаводстве ўжо ўжываўся грыгарыянскі каляндар, У дадзеным выпадку паказаны толькі нумар дня, што не дазваляе акрэсліць каляндар.

Эра ад стварэння свету не знікла канчаткова са справаводства ВКЛ і пасля Люблінскай уніі, эпізадычна ўзнікаючы ў дакументах у сувязі з рознымі абставінамі. Датаванне па эры ад СС можна знайсці, у прыватнасці, у магілёўскіх і пінскіх гродскіх кнігах сярэдзіны XVII ст. – у перыяд, калі Беларусь была акупавана маскоўскімі войскамі. Упісы грамат Аляксея Міхайлавіча тут рабіліся з ужываннем візантыйскай эры («от создания миру»), пры тым часам з памылкамі.⁵⁷ Паказальна, што

⁵⁴ АВАК, т.11 – Вільна, 1880. - с.10

⁵⁵ Тамсама, с. 11. Рэдукцыя даты зроблена намі з улікам вераснёўскага стылю. Пры публікацыі ў АВАК пры рэдукцыі даты дапушчана памылка, паколькі дадзены акт датаваны 1521 г., што не адпавядае індыкту.

⁵⁶ Диариуш берестейскага игумена Афанасия Филипповича // Русская историческая библиотека. Т. 4. Памятники полемической литературы в Западной Руси. Кн. 1, СПб., 1878. - столб. 69.

⁵⁷ У Пінскай гродской кнізе за 1662 г. Грамата Аляксея Міхайлавіча аб прыняцці на службу палкоўніка Станіслава Вікенція Орды датуецца 8 студзеня 8064 г. - АВАК, Т.34, Вільно, 1909 - с.233.

эра ад стварэння свету прысутнічае, пераважна, ва ўпісах, спра-ва ў якіх ідзе аб перадачы «царскім вернападданым» маёmacі асоб, якія не прынялі расійскага падданства і выступілі на баку Рэчы Паспалітай.⁵⁸ Асобныя запісы магілёўскіх гродскіх кніг у гэты час датаваны па візантыйскай эры без рэдукцыі даты на эру ад РХ.⁵⁹ Звычаем таксама было пры ўпісанні ў гродскія кнігі актаў, якія выдадзеныя былі маскоўскімі ўладамі ў час захопу імі земляў ВКЛ, запісваць дату адразу па дзвюх эрах: у пачатку ўпісу магла быць пастаўлена дата па эры ад РХ, у канцы - па эры ад СС. Рэдукцыя дат ад СС на эру ад РХ звычайна не рабілася. Прыкладам такога пазначэння даты можа быць наступнае ўпісанне: «Року 1655, м(еся)ца авгу́сту 10 дня... перед райцами и лавниками места Его Царского Величества Могилева, того року на справах заседающими, остановивъши се очевисто его м(и)л(о)сть панъ Миколай Кгельда, войт Могилевъский, созна-не свое доброволное до книг меских Могилевских тыми словами учынил, иж што ми од Его Царского Величества привилием датою в в городе Вязме лѣта од создания миру семъ тысячном сотом шестьдесят третим, м(еся)ца декабря двадцат осмого дня списаным...»⁶⁰

Візантыйскую эру выкарыстоўвалі ў сваіх дакумен-тах некаторыя праваслаўныя іерархі. Да сярэдзіны XVI ст. яе маглі ўпісваць таксама праваслаўныя нобілі пры фундушах на праваслаўную царкву⁶¹, тады як прости праваслаўныя клір нават у тастаментах мог прастаўляць г.зв. «лацінскую» эру.⁶² Пры ўпісанні документаў з датай ад СС у гродскія ці земскія кнігі пісары прастаўлялі дзве даты – дату ўпісання па эры ад РХ і дату па візантыйскай эры, пазначаную ў пададзеным да ўпісання дакуменце. Так, да прыкладу, выглядае ўпісанне дар-чай князя Яраславіча Пагоскай царкве ў Пінскія гродскія кнігі:

⁵⁸ АВАК, т.34, Вільно, 1909 - с.47-48,64.

⁵⁹ Тамсама - с.90.

⁶⁰ Тамсама. - с.64.

⁶¹ АВАК, т. 33, Вільно, 1908 - с. с.14,15, 21.

⁶² Тамсама - с. 5.

«Лета от нароженя Сына Божкого тисеца шестсотъ шестдесятъ осмого июля трыдцатого дня... Писан у Пинску в лѣто по семой тисячы двадъцатого, индикта пятнадцатого, м(еся)ца Апреля двадцат второй день»⁶³

Эра ад Раства Хрыстова / РХ/

Дадзеная эра прайшла доўгі час зацвярджэння ў сістэмах еўрапейскага летазлічэння, першым прыйсці на беларускія землі. Як вядома, гэтая эра (*aera vulgaris*) была ўведзена ў 525 г Дыянісіям

Малым (Dionisius Exiguus), скіфам па паходжанні, папскім сакратаром, які ў той час займаўся вылічэннем пасхалій.

Дыянісі, абапіраючыся на ўзоровень тагачасных ведаў па астрономіі, сістэме летазлічэння, а таксама на прынцыпы вылічэння Пасхі, аднёс дату нараджэння Хрыста да 753 г. ад заснавання Рыму, або да 284 г. па эры Дыяклетыяна.⁶⁴ Пры вылічэннях Дыянісі памыліўся на пяць або сем гадоў, што было звязана з узроўнем тагачаснай тэалогіі. Гэтая памылка ніколі не была папраўленая, хаця сённяшні ўзоровень як гістарычных ведаў, так і біблейскі дазваляе гэта зрабіць. Метады, па якіх праводзілася вылічэнне даты нараджэння Хрыста, неаднаразова падлягалі крытыцы, у вылічэннях Дыянісія Малога шмат недакладнасцей, у тым ліку адносна выкарыстання такіх элементаў лічэння часу, як Круг Месяца, або г.зв. Вялікі Індыктыён. Аднак, нягледзячы на недакладнасць даты, якую прapanаваў Дыянісі Малы ў якасці дня нараджэння Хрыста, ягоная эра прыжылася і сёння з'яўляецца найбольш распаўсюджанай.

У XVIII ст. пачалі ўжываць лічэнне часу да эры ад РХ. Менавіта тады склалася яшчэ адна памылка, якая дасёлета не выпраўленая і з-за якой належыць рабіць карэляцыю пры вызначэнні адлегласці паміж датамі да н.э. і пасля н.э. У да-

⁶³ Тамсама, с.14.

⁶⁴ Введение в специальные исторические дисциплины : учебное пособие. – с.183.

дзеным выпадку не быў уведзены нулявы год. На стужцы часу мы маем сёння 1 г. н.э. і 1 год да н.э. Такім чынам, да прыкладу, ад увядзення Цэзарам юльянскага календара (46 г. да н.э.) да знішчэння Пампеі (79 г. н.э.) прайшло не 125 гадоў, а 124 года.

Эра ад РХ не адразу ўйшла ва ўжытак. Упершыню яна з'яўляецца ў сістэме летазлічэння ў VII ст. Адным з першых яе выкарыстаў для датавання гістарычнай хронікі Беда Высокашаноўны (Beda Venerabilis) у «Царкоўнай гісторыі англаў». У тэксце гэтай працы ён ужывае датаванні па эры ад стварэння Рыму і паралельна ёй - па эры ад РХ, праўда, рэдукцыя дат не заўсёды дакладная.⁶⁵ Упершыню гэтая эра была ўжыта ў якасці афіцыйнай для датавання дакументаў у 607 г. папам Баніфацыем IV, часам яе ўжывалі і пры Яне XII. Трывала яна ўваходзіць ва ўжытак папскай канцылярыі пры Яўгене IV (1431 г.).⁶⁶

Дадзеная эра можа мець разнастайныя стылі – пачатак года тут можа быць як 1 студзеня, так і 25 снежня. Студзеніцкі стыль звязаны з античнай традыцыяй, з сасігенаўскай рэформай і ўвядзеннем юльянскага календара. Гэты стыль часам называюць цывільным (*stilus communis*), паколькі яго доўга не прызнавалі ні каталіцкая, ні праваслаўная цэркви, або стылем Абразання Гасподня (*stilus Circumcisionis*), бо на гэту дату прыпадае такое царкоўнае свята. Студзеніцкі стыль доўга прыжываўся ў еўрапейскім летазлічэнні. Да XIV ст. ён рэдка ўжываўся ў афіцыйных дакументах і набыў прызнанне ў большасці еўрапейскіх краін толькі ў XVI ст. У Гішпаніі ён быў афіцыйна зацверджаны ў 1556 г., у Даніі і Швецыі – у 1559, у Францыі – у 1563 г., апошнімі на яго перайшлі афіцыйна Германія, папская канцылярыя – у 1691 г. і Венецыя – у 1797 годзе.⁶⁷ Паводле меркавання І. Клімішина, у Поль-

⁶⁵ Беда Достопочтенный. Церковная история народа англов / Пер. с латинского и комментарии В.В.Эрлихмана. - СПб.: Алетейя, 2001.

⁶⁶ Климишин И.А. Указ. соч., с.250

⁶⁷ Введение в специальные исторические дисциплины .Учебное пособие / - с.183-184.

шчы студзеніцкі стыль стаў ужывацца з 1364 г.⁶⁸ Б.Уладарскі высоўвае больш асцярожнае меркаванне, адзначаючы, што ўпершыню студзеніцкі стыль сустракаецца ў кракаўскіх гродскіх кнігах у 1319 г. і на працягу ўсяго XIV ст. паступова выцясняе снежаньскі. Але яшчэ ў канцы гэтага стагоддзя яго можна сустрэць у асобных дакументах, складзеных на ўскраінах краіны.⁶⁹

Што ж датычыць снежаньскага стылю, гэты стыль быў вельмі папулярны ў сярэднявечнай Еўропе. Побач з Дабравешчanskім (25 сакавіка) і Пасхальным (ад дня Пасхі), ён вельмі часта сустракаецца ў дакументах многіх еўрапейскіх краін. На думку Ю. Шыманскага, менавіта снежаньскі стыль ужывала кракаўская канцылярыя ў час пераезду ў Кракаў Ягайлы. Польскі навуковец адзначае, што даследчыкі рэдка звяртаюць увагу на гэту акалічнасць, бо памылка пры ігнараванні стылю складае толькі 7 дзён.⁷⁰ Мы ўсё ж такі схільны прыняць вышэй прыведзеное меркаванне Б. Уладарскага, што кракаўская канцылярыя ўжо перайшла на пачатак года не са снежня, а са студзеня.

Для Беларусі снежаньскі стыль, на нашую думку, увасобіўся ў народнай назве свята Раства Хрыстова – Каляды. Сваё паходжанне дадзеная назва бярэ ад старажытнарымскага пазначэння *першага* дня месяца – календы. 25 снежня не з'яўлялася *першим* днём месяца, але снежаньскі стыль рабіў гэты дзень пачаткам новага года, ці, карыстаючыся народным меркаваннем, пачаткам новага календара. Вельмі верагодна, што менавіта гэтая акалічнасць выклікала ўзнікненне такога пазначэння гэтай даты – календы. Можна меркаваць, што гэтая назва была перанесена праз каталіцтва і на беларускія землі. Узнікненне народнай назвы – Каляды, на нашую думку, магло такім чынам адбыцца не раней XIII ст., калі пачынаюць

⁶⁸ Климишин И.А. Указ. соч., с. 260.

⁶⁹ Włodarski B. Dz.cyt, s.67-68.

⁷⁰ Szymański J. Dz.cyt., s. 128

узмацняцца сувязі з Польшчай, а таксама складваюцца кантакты з Ордэнам, дзе снежаньскі стыль быў у той час пануючым.

Эра ад РХ пачала шырока распаўсяджацца на беларускіх землях пасля Крэўскай уніі і пераезду Ягайлы ў Кракаў⁷¹. У Кароне ў гэты час эра ад Раства Хрыстова была звычайнім элементам летазлічэння, яна вядома ўжо ў самых ранніх напісаных ў Польшчы календарах і пасхаліях. Яна на той час была асноўнай ў актавых дакументах. З пераездам Ягайлы ў Кракаў каронная канцылярыя ў ліставанні з Вільніяй ужывае як эру ад РХ, так і эру ад СС, у залежнасці ад харектару дакумента і адрасата.

Эра ад РХ, безумоўна, была вядомая на беларускіх землях і да Крэўскай уніі – яе выкарыстоўвалі не толькі саюзнікі-палякі, але і крыжакі. Пры tym трэба памятаць, што дакументы, у першую чаргу, дагаворы з Ордэнам, могуць быць напісаныя з ужываннем снежаньскага стылю. У дадзеным выпадку, як правіла, лацінскамоўныя тэксты датаваліся менавіта па гэтым стылі, кірылічныя ж іх копіі, ці г. зв. «проціўні» - па стылі, які ў той час ужываўся на беларускіх землях (вераснёўскі, калі дата па эры ад СС)⁷².

У лацінскамоўных дакументах назва эры ад РХ гучыць па-рознаму: «annus Domini» (год Господа); «annus ab nativitate

⁷¹ Ю. Шыманьскі адзначае, што эра ад РХ пачала ўжывацца ў Полацку, Смаленску і ў Галічы яшчэ ў 13 ст., але прыкладаў такога ўжывання не прыводзіць (Szumański J. Dz. cyt., s. 128.) Документальных сведчанняў таго, што ранняга ўжывання гэтай эры намі не знайдзена, магчыма, эра ад РХ магла ўжывацца пры ліставанні з Ордэнам, але паколькі і Полацк, і Смаленск, і Галіцкая землі з'яўляліся ў той час праваслаўнымі, каталіцкай эрай ад РХ не магла набыць тут перавагу ці замацавацца ў справаводстве і летапісанні.

⁷² Ліцкевіч, А. Дагаворы паміж князямі ВКЛ, нобілямі Жамойці і прадстаўнікамі Тэўтонскага ордэна ў Пруссіі і Лівоніі (1367-1398 гг.)/ А.Ліцкевіч // «ARCHE», № 10, 2010 - с 39-129; ; №12, 2010 - с.312; Хорошкевич, А.Л. Договоры Полоцка 1405-1406 гг. как источник по истории его внешней торговли и тоговой политики. /А.Л. Хорошкевич// Археографический ежегодник за 1962 г. - М, 1963 - с. 92-97.

Domini» (год ад нараджэння Господа»; «*annus ab verbi incarnationi*» (год ад увасаблення слова); «*annus gratiae*» (год ласкі [Гасподній]); «*anno dominicae*», «*anno in incarnatione Domini*» (год ад увасаблення Господа) і інш. У кірyllічных дакументах, якія напісаныя на беларускіх землях, дадзеная эра можа пазначацца як кірyllічнымі лічбамі, так і словамі. Дастаткова часта ўжывалася камбінаванае напісанне, у якім тысяча і сотні гадоў пісаліся словамі, а дзесяткі і адзінкі - кірyllічнымі лічбамі. Сустракаюцца і іншыя напісанні падобнай даты: «Дань в Луцьку, под лет Исус Х(ри)с(то)во рождества 1000 лет 400 шестдесять 1-е лето». ⁷³ Існавала таксама традыцыя не згадваць тысячи пры напісанні даты. Гэта было ўласціва як тым, хто карыстаўся эрай ад СС, так і тым, хто пісаў даты па эры ад РХ: « В року теперь идучом осмъдесятъ втором м(e) с(я)ца июня четвертого дня, в понеделок»⁷⁴. У сувязі з гэтым трэба зважаць на сотні і тысячі гадоў, каб акрэсліць, па якой эры пададзена дата.

Цікавыя назіранні за выкарыстаннем дзвюх эр – эры ад СС і ад РХ – дае аналіз даціроўкі ліставання ВКЛ, а затым Рэчы Паспалітай з Масковіяй. Каштоўнай крыніцай для таго, аналізу можа служыць вопіс архіва Пасольскага прыказа, зроблены ў 1626 г.⁷⁵ Пры пажары, які здарыўся ў гэтай установе, быў моцна пашкоджаны архіў, таму дзякам было загадана зрабіць вопіс таго, што захавалася, адзначаючы стан дакумента, яго асноўны змест і дату. Асобную частку архіва складалі г.зв. «літоўскія справы», дакументы якія ахоплівалі XIII – канец XVI стст. У Масковіі эра ад СС была скасаваная толькі ў 1700 г., Дзякі, робячы вопіс, як можна лічыць па коментарыях да дат, іх рэдукцыю не рабілі. Разам з тым нельга

⁷³ Lietuvos Metrika=Lithuanian Metrica Литовская Метрика. Кн. 25. (1387-1546) - № 240, p.292.

⁷⁴ АВАК, т 36, Вільно, 1912. - с.128.

⁷⁵ Опись архива Посольского приказа 1626 года / Подгот. В.И. Гальцов; под ред. С.О.Шмидта. Ч. 1. М., 1977. - сс. 32-37; 84-111; 228-235; 289-291; 346-347.

не браць пад увагу, што дакументы пры паступленні ў прыказ
маглі рэгістрацаца датай ад СС, і пасля менавіта яна трапіла ў
згаданы вопіс. Аднак, нават беручы ў разлік такую сітуацыю,
матэрыялы вонісу даюць дастаткова выразную карціну выка-
рыстання эр у лістуванні паміж дзвюма дзяржавамі, а таксама
змен у сістэме летазлічэння на беларускіх землях. Да пачат-
ку XVI ст. акты і граматы, у тым ліку пагадненні, прысягі,
дамовы, тут датуюцца з дапамогай эры ад СС. Так, 6902 г.
(1393/94/95) датуеца даканчальна грамата Дмітрыя Іванавіча
(Данскага) і ягонага брата Уладзіміра з Ягайлам, Скіргайлам
і Карыбутам⁷⁶; 25 студзеня 6930 г. (1421/1422/1423) пазначана
даканчальна грамата Свідрыгайлы і ноўгарадскага біскупа
Яўфімія і пасаднікаў⁷⁷; 7016 г. (1508/1509) датаваны ліст Івану
III ад Міхала Глінскага⁷⁸. Праўда, у апошнім выпадку дата
напісана іншымі чарніламі і можа быць неаўтэнтычнай. Пер-
шай датай, напісанай з дапамогай эры ад РХ, з'яўляеца 16
красавіка 1513 г. Так датаваны не міждзяржаўны дакумент, а
прывілей Жыгімонта, дадзены жыхарам Смаленска па прось-
бе смаленскага ўладыкі Варсанофія і мясцовых ураднікаў⁷⁹.
У міждзяржаўных дакументах дадзенага вонісу ўпершыню
эрай ад РХ датаваны дагавор аб полацкіх землях, які павінен
быў рэгуляваць адносіны паміж дзяржавамі да часу прыезду
у Москву паслоў ад ВКЛ, ён пазначаны «от рождества Хри-
стова лета 1542-го»⁸⁰. У час Лівонскай вайны паміж дзвю-
ма варагуючымі дзяржавамі ішло ажыўлене лістуванне,
дасылаліся паслы, вяліся перамовы. У перыяд, калі з Іванам IV
вёў перамовы Жыгімонт Аўгуст, абедзве эры сустракаюцца ў
дакументах, але эра ад РХ выкарыстоўваецца часцей. Невялікая
колькасць дакументаў, якія засталіся з часоў Генрыха Валуа,
датуеца, за рэдкім выключэннем, заходнегурапейскай эрай.

⁷⁶ Опись архива Посольского приказа 1626 года - с.35

⁷⁷ Тамсама - с.84.

⁷⁸ Тамсама - с.85.

⁷⁹ Тамсама.

⁸⁰ Тамсама - с.87.

Пераважае яна і ў перапісцы і дамовах у часы Стэфана Бато-
рыя. З апошній чвэрці XVI ст. літвінскія дакументы, якія паз-
начаны ў дадзеным вопісе, датаваны толькі эрай ад РХ.

Паказальна, як маскоўскія дзякі называюць эры, якія
напісаны ў згаданых дакументах. У адным з запісаў волісі
эра, якая выкарыстоўваецца ў Маскоўскай дзяржаве, звязва-
еца са «стварэннем свету» : «...с лета от созданія міру 7090-
го году: на 10 лет»⁸¹; у некалькіх месцах яна названая эрай ад
Раства Хрыстова: «...от Рождества Христова лета 7031-го до
рождества ж Христова лет 7036»⁸²; «Писана от рождества Хри-
стова лета 7566-го году»⁸³ Вельмі часта маскоўскія дзякі на-
зываюць эру ад РХ літоўскай: «Лета по-литовски от рождества
Христова 1574-го году месяца апреля в 30 день»⁸⁴; «Лета по-
литовски 1577-го месяца марта в 10 день»⁸⁵; «Даты писаны
по-литовски, от рождества Христова 1581-го году месяца фев-
раля 14 день»⁸⁶.

Тое, што эра ад РХ асацыявалася ў свядомасці жыхароў
Маскоўскай дзяржавы менавіта з ВКЛ і Реччу Паспалітай можа
быць звязана таксама з карыстаннем ёю палонных і вывезеных у
час войн майстроў. Расійскі даследчык А.Аўдзееў, аналізуучы
надпісы на будоўлях у Москве і яе бліжэйшых ваколіцах, зро-
бленыя ў XV-XVIII стст., адзначае, што менавіта з сярэдзіны
XVII ст. у іх з'яўляецца падвойная даціроўка. Дойліды
пакідаюць дату пабудовы ці закладкі будынка як па эры ад СС
і вераснёўскім стылі, так і дату па эры ад РХ і студзеньскім
стылі.⁸⁷ Пры tym у апошнім выпадку выкарыстоўваецца
юльянскі календар, які ў гэты час ужываўся побач з эрай ад РХ
праваслаўнымі і ўніятамі беларускіх і ўкраінскіх земляў.

⁸¹ Тамсама - с.100.

⁸² Тамсама. – с. 85-86

⁸³ Тамсама. - с.89.

⁸⁴ Опись архива Посольского приказа 1626 года. - с.91.

⁸⁵ Тамсама - с.93

⁸⁶ Тамсама. - с.96.

⁸⁷ Авдеев А.Г. Календарь строительных надписей Москвы и Подмосковья конца XV – начала XVIII в.// Календарно-хронологическая культура и проблемы ее изучения. – с.77.

Побач з гэтымі дзвёюма эрамі ў актавых дакументах сустракаецца датаванне з дапамогай гадоў праўлення манарха. Гэтая традыцыя запазычана была ёўрапейскімі краінамі з антычнага Рыму. Упершыню для датавання дакумента дата праўлення была ўжыта Юстыніянам I у 537 г.⁸⁸ і пасля на была шырокое распаўсюджанне. Падобнае пазначэнне даты сустракаецца ў актавых дакументах часоў Казіміра, Аляксандра, Жігімонта Старога, Яна Казіміра. Менавіта з канца XIV ст. яна ўваходзіць ва ўжытак і ў кароннай, і ў літоўскай канцылярыях.

Традыцыя датаваць дакументы з дапамогай года пантыфіката была характэрна для папскай канцылярыі. Гэты звычай увёў ва ўжытак папа Адрыян I (792–795 гг.); дата пантыфіката пісалася поруч з датамі праўлення імператараў. У часы Льва IX (1048–1054 гг.) даты праўлення свецкіх манархаў перасталі ўжывацца, і дакументы датаваліся толькі гадамі ад пантыфіката.⁸⁹ Да ўвядзення ва ўжытак і замацавання ў XV ст. эры ад РХ папская канцылярыя менавіта так датавала свае дакументы, таму, калі ў падобнай крыніцы не згадваецца імя папы, бывае цяжка акрэсліць, які год яе стварэння. Прыклад датавання з дапамогай згадкі пантыфіката знаходзім у тастаменце Зоф'і Гальшанскай, удавы Аляксандра князя Гальшанскага: «W Wołpie, we dworze sądowym, po obiedzie, w piątek pierwszego maia, indyct 5, papiestwa naswetszego w Chrystusie Oysa. Pana Pana Pana naszego, Lwa z Bozego przeyrzrenia Papieża Dziesiątego, Szczaśliwie będącego». («У Воўпе, у судовым двары, па обедзе, у пятніцу першага мая, індыкт 5, пантыфіката найсвяцейшага ў Хрысцце Айца. Пана Пана Пана нашага, Льва з Божай ласкі Папы Дзясятага шчасліва будучага»).⁹⁰

Пры датаванні з дапамогай гадоў праўлення манарха звычайна згадвалася, да якой дзяржавы стасуецца пазнача-

⁸⁸ Szymański J. Dz. cyt. - s. 129.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Lietuvos Metrika=Lithuanian Metrica Литовская Метрика. Kn. 1. (1380-1584) - p.125-126

ная дата панавання, што становілася абавязковым, калі даты ўваходжання на пасаг у розных краінах не супадалі: «*W Wilnie, we wtorek, w wigilią s(więtego) Jana Baptysty. Panowania roku piątego*» («У Вільні, у аўторак напярэдадні с(вятога) Яна Баптыста. Панавання пятага года»)⁹¹ (Аляксандр, 1506 г.); «*Roku państkiego tysiąc szejssetszesiąt pierwszego, panowania królewstwa naszych Polskiego u Szwedzkiego trzynastego roku*» («Года Панскага тысяча шастсот шасцідзясят першага, панавання каралеўства нашых Польскага і Шведскага трынаццатага года»).⁹²; «*Dan w Warszawie, na seymie roku Panskiego MDCL miesiąca Stycznia dnia dwunastego, panowania na szego Polskiego pierwszego, Swedzkiego wtorego roku*» («Дадзены ў Варшаве на сейме года Гасподня 1650 месяца студзеня дня дванаццатага, панавання нашага Польскага першага, Шведскага другога года»)⁹³ (Ян Казімір).

У савецкі час ад РХ атрымала назvu «наша эра» – тое, што яна пачатковым пунктам мае нараджэнне Хрыста, не згадвалася, што было абумоўлена панаваннем ідэй ваяёнічага атэізму ў СССР.

Яшчэ адной эрай, якая існавала на Беларусі, але, праўда, не набыла шырокага распаўсюджання, з'яўлялася г.зв. Савецкая эра, або эра ад Каstryчніцкай рэвалюцыі. Яна была пра-панаваная ў 1920-я гады як альтэрнатыва эры ад РХ у межах барацьбы з рэлігіяй у СССР. Пачатковым пунктам дадзенай эры было 7 лістапада (па грыгарыянскім календары). Да пачатку 1990-х гадоў летазлічэнне па дадзенай эры можна сустрэць у друкаваных календарах побач з датай па эры ад РХ. Ідэя ўвесці новую эру, пачатковым пунктам якой былі палітычныя падзеі, запазычаная ў гісторыі летазлічэння Францыі. 21 верасня 1793 года Нацыянальны Канвент прыняў новую сістэму летазлічэння, згодна з якой адлік гадоў павінен быў весціся

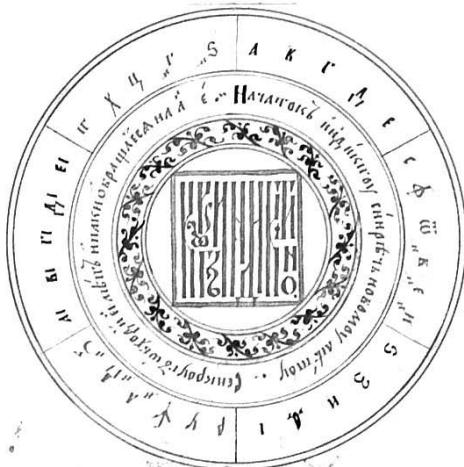
⁹¹ Ibidem. -№ 22, p.27

⁹² АВАК, т. 34 - с.195.

⁹³ АВАК, т. 33 - с. 375.

менавіта ад гэтай даты. Гэтая т.зв. Эра Свабоды таксама была скіравана на адмову ад рэлігійнай сутнасці былога летазлічэння і традыцый манархічнай феадальнай Францыі.

Индикт

Ро^з відмінні мирної зорі пірнисній відхочініюючи і відівся надіїм ліків, післяш
індрівітєм пантерськівши. Іспанічній пітмані. А сімнадця індрівітєм
шерапілеско по рів ліків. Іспанія шерапілеско пра^в індрівітєм. В ліків. --
Ілло сима шерапілеско ти ірв ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл.
Ілл. сен ірв шерапілеско. відівся ф. Відівся Ф. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл.
Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл.
Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл.
Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл.
Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл.
Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл.
Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл.
Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл.
Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл. Ілл.

зміж. щептерікіламілі

пітмені. Слайд

ірв ю

ліків

*

о иже и стѣ тройци аминъ квѣтнои памяти прѣги въ соколѣжатиа ради
буставна што съ бердѣствѣ и не оуставностѣ межи реки што съ
имута дѣлти потома пакостпай не бѣло буставна на то твердости гра
моты и сведосси вѣслада то гризъ ма и же и шо иловѣко пропомѣжкии
монахъ бѣю малѣю великий икона по вѣскѣ жомойтѣкѣ русий и ии хра
блѣзная вѣма по грамотою вѣтъ мѣко торѣнадѣжно съ иинешии людѣ ико
торий по погоду думъ которий и сю грамоту наше оуграти икоу иашатѣгуту и
и же міхомѣтаке и да то гризъ што съ нашомъ и стуквили и вѣтѣ што оупѣнивута
.... сѣа оупроицѣ въ городѣ наше полѣтамъ и вѣка вѣстца ти сѣа
котѣрнѣта приѣцѣ второго сенѧ КЗ ии ии. аз

Індыкт, пэўна, з'яўляеца адным з найбольш цікавых элементаў летазлічэння. У адрозненне ад іншых складаючых гэтай сістэмы індыкт не быў напрасткі звязаны з астронамічнымі з'явамі ці зменамі ў стане навакольнага асяроддзя. Яго існаванне, ўжыванне і трансліраванне абумоўлена было, амаль выключна, традыцыяй. Індыкт быў патрэбны тады, на нашу думку, калі лічэнне часу яшчэ не было дастаткова ўнормавана, калі існавалі некалькі сістэм летазлічэння, якія ўжывалі розныя пачатковыя пункты – эры. Індыкт меў адносна дыскрэтныя харектар, бо звычайна не згадвалася пачатковая крапка адліку індыктамі. Індыкт у пачатку свайго ўзнікнення быў цесна звязаны з гаспадарчым жыццём, арыентаваўся на дэмаграфічныя рытмы, што таксама спрыяла яго распаўсюджанню і захаванню.

Індыкт – парадкавы нумар года ў пятнаццатігадовым цыкле. Часам індыктам называюць і сам пятнаццатігадовы цыкл, але часцей пятнаццатігоддзе называюць індыктыёнам. Пры датаванні з дапамогай індыкта парадкавы нумар індыктыёна не згадваўся, а пазначаўся толькі нумар індыкта (года) у дадзеным пятнаццатігадовым цыклі. Лічэнне пятнаццатігоддзямі мае даўнюю гісторыю.

Паходжанне назвы гэтай адзінкі звязана з лацінскім словам «абвяшчэнне» (*indictiōnē*) і падатковай сістэмай, якая існавала ў Рымскай імперыі. Раз у пяць гадоў насельніцтва павінна было выплачваць дзяржаве прадуктовы падатак (ён мог плаціцца і грошамі), а раз на пятнаццаць гадоў рабілася пераацэнка маёmacці, з якой гэты падатак выплачваўся. Заблытаная сістэма летазлічэння, у якой за пункт адліку браліся праўленні імператараў ці консулаў, ці іншыя эры, не была зручнай для падаткаплацельшчыкаў; больш зразумелым і надзённым для іх быў адлік па гадах, калі трэба рабіць чарговую плату дзяржаве. Як піша Э.Бікерман, з другой паловы IV ст. н.э. індыкцыя (час выплаты падаткаў) згадваеца ва ўсіх тыпах дакументаў імперыі, у тым ліку не звязаных з па-

даткаабкладаннем. На ягоную думку, падобнае лічэнне магло прыйсці з Егіпта, дзе было зацверджана ў 297 г.⁹⁴ У 312 г. адлік з дапамогай індыктаў быў замацаваны ў якасці адзінкі летазлічэння імператарам Канстанцінам. Лічэнне індыктаў вялося паралельна з лічэннем гадамі, лічба індыкта (парадкавы нумар дадзенага года ў пятнаццацігадовым цыкле) магла пісацца побач з нумарам года ад акрэсленай эры.

У гісторыі летазлічэння вядомы некалькі індыктаў, іх адрозненне абумоўлена перш за ўсё днём, калі змяніеца нумар індыкта. У Заходній Еўропе ў часы сярэднявечча быў распаўсюджаны так званы папскі індыкт. Гэты індыкт, ужываючы лічэнне пятнаццацігоддзямі, мяняў нумар года ў індыктыёне 1 студзеня – разам з пачаткам новага юльянскага календарнага года; або 25 снежня – таксама з пачаткам новага года, але па снежаньскім стылі. Такі індыкт можна сустрэць у дакументах папскай канцылярыі ў XII ст.

У XI ст. у еўрапейскіх дакументах можна сустрэць імператарскі індыкт, які таксама называюць індыктом Беды (*Caesariana; indictio Bedana*) па прозвішчы англійскага манаха-храніста, які ўвёў яго ва ўжытак. У індыкце Беды нумар індыкта змяніеца 24 верасня. Абраная дата змены індыкта была звязана з восеньскім раўнадзенствам.

Апарача гэтых маглі ўжывацца і мясцовыя варыянты лічэння індыктаў. Так, у Сіене існаваў *indictio Senensis*, у якім змена нумара індыкта адбываецца 8 верасня. У Генуі змена індыкта адбывалася 24 верасня, але нумарацыя індыктаў была парушана і не супадала з агульнаўжыванай.⁹⁵

Шырока распаўсюджаны быў так званы грэчаскі (візантыйскі) індыктыён (*Constantinopolitana* або *indictio Graeca*), у якім змена індыкта наступала да сярэдзіны V ст. з 25 верасня, а пасля – з 1 верасня. Гэты індыктыён выкарыстоўваўся ў античным Рыме, хаця і там яго пачатак не быў устойлівым.

⁹⁴ Бикерман Э. Хронология древнего мира. - С. 73.

⁹⁵ Введение в специальные исторические дисциплины: Учебное пособие. -С.182

У Егіпце, які ў той час уваходзіў у склад Рымскай імперыі, індыкт мог змяняцца летам, калі абвяшчалі чарговы збор падаткаў.⁹⁶

Лічэнне індыктамі, як спадчына антычнага Рыму, праіснавала ў еўрапейскай традыцыі да пачатку 19 ст. – да распаду ў 1806 г. Свяшчэннай Рымскай імперыі, у якой дадзеная адзінка, не гледзячы на яе архаічнасць і практичную непатрэбнасць, сімвалізавала пераемнасць даўняй імперскасці. Грэчаскі індыкт часам называюць візантыйскім індыктом, бо ён цесна звязаны з візантыйскай эрай ад Стварэння Свету і вераснёўскім стылем: пачатковым пунктам адліку пятнаццацігадовых цыклаў у ім абраны 5509 г. да эры ад РХ. Менавіта гэты індыкт быў успрынты на ўсходнеславянскіх землях разам з хрысціянствам па праваслаўным абраадзе і стаў найболей тут ужываным.

Як адзначае А.Кузьмін, у першыя стагоддзі пасля прынядзення хрысціянства лік індыктамі не быў шырока распаўсюджаны на землях усходніх славянаў. Уменне вылічваць індыкт у тыя часы сведчыла аб адукаванасці перапісчыка ці летапісца. Спецыфіка выкарыстання індыктаў, на яго думку, можа быць «пуцяводнай ніткай» для атрыбуціравання тэкстаў, вызначэння іх аўтара ці перапісчыка⁹⁷. Паказальна ў гэтых сэнсе рэдкае ўжыванне індыктаў у адным са старажытнейшых летапісаў – «Аповесці мінулых гадоў». Тут індыкт пры даціроўцы падзеі згадваецца толькі 7 або 8 разоў (колькасць адрозніваецца ў Іпацьеўскім і Лаўрэнцьеўскім спісах).

Летапісцы і храністы на беларускіх землях увогуле рэдка выкарыстоўвалі індыкт пры даціроўцы падзеі. Гэта, магчыма, было звязана з характарам крыніц, якія яны прыцягвалі пры стварэнні сваіх твораў. Аналіз найбольш вядомых

⁹⁶ Бикерман Э. Указ. соч, с.73.

⁹⁷ Кузьмин, А.Г. Начальные этапы древнерусского летописания. -с.283

летапісаў і хронік, якія сёння выкарыстоўваюцца ў айчыннай гісторыяграфіі, дае наступную карціну ўжывання індыкта.

У летапісах Нікіфараўскім, Супраскім, Акадэмічным, Слуцкім, Альшэўскім, Віленскім, Еўраінаўскім, Красінскага, Археалагічнага таварыства, Рачынскага, Баркулабаўскім, Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай індыкта не ўжываецца.⁹⁸ Паказальна ўжыванне індыкта ў Румянцаўскім летапісе. Да 1492 года (7000 г. па эры ад СС) даціроўка ідзе без індыктаў. Пасля даюцца дакладныя індыкты трох дат. У кароткім хранографе, які завяршае летапіс, яшчэ адна дата – дзень смерці жонкі Жігімonta Аўгуста Эльжбеты, даецца па двух эрах з узгадваннем індыкта (7053 па эры ад СС, 1545 па эры ад РХ, індыкт трэці).⁹⁹ Тую ж карціну назіраем і ў Валынскім кароткім летапісе: першы індыкт тут згадваецца адносна 1491 г. (6999 г. па эры ад СС) і затым спарадычна з'яўляецца ў датах да 1543 года (7052 г. па эры ад СС, індыкт другі).¹⁰⁰ У апошній даце індыкт названы «індыктыёнам»¹⁰¹.

Больш шырокое распаўсядженне атрымаў індыкт у актавых дакументах. Гэта, на нашу думку, абумоўлена некалькімі акалічнасцямі. Калі летапісцы і храністы вялі запісы спарадычна, карысталіся рознымі крыніцамі, у тым ліку звесткамі, якія не ўтрымлівалі дакладнай даты, дык акты абавязкова павінны былі датавацца, а з часоў станаўлення ВКЛ як дзяржавы, справаводства становілася неад'емнай часткай жыцця, акты афармляюцца часта, складаецца іх фармуляр. Ужыванне індыкта, апрача таго, сігналізавала аб палітычнай, канфесійнай сітуацыі на беларускіх землях, часам мела знакавыя характеристар для тых, хто выдаваў акты ці іх атрымліваў. Ужы-

⁹⁸ Летапісы і хронікі Беларусі. - с. 47-164; 170-202, 264-360; 376-571.

⁹⁹ Тамсама, с.261, 262.

¹⁰⁰ Пры публікацыі ўказаная няслушная дата 1544 г. При рэдукцыі не было ўлічана, што падзея адбываецца ў верасні, і разніца паміж эрамі складае не 5508, а 5509 гадоў (вераснёўскі стыль).

¹⁰¹ Валынскі кароткі летапіс.// Летапісы і хронікі Беларусі. - с.375.

ванне індыкта ў справаводстве эвалюцыянуала, трансфармавалася ў сувязі з засваеннем еўрапейскай (лацінскай) сістэмы летазлічэння і еўрапейскага актавага фармуляра.

Як можна меркаваць па матэрыялах Метрыкі ВКЛ, да XVI ст. індыкт быў, бадай што, абавязковым элементам датавання актаў. Дастаткова часта ён ужывалася замест нумара года. У гэтым выпадку тапаграфічная і храналагічная даты маглі выглядаць наступным чынам: «Datum w Trokach, dnia 21 miesiąca czerwca, indykta 15»¹⁰²; «П(и)санъ у Городне, фев(раль) 18 ден, инъдикта 12»¹⁰³; «П(и)санъ у Кракове, апрел 16 ден, инъдикта 15»¹⁰⁴ і інш.

Абавязковасць пазначэння індыкта звязана была, на нашу думку, з паходжаннем і вераспавяданнем уладцы, а таксама пісараў і вярхоўных ураднікаў. Так, пры Жыгімонце Старым у польскамоўных дакументах, якія выдавалі ці падпісваў кароль і вялікі князь, індыкты не сустракаюцца. Гэта можна растлумачыць звыкласцю Жыгімonta, які да сталых гадоў жыў у Польшчы, да лацінскай сістэмы летазлічэння, у якой візантыйскі індыкт не ўжывалася. Як правіла, індыкты ў гэты час шырока распаўсюджаны ў кірылічных дакументах; абавязкова яны пазначаны там, дзе акт візіравалі пісары Сапега, Копаць, Богуш-Багуцінавіч.

Традыцыя лічэння індыктамі, прыйшоўшы на землі ВКЛ разам з праваслаўем, выглядала арганічнай адзінкай лічэння часу толькі ў візантыйскай сістэме. Нумар года і нумар індыкта ў ёй змяняліся адначасова – у верасні, а адлік індыктаў пачынаўся, так, як і эра – ад стварэння свету. Але паступовае выцісканне візантыйскай эры і вераснёўскага стылю лацінскай сістэмай летазлічэння, у якой год змяняўся 1 студзеня (або ў шэрагу выпадках 25 снежня), а адлік вёўся на эры ад

¹⁰² Lietuvos Metrika=Lithuanian Metrica. Литовская Метрика. Кн. 1. (1380-1584) - s.37.

¹⁰³ Тамсама, Кн. 25. (1387-1546) - s. 83.

¹⁰⁴ Ibidem -s. 89.

РХ, рабілі грэчаскі індыкты чужародным элементам новага пазначэння дат. Нягледзячы на гэта, індыкты актыўна ўжываўся да сярэдзіны XVI ст., калі эра ад РХ і студзенскі стыль ужо занялі дамінуючае месца ў летазлічэнні.

Пакуль што нельга сказаць з дакладнасцю, пачынаючы з якога года індыкты знікае са справаводства ў ВКЛ. К.Ш.Станг заўважае, што гэта адбылося прыкладна ў 1550 г.¹⁰⁵ Можна меркаваць, што знікненне індыкта з фармуляра дакументаў Віленскай канцылярыі было звязана з яе рэформай у 1540-я гады, калі быў ліквідаваны падзел на рускіх і лацінскіх пісараў. Аднак вызначыць дакладны год, калі індыкты перастаў ужывацца ў іншых літвінскіх урадах, магдэбургіях і г.д., а таксама ў прыватных актах і дакументах, немагчыма. Многае залежала ад асобы пісара, ад месца, урада і акалічнасцяў стварэння дакумента. Але, ва ўсякім выпадку, сярэдзіна XVI ст. была часам, калі і гэты элемент візантыйскай сістэмы летазлічэння канчаткова перастаў быць абавязковым пры датаванні афіцыйных дакumentaў.

Аб tym, як эвалюцыянувалі адносіны да выкарыстання індыкта ў актавым фармуляры, сведчыць колькасць памылак у яго вылічэннях. Паколькі нумар індыкта змяняўся ў верасні, а нумар года – у студзені, пісар павінен быў увесе час весці «падвойны лік». Калі звычкі да такога лічэння часу не было, у вылічэнні магла закрасціся памылка. Між іншым, цяжкасці ў выкарыстанні індыкта пры датаванні падзеі, на думку А.Кузьміна, былі абумоўлены менавіта рознасцю эр і стыляў, якія выкарыстоўваліся на славянскіх землях з першых гадоў пасля прынядзення хрысціянства. Так, у «Аповесці мінульых гадоў», стваральнікі якой чэрпалі звесткі з розных пісьмовых крыніц, выкарыстоўваюцца як візантыйскі індыкты, так і антыахійская, александрыйская і іншыя эры, што

¹⁰⁵ Станг, К.Ш. Заходнерусская канцылярская мова Вялікага Княства Літоўскага/ К.Ш. Станг// «ARCHE», 2010, №. 6 - с.171.(127-297).

выклікае няўзгодненасць дат і стракатасць храналогіі¹⁰⁶. У XIV-XV стст. памылкі ў выкарыстанні індыкта сустракаюцца паразунальна рэдка, звыклым было таксама ўжыванне нумара індыкта замест нумара года пры датаванні дакументаў. Паказальна, што індыкты ў гэты час пазначаліся як у кірылічных старабеларускіх, так і ў польскамоўных дакументах, напісаных лацінкай. У лацінскамоўных дакументах, як можна меркаваць па матэрыялах Метрыкі, візантыйскі індыкт не ўжывалі. Сітуацыя змяняецца ў XVI ст. Цяпер памылкі ў вызначэнні індыкта становяцца вельмі частымі, пры тым пісары памяляюцца на некалькі адзінак, часам проста не пішуць нумар індыкта, а толькі само слова «індыкт». Між іншым, літоўскія гісторыкі, публікуючы матэрыялы Метрыкі, улічылі гэтую акалічнасць і ўнеслі папраўленыя нумары індыктаў у заўвагі. З падобнай праблемай сутыкнуліся таксама А.Х.Вастокай і К.Ш.Станг, аналізуючы копію літоўскай граматы, датаваную 6845 г. і чацвёртым індыктом. Падаецца, што належыць пагадзіцца з іхняй высновай аб больш познім стварэнні дадзенага дакумента, якая грунтуеца, між іншым, на тым, што ў XIV ст. памылкі ў выкарыстанні індыкта сустракаюцца да-статкова рэдка¹⁰⁷.

На слушнасць і абавязковасць выкарыстання індыкта пры датаванні дакументаў, як можна меркаваць, упłyваў і падарак вядзення спраў у вялікакняскай канцылярыі. Як адзна-чае А.Грушa, у другой чвэрці XVI ст. нярэдкімі былі выпадкі, калі кірылічныя дакументы афармляў «лацінскі» пісар¹⁰⁸. Можна меркаваць, што ў гэтым выпадку індыкт мог не пазна-

¹⁰⁶ Стang, K.Ш. Заходнерусская канцылярская мова Вялікага Княства Літоўскага- с.171(127-297).

¹⁰⁷ Тамсама, с.141.

¹⁰⁸ Грушa, A. Службовы склад і структура канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага 40-х гадоў XV-першай паловы XVI ст. /A. Грушa// METRICIANA Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага. Т.I - Мінск, 2001. - с. 26-27(11-45).

чацца або пазначацца памылкова, паколькі ў польскамоўных дакументах у гэты час ён не з'яўляўся абавязковым элементам фармуляра, і «лацінскі» пісар не меў звычкі да яго вылічэння і выкарыстання. Думаецца, што аналіз ужывання індыктаў пісарамі канцылярыі мог бы стаць дадатковым індыкатарам вызначэння аўтарства документаў.

М.Улашчык, аналізуючы слушнасць ужывання індыктаў і іншых элементаў даты ў летапісах, адзначаў, што часам памылкі маглі быць выкліканы невыразным напісаннем кірылічных літар-лічбаў у крыніцы, якой карыстаўся летапісец¹⁰⁹. Можна меркаваць, што частка памылак у актавых дакументах, найперш дакументах Метрыкі, якія дайшлі да нас у копіях, таксама тлумачацца невыразнасцю літар-лічбаў у арыгіналах.

У Маскоўскай дзяржаве, як вядома, да 1700 г. ужываўся вераснёўскі стыль, і выкарыстанне грэчаскага індыкта са зменай у верасні было арганічнай часткай сістэмы летазлічэння. Табліцы, складзеныя расійскімі даследчыкамі для вылічэння года па індыкту, разлічаны менавіта на такі парадак летазлічэння. У большасці падручнікаў па гістарычнай храналогіі, выдадзеных у Расіі і СССР, не агаворваецца методыка працы з індыктамі, калі яны ўжываюцца побач з эрай ад РХ і студзеньскім пачаткам года. Калі ж і маецца падобная згадка, яна носіць маргінальныя характеристар¹¹⁰. У беларускай гістарыяграфіі, на жаль, пакуль што не існуе спецыяльнай работы, прысвечанай гэтай адзінцы летазлічэння, а таксама методам дэдукцыі і рэдукцыі дат з дапамогай індыктаў. Да сённяшняга дня застаецца актуальнай праца М.Гарбачэўскага, у якой маецца невялікі раздзел, дзе агаворваецца методыка работы з індыктамі, калі яны ўжыты побач з эрай ад РХ¹¹¹. Ад-

¹⁰⁹ Горбачевский, Н. Краткие таблицы. - с.65

¹¹⁰ Черепнин, Л.В. Русская хронология. - с.34.

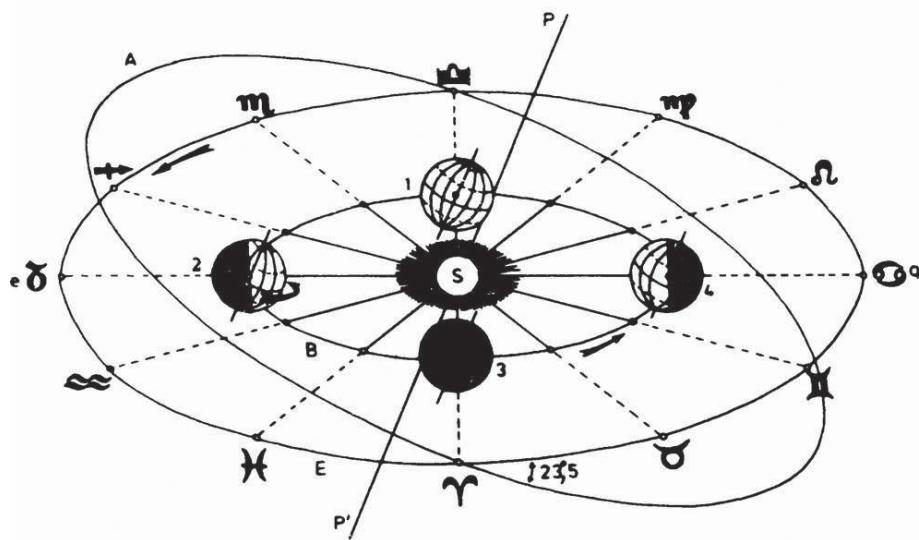
¹¹¹ Горбачевский, Н. Краткие таблицы - с.39-41.

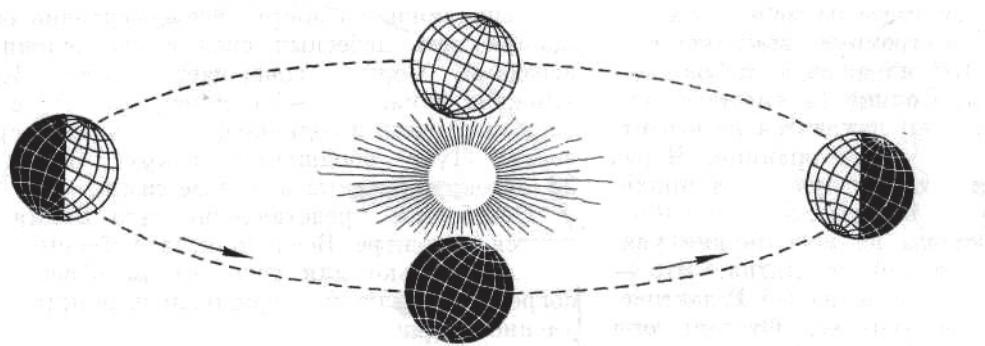
нак тлумачэнні, дадзеныя адным з пачынальнікаў айчыннай археаграфіі, не высвятляюць усіх нюансаў выкарыстання гэтай адзінкі летазлічэння ў крыніцах беларускага паходжання, тым болей яе эвалюцыю ў актавым фармуляры. Разам з тым, на нашую думку, аналіз выкарыстання індыктаў у летазлічэнні можа даць цікавыя вынікі.

Індыкт, цесна звязаны з візантыйскай сістэмай летазлічэння, г.зн. з вераснёўскім пачаткам года і эрай ад стварэння света, ва ўмовах канфесійнага памежжа, калі праваслаўныя ўжывалі «візантыйскі лік», а каталікі «лацінскі», мог служыць своеасаблівым кампрамісным элементам. Дадаючы да «лацінскай» даты «праваслаўны» індыкт, пісар рабіў своеасаблівую канкардацыю. Гэткім чынам напісаную дату лёгка суадносілі з уласнай сістэмай летазлічэння як «лацініяне», так і «візантыйцы». Знікненне індыкта з летазлічэння можа быць выкліканы некалькімі фактарамі. Найперш, гэта адназначна сведчыць аб умацаванні еўрапейскай сістэмы летазлічэння. Апошняе ж было абумоўлена як цеснымі палітычнымі, культурнымі, гандлёвымі сувязямі з еўрапейскімі краінамі ў часы Рэнесансу, так і развіццём матэматычных і астронамічных ведаў. Іншым фактарам магло быць удасканаленне сістэмы справаводства паводле еўрапейскіх стандартатаў, у якія архаічны індыкт не ўпісваўся. Але, пэўна, найбольш паўплывалі на трансфармацыю сістэмы летазлічэння канфесійныя і палітычныя працэсы як у самім Княстве, так і за яго межамі. У 1453 г. з падзеннем Канстантынопаля знікае цэнтр праваслаўя, на які арыентаваліся вернікі як у Маскоўскай дзяржаве, так і ў ВКЛ, і які ў некаторай ступені пагаджаў гэтыя канфліктуючыя краіны ў пытаннях веры. Разам з гэтым стравіла цэнтр, які яе культиваваў і распаўсюджваў, візантыйская сістэма летазлічэння. Такім чынам, эра ад стварэння свету і лічэнне індыктаў становіліся традыцыяй Маскоўскай дзяржавы, дзе праваслаўе было па-

нуючай канфесіяй, што асабліва ўзмацнілася пасля абвяшчэння Масквы «трэцім Рымам» і дэкларацыі аб пераемнасці ёю функцый абароны праваслаўя. У гэтых умовах выкарыстанне візантыйскай сістэмы летазлічэння, уключаючы эру і індыкт, становілася не толькі фармальнай проблемай, але ў значнай ступені палітычным пытаннем. У самім Княстве пазіцыі праваслаўя моцна пахінуліся, краіна ўсё больш паланізавалася і акаталічвалася. У гэтых умовах традыцыі праваслаўнага летазлічэння становіліся менш запатрабаваныя, у першую чаргу гэта датычыла г.зв. «народа палітычнага» – нобіляў. Рэарганізацыя вялікакняскай канцылярыі, у якой былі ліквідаваны «рускі» і «лацінскі» аддзелы, была, поруч з трансфармацыяй сістэмы летазлічэння, адным з паказчыкаў гэтага працэсу.

Сезон і місяць

Сезон быў адной з першых адзінак лічэння часу побач з месяцам і годам. Верагодна, што першымі сезонамі, якія пачалі вылучацца ў свядомасці нашых продкаў, былі зіма і лета. Ускосна гэта пацвярджаецца падобнымі назвамі гэтых пор года ў большасці славянскіх народаў (Табл.1).

Табліца 1. Назвы сезонаў у некаторых славянскіх народаў

Украінскія	Беларускія	Польскія	Палабскія
Весна	Вясна	Wiosna	Proleto
Літо	Лета	Lato	Lato, Let
Осінь	Восень	Jesień	prenja zaima, jisin
Зіма	Зіма	Zima	Zaima
Чэшскія	Славацкія	Славенскія	Македонскія
Jaro	Jar	Pomlad	Пролет
Léto	Leto	Poletje	Лето
Podzim	Jeseň	Jesen	Есен
Zima	Zima	Zima	Зіма

Далейшы падзел года і вылучэнне вясны і восені былі звязаныя з развіццём земляробства і размеркаваннем у адпаведнасці з сезоннымі зменамі палявых работ. Змена сезонаў звязаная са станам Сонца, і гэтая акалічнасць адзначана была нашымі продкамі ў першых, яшчэ паганскіх календарах, заснаваных на разуменні сонцазвароту. У беларускім народным календары да сёння захаваліся святы, якія пазначалі пачатак сезонаў і якія звязаныя са станам Сонца – Купалле, Багач, Каляды і Масленіца.

Такі падзел на сезоны існаваў, як можна меркаваць па звестках крыніц, у дахрысціянскі час і першыя стагоддзі пасля прыняцця хрысціянства. Сляды яго можна сустрэць у традыцыйнай культуры і пазней. Ужо ў XV-XVI ст. умацавалася цяпер існуючае меркаванне аб падзеле месяцаў па сезонах, згодна з якім сезон пачынаецца 1 чысла адпаведнага месяца: восень пачынаецца ў верасні, зіма ў снежні, вясна ў сакавіку, а лета ў чэрвені.

Цікавыя назіранні за фармаваннем назвы сезонаў у індаеўрапейскіх мовах зрабіў вядомы расійскі мовазнавец В. Іваноў. На падставе лінгвістычнага аналізу назваў сезонаў ён высунуў меркаванне аб больш позднім вылучэнні асобных назваў для вясны і лета. На ягоную думку, «...пераўладкаванне трохскладовай сістэмы пораў года ў чатырохскладовую магло быць звязана са зменай экалагічных і геаграфічных умоваў у выніку міграцый».¹¹²

Як адзінка летазлічэння сезоны не ўжываліся ў актавых дакументах. Разам з тым яны часта ў гэтай функцыі сустракаюцца ў летапісах, хроніках, мемуарных і эпісталярных крыніцах: «Тои же осени Ярослав дастъ сестру свою за Казимера, и ходи Ярослав двоижъды на мазовшаны»¹¹³; «Тое жъ зимы на весну приехал к князю великому Витовту князь Василий Дмитриевич московский ко цьстю своему, великому князю Витовту, до смоленска у великий пост»¹¹⁴; «Летом великие и силные войска ишли на Москву до царя Дмитрия, а нам в том краю силную великую школу починили у статку, а найбольшой у конях».¹¹⁵ і інш.

Працуючы з крыніцамі асабістага паходжання, а таксама летапісамі і хронікамі, удакладненне даты па сезону трэба рабіць вельмі асцярожна, зважаючы на размеркаванне іх па месяцах года ў адпаведнасці з традыцыяй. Межы сезонаў у мінульым былі рухомыя, паганская народная традыцыя трывалі вельмі доўга не толькі ў сялянскім і мяшчанскім асяроддзі, але і сярод нобіляў, таму пачатак і канец сезонаў могуць размяркоўвацца не толькі па сучаснай схеме, але згодна з вышэй апісанымі межамі дахрысціянскіх часоў. Не заўсёды надзейнай для удакладнення пары года, яе межаў можа быць згадка з'явы надвор'я – снегу, марозу, навальніцы і г.д., паколькі ваганні клімату былі значнымі

¹¹² Иванов Вяч. Вс. Индоевропейские названия времен года.//Календарно-хронологическая культура и проблемы ее изучения, с. 67

¹¹³ Супраскі летапіс./ Летапісы і хронікі Беларусі., с.81

¹¹⁴ Летапіс Красінскага - Тамсама, с.193.

¹¹⁵ Баркулабаўскі летапіс - Тамсама, с.403.

на працягу стагоддзяў. Халодныя XIII, XIV, XV і XVII ст. давалі доўгія зімы, а ўсплыя X-XII, XVIII-XIX ст. – кароткія, але і ў межах гэтага размеркавання здараліся аномаліі. Такія неардынарныя сезоны звычайна адзначаліся ў летапісах. У гэтым сэнсе адной з найболыш інфарматыўных крыніц з'яўляеца Баркулабаўскі летапіс, дзе даюцца хараўтрыстыкі надвор'я штогод: «тогда было зиме: ни зіма, ни лѣто, ни осень, ни весна аж до месяца мая, до святага Афанасия, снегу не было»¹¹⁶(1595–1596 гг.); «зіма была лютая, снежная, на санех ездили по святы Велебном недели две»¹¹⁷ і г.д.

Месяц у пісьмовых крыніцах, якія паходзяць з усходнеславянскіх земляў, дахрысціянскія назвы месяцаў згадваюцца толькі ў самых ранніх летапісных спісах. У дакументах і літаратуре, у тым ліку навуковай, беларускія назвы месяцаў пачынаюць актыўна ўжывацца з пачатку 20 ст., а з часоў беларусізацыі 1920-х гг. займаюць дамінуючае месца ў беларускім справаводстве. У якасці адзіных беларускіх назваў яны, да прыкладу, фігуруюць у слоўніку С.Некрашэвіча і М.Байкова, падрыхтаваным у першай палове 1920-х гг. і выдадзеным у Мінску ў 1928 г. Выключчэннем тут з'яўляеца толькі май-травень, які падаваўся пад дзвіном дадзенымі назвамі.¹¹⁸

Табліца 2. Назвы месяцаў у славянскіх мовах

Украінская	Беларуская	Польская	Чэшская	Славенская
Лютый	Люты	Luty	Únor	svečan
Березень	Сакавік	Marzec	Březen	sušec
Квітень	Красавік	Kwiecień	Duben	mali traven
Травень	Май/ Травень	Maj	Květen	veliki traven

¹¹⁶ Баркулабаўскі летапіс/Летапісы і хронікі Беларусі - с.389.

¹¹⁷ Тамсама.

¹¹⁸ Некрашэвіч С. Байкоў М. Расійска-беларускі слоўнік. - Мн., 2010, с.237.

Червень	Чэрвень	Czerwiec	Červen	rožnik
Липень	Ліпень	Lipiec	Červenec	mali srpan
Серпень	Жнівень	Sierpień	Srpren	veliki srpan
Вересень	Верасень	Wrzesień	Září	kimavec
Жовтень	Кастрычнік	Październik	Říjen	vinotok
Листопад	Лістапад	Listopad	Listopad	istopad
Грудень	Снежань	Grudzień	Prosinec	gruden

Харватская	Сербская	Македонская	Балгарская
Veljača	Сәчко	Сечко	Съчен, Сечко, Малък сечко
Ožujak	Дэрикожа	Цутар	Сух
Travanj	Лажитрава	Тревен	Брязок
Svibanj	Цвэтань	Косар	Тръвен
Lipanj	Трэшнъар	Жетвар	Изок, Червеник
Srpanj	Жэтвар	Златец	Чръвенъ, жетар, жътвар, сърпен
Kolovoz	Гумник	Житар	Орач, Заре
Rujan	Гроздобэр	Гроздобер	Руен, Руй
Listopad	Шумопад	Листопад	Листопад
Studeni	Студэни	Студен	Груден
Prosinac	Колэдар	Снежник	Студен

У актавых крыніцах, якія паходзяць з беларускіх земляў, ужываюцца як польскія, так і лацінскія назвы месяцаў. Парадоксам з'яўляецца тая акаличнасць, што лацінскія назвы, паходзячы ад імёнаў антычных багоў, старажытнарымскіх імператараў і лічбаў, неслі ў сабе рэшткі даўняй паганскай традыцыі, але былі асвечаны хрысціянскай царквой разам з юльянскім календаром.

Выкарыстанне польскай ці лацінскай назвы найчасцей абумоўлена мовай самаго дакумента. Лацінскія назвы месяцаў ужываюцца як у кірылічных актавых крыніцах, у тым ліку, напісаных стражытнабеларускай мовай; так і ў напісаных лацінкай, у тым ліку польскамоўных. Польскія назвы за вельмі рэдкім выключэннем выкарыстоўваюцца ў польскамоўных дакументах. Пэўна, на пазначэнне месяца паводле польскай ці лацінскай традыцыі ўпłyвалі і асабістыя густы пісара або іншага ўрадніка. Так, у дакументах Метрыкі ВКЛ у першыя дзесяцігоддзі XVI ст. акты ўна ўжываюцца польскія назвы месяцаў. Да прыкладу, акт продажу маёmacі за 1518 г., напісаны на польскай мове, датаваны наступным чынам: «Datum w Wilnie, dnia 4 miesiąca stycznia» (Даны ў Вільні, дня 4 месяца студзеня)¹¹⁹. Падобным чынам датуецца такі ж акт за 1530 год: «Datum w Wilnie, dnia 7 miesiąca kwietnia» («Даны ў Вільні, дня 7 месяца красавіка»).¹²⁰ У кірылічных тэкстах польскія назвы месяцаў ужываюцца надзвычай рэдка, датаванне адбываецца з дапамогай лацінскіх назваў: «Lata Bożego tysiąca czterysta trzydzieści первого, indykta девятого, miesiąca kwietnia dwaście piątego dnia, na Świętego Apostola i Ewangelisty Marka.»¹²¹

Пераход ад лацінскіх назваў да польскіх адбываўся ў польскамоўных дакументах некалькі стагоддзяў. Яшчэ ў XVII ст. у адным дакуменце можна сустрэць і адныя, і другія, напісаныя поруч. «Roku terazniejszego, tysiąc szescset szesdziesiątego, poczawszu ode dnia pierwszego mscia Marca, przez ten cały miesiąc Marzec, Kwiecien, Maj y Jun, aż do miesiąca Jula...»¹²² Ю. Шыманскі адзначае, што ў Польшчы назвы месяцаў канчаткова ўсталяваліся ў XVI ст., да гэтага часу тут назіраеца шматварыянтнасць, калі ў розных мясцовасцях маглі ўпісьваць у фармуляр не толькі лацінскія, але і рознага гучання славянскія

¹¹⁹ Lietuvos Metrika=Lithuanian Metrica Литовская Метрика. Кн. кн.1.- с. 36.

¹²⁰ Ibidem - с. 37.

¹²¹ АВАК, т.2 - Вильна, 1867 - с. 1.

¹²² АВАК, т. 34, Вильна, 1909 - с.147.

назвы месяцаў. Так, у дакументах кракаўскай капітулы поруч з лацінскімі найменнямі сустракаюцца архаічныя для польскай мовы агульнаславянскія назвы: просінец, стромпач, унор і інш.¹²³

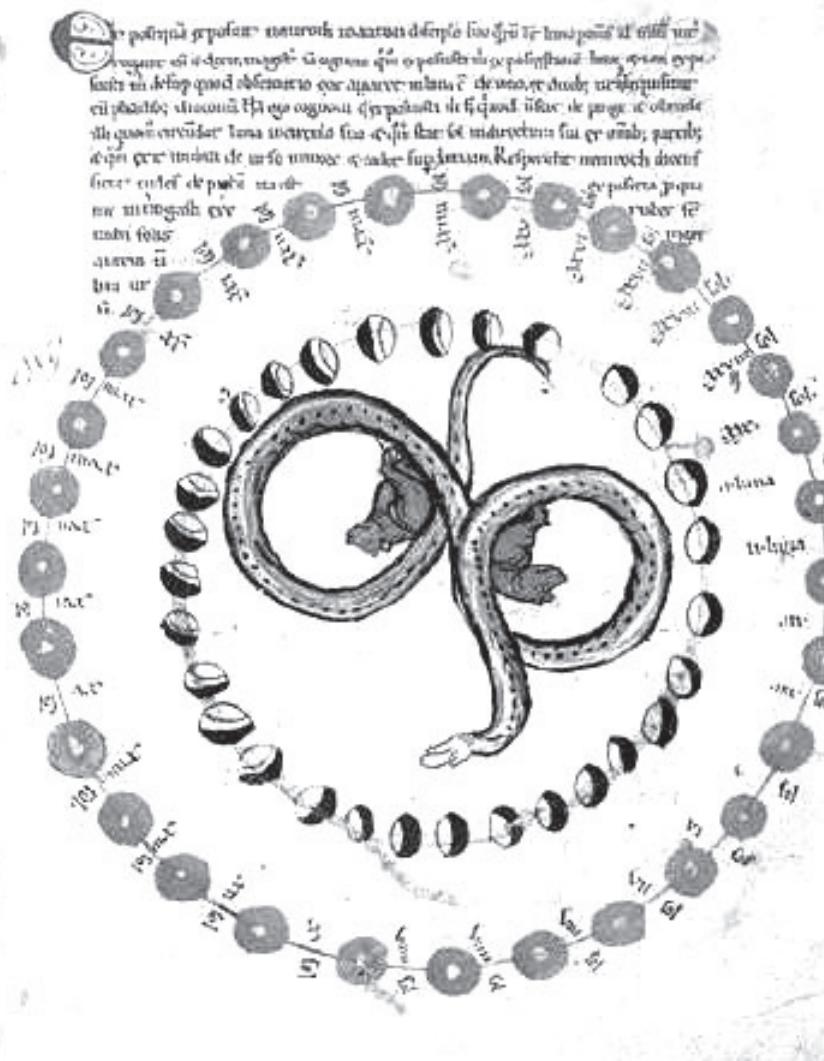
Часам месяц маглі пісаць лічбай, як гэта рабіў Ф.Карпінскі ў сваіх успамінах, напісаных у першай палове 19 ст., пазна- чаючы каstryчнік паводле лацінскай назвы –«8 bга».¹²⁴

Пасля прынняцца хрысціянства і засваення юльянскага календара працягласць месяцаў была сцісла акрэсленая і не змянялася на працягу стагоддзяў. Выключэннем тут можа быць каляндар, уведзены ў час Французскай буржуазнай рэвалюцыі і заснаваны на ім савецкі каляндар 1920-х гг. У СССР у сувязі з каляндарнай рэформай 1929 г. і ўвядзеннем г.зв. табель-календара згодна з пастановай СНК СССР, год падзяляўся на 12 месяцаў па 30 дзён у кожным з дадатковымі 5-6 днямі. Аднак цалкам гэтая пастанова выканана не была.

¹²³ Szymański J. Dz. cyt. - s.134.

¹²⁴ Pamiętniki Franciszka Karpińskiego z rękopisu. - Lwów, 1849 - s.1.

Тыдзенъ

Французскі рэспубліканскі календар на II год Рэспублікі (1793/1794)

Сямідзённы тыдзень з'яўляецца адной са старажытных адзінак лічэння часу і мае ў сваёй падставе назіранні за станам Месяца адносна Зямлі і зор. Тыдзень прыблізна роўны адной фазе. Лічэнне тыднямі было характэрна для народаў, якія карысталіся месячным календаром, але было перанесена ў сонечны каляндтар, зрабіўшы яго сонечна-месячным. У юльянскім і грыгарыянскім календарах колькасць тыдняў няроўная: год падзяляецца на 52 тыдні і застаецца яшчэ адзін або два (у высакосным годзе) дні. У сувязі з гэтым дні тыдня штогод перамяшчаюцца па датах.

Пазначэнне нумара тыдня не было абавязковым у фармуляры дакументаў, гэтая частка даты згадвалася звычайна тады, калі ішла гаворка аб рэлігійным свяце: «...по Великодни на третьей недели, у четверг» (1543 г.)¹²⁵, «...в пятницу, в тыдень по святой Малкгрете» (1548 г.)¹²⁶ і г.д. Гэты элемент календара часцей ужываўся не ў фармуляры, а ў змесце дакумента, калі неабходна было дакладна пазначыць час якой-небудзь справы, падзеі, ці дагавора.

Тыдзень не заўсёды быў сямідзённы. У міжваенны пeryяд у СССР тройчы праводзіліся каляндарныя рэформы, якія закраналі менавіта працягласць гэтай адзінкі лічэння часу. 29 жніўня 1929 г. СНК СССР прыняў пастанову «Аб пераходзе на неперарывную вытворчасць на прадпрыемствах і ва ўстановах СССР», паводле якой прадпісвалася ўжо з 1929-1930 гаспадарчага года пачаць паступовы і планамерны перавод прадпрыемстваў і ўстановаў на новы графік работы. Такі перавод быў завершаны вясной 1930 г. пасля надрукавання ў газете «За индустріализацию» пастановы ўрадавай камісіі пры Радзе Працы і Абароны. Згодна з гэтай пастановай быў уведзены вытворчы табель-каляндтар. У гаспадарчым годзе, згодна з ім, прадугледжвалася 360 дзён, якія падзяляліся на 72 пяцідзёнкі. 5-6 дзён, якія заставаліся, вырашана было лічыць святочнымі

¹²⁵ АВАК, т. 33, Вильна, 1908 - с.4.

¹²⁶ Тамсама, с. 13.

– гэта былі рэвалюцыйныя святы 22 студзеня, 1 і 2 мая, 7 і 8 лістапада.

Працаўнікі згодна з гэтай пастановай былі падзеленыя на 5 груп, кожнай групе былі ўсталяваныя дні адпачынку ў кожную пяцідзёнку на ўесь год. Пасля чатырох дзён працы быў выхадны дзень, але не агульны, а толькі для дадзенай групы. Такім чынам забяспечвалася неперарыўнасць выкарыстання станкоў

		ТАБЕЛЬ-КАЛЕНДАРЬ НА 1931 ГОД.																								
		ЯНВАРЬ			ФЕВРАЛЬ			МАРТ			АПРЕЛЬ															
I день	1	6	11	16	21	27	1	6	11	16	21	26	3	8	13	18	23	28	2	7	12	17	22	27		
	2	7	12	17	23	28	2	7	12	17	22	27	4	9	14	19	24	29	3	8	13	18	23	28		
	3	8	13	18	24	29	3	8	13	18	23	28	5	10	15	20	25	30	4	9	14	19	24	29		
	4	9	14	19	25	30	4	9	14	19	24	29	1	6	11	16	21	26	5	10	15	20	25	30		
	5	10	15	20	26	31	5	10	15	20	25	2	7	12	17	22	27	1	6	11	16	21	26			
		МАЙ					ИЮНЬ					ИЮЛЬ					АВГУСТ									
I день		4	9	14	19	24	29	3	8	13	18	23	28	3	8	13	18	23	28	2	7	12	17	22	27	
		5	10	15	20	25	30	4	9	14	19	24	29	4	9	14	19	24	29	3	8	13	18	23	28	
		6	11	16	21	26	31	5	10	15	20	25	30	5	10	15	20	25	30	4	9	14	19	24	29	
		7	12	17	22	27	1	6	11	16	21	26	1	6	11	16	21	26	31	5	10	15	20	25	30	
		3	8	13	18	23	28	2	7	12	17	22	27	2	7	12	17	22	27	1	6	11	16	21	26	
		СЕНТЯБРЬ					ОКТЯБРЬ					НОЯБРЬ					ДЕКАБРЬ									
I день		1	6	11	16	21	26	1	6	11	16	21	26	31	1	5	12	17	22	27	2	7	12	17	22	27
		2	7	12	17	22	27	2	7	12	17	22	27		1	6	13	18	23	28	3	8	13	18	23	28
		3	8	13	18	23	28	3	8	13	18	23	28		2	9	14	19	24	29	4	9	14	19	24	29
		4	9	14	19	24	29	4	9	14	19	24	29		3	10	15	20	25	30	5	10	15	20	25	30
		5	10	15	20	25	30	5	10	15	20	25	30		4	11	16	21	26		1	6	11	16	21	26
ЯНВАРЬ. 22 — день 9 янв. 1905 г. и памятни вождя пролетариев. В. И. Ленина. МАЙ. 12 дні Интернац. НОЯБРЬ 7-8 — дні праздн. Пролетарск. революции.																										

Каляндар на 1931 г. з пяцідзённым тыднем

і іншага абсталявання на вытворчасці.¹²⁷ Групы, якія працавалі па асобыных табель-календараах, былі пазначаны колерамі – жоўтым, чырвоным, фіялетавым, ружовыем і зялёным.

Падобнае пераўладкаванне календара, з адмаўленнем ад сямідзённага тыдня, было ў свой час прадпрынта ў Францыі ў гады Вялікай французскай рэвалюцыі. Згодна з пастановай

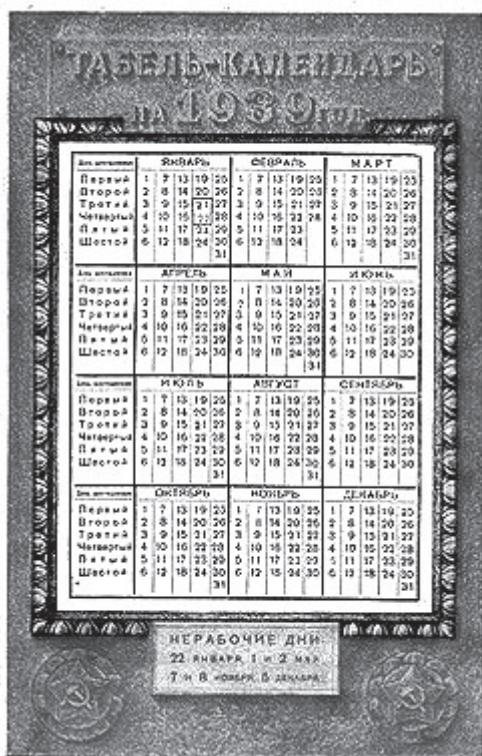
¹²⁷ Селешников С. И. История календаря и хронологии. - с. 162-163.

Канвента ад 5 каstryчніка 1793 г. побач з іншымі зменамі замест сямідзённага тыдня ўводзіліся дэкады, якія складаліся з дзесяці дзён. Месяцы адпаведна мелі па тры дэкады, а ў канцы года ўводзілася 5–6 дзён (г.зв. санкюлатыды), вольных ад працы. Назвы дзён дэкады паходзілі ад лацінскіх назваў парадкавых нумароў. Лічэнне дэкадамі, між іншым, практыковалася і ў часы СССР, але не мела замацаванага месца ў сістэме лічэння часу.

Пяцідзёнка нядоўга выкарыстоўвалася ў СССР. Ужо 21 лістапада 1931 г. СНК СССР прыняў пастанову «Аб перарыўным працоўным тыдні ва ўстановах», паводле якой некоторым наркаматам дазвалялася выкарыстоўваць шасцідзённы перарыў-

ны тыдзень з акрэсленымі днямі: 6, 12, 18, 24 і 30 кожнага месяца. У лютым выхадны дзень прыпадаў на апошню дату або пераносіўся на 1 сакавіка. У месяцах, якія мелі 31 дзень, апошні дзень лічыўся працоўным, але аплачваўся як звышурочны. Гэтая пастанова пачала дзейнічаць з 1 снежня 1931 г.

Пастановы СНК аб пяцідзёнцы і шасцідзёнцы для асобыных галін эканомікі дзейнічалі да сярэдзіны 1940 г. 26 ліпеня гэтага года Прэзідым Вярхоўнага Савета СССР прыняў пастанову «Аб пераходзе на восьмігадзіны працоўны дзень, сямі-

Табель-каляндар на 1939 г.

дзённы працоўны тыдзень і аб забароне самавольнага адыходу рабочых і служачых з прадпрыемстваў і ўстановаў». Неабходнасць сямідзённага тыдня тлумачылася патрэбамі ўзмацніць абароназдольнасць краіны. На наступны дзень у развіццё дадзенай пастановы выйшла яшчэ адна, якой замацоўваліся святочныя дні – 22 студзеня (дзень утварэння СССР), 1 і 2 мая – Дзень салідарнасці працоўных, і 7 і 6 лістапада – Дзень Кастрычніцкай рэвалюцыі. Гэтай жа пастановай скасоўваліся раней існуючыя ў сельскай мясцовасці 6 асобных непрацоўных дзён, а таксама агульныя для ўсёй краіны святочныя дні – 12 сакавіка (Дзень падзення самаўладдзя) і 18 сакавіка (Дзень Парыжскай камуны).

7 сакавіка 1967 г. ЦК КПСС, Савет Міністраў і УЦСПС прынялі пастанову «Аб пераводзе рабочых і служачых прадпрыемстваў, установаў і арганізацый на пяцідзённы працоўны тыдзень з двума выхаднымі днямі».¹²⁸ Гэтая пастанова ўводзілася паступова і закранула не ўсе галіны гаспадаркі і сацыяльнага жыцця – на пяцідзённы працоўны тыдзень, да прыкладу, не былі пераведзены сістэма адукцыі і ахова здароўя.

Асобным пытаннем з'яўляецца вызначэнне пачатку тыдня – ён можа пачынацца з нядзелі або з панядзелку. Да дваццатага стагоддзя ў хрысціян і іудзеяў традыцыйна тыдзень пачынаўся з нядзелі і заканчваўся ў суботу. Упершыню панядзелак быў авшуччаны першым днём тыдня ў пастанове ад 26 ліпеня 1940 года і застаецца ў Беларусі такім да сёння.

¹²⁸ Селешников С. И. История календаря и хронологии. - С. 163-164.

Дзень тыдня.
Лацінскае пазначэнне дзён тыдня

*Я.Карскі, які распрацаваў формулу для вылічэння
дня пры рабоце з кірылічнымі крыніцамі.*

Пазначэнне дня тыдня пры напісанні даты не з'яўлялася абавязковай часткай фармуляра, але дастаткова часта сустракаецца як у актавых крыніцах, так і ў летапісах і хроніках, у крыніцах асабістага паходжання.

На Беларусі назвы дзён тыдня маюць славянскае паходжанне, апрача суботы, назва якой запазычана з яўрэйскай мовы.

У раннесярэднявечных лацінскамоўных дакументах, у тым ліку тых, што паходзяць з тэрыторыі Беларусі, выкарыстоўваецца іншае пазначэнне дзён тыдня. У ёўрапейскіх народаў у той час у паўсядзённым выкарыстанні замацавалася традыцыя, пазычаная з антычнага Рыму, паводле якой для назвы дзён тыдня выкарыстоўвалі імёны антычных багоў, а таксама найменні нябесных цел. Гэтыя назвы і сёння выкарыстоўваюцца ў многіх ёўрапейскіх мовах.

Каталіцкая царква, імкнучыся выкараніць пагансکія звычаі, адмовілася ад ужывання гэтых назваў, уводзячы ўласную нумарацыю дзён тыдня. Будзённыя дні пазначаліся словам feria и да их дадаваўся парадкавы нумар: панядзелак - feria sekunda; аўторак - feria tertia ; серада - feria quarta; чацвер - feria quinta; пятніца -feri asexta; замест нядзелі маглі ўжываць назуву – feria prima; суботу пазначаць як feria septima. «Datum Grodnae, feria secunda in vigilia Sancti Andree Apostoli». («Дадзены ў Гродна, у панядзелак, у свята Святога Андрэя Апостала»)¹²⁹; «Actum et datum Cracoviae, feria quinta, ipso die festi Sanctorum Simoni et Iudae Apostolorum («Складзена і дадзена ў Кракаве, у чацвер, у дзень Святых Сымона і Юды Апосталаў»)¹³⁰; «Actum in Grodno, feria quinta Caenae Domini¹³¹» («Складзена ў Гродна, у чацвер, у дзень Тайнай Вячэры»)¹³²; «Dan w Trokach, feria tercia proxima ante festum corporis Christi». («Дадзены ў Троках, у аўторак, бліжэйшы перад святам Цела Гасподня», 1412 г., 31

¹²⁹ LietuvosMetrika=LithuanianMetrica Литовская Метрика. , Кн. 25. - s.79.

¹³⁰ Ibidem -s.81.

¹³¹ Так у тэксле.

¹³² LietuvosMetrika=LithuanianMetrica Литовская Метрика. , Кн. 25 - s. 290.

мая).¹³³ Субота часцей пазначалася назвай, паколькі гэтае слова было запазычана з старажытнай ўрэйскай мовы і не мела сувязі з антычнымі паганскімі назвамі: «Datum Cracovae, sabbato ante festum Trium Regum proximo». (Дадзена ў Кракаве ў суботу, бліжэйшую перад святам Трох Каралёў)¹³⁴; «Actum in castro Mielnic ensi sabbatho post festum Visitationis Beatissimae Virginis Mariae proximo, anno Domini 1652»¹³⁵. («Дадзены ў сядзібе Мельнік у суботу, бліжэйшую пасля свята Звеставання Марыі, год ад Раства Хрыстова 1652» – 29 сакавіка).

Часам ужываўся выраз «octavo (octavae)» – праз тыдзень, г.зн. паўтарэнне таго ж дня цераз тыдзень, ці цераз тыдзень пасля акрэсленай даты: «Aktum et datum Vilnae, in octava Visitationis Gloriosissimae Virginis Mariae» («Складзена і дадзена ў Вільні, праз тыдзень пасля Звеставання»)¹³⁶; «Dan w Wilnie, we wtorek w oktawie S. Agnieszki («Дадзены в Вільні, у аўторак у актаву св. Агнесы (28 студзеня)»)¹³⁷

Да гэтага выразу магло дадавацца «*infra*», «*intra*», «*inter*», «*sub*», што азначае нейкі дзень унутры таго тыдня, што наступае пасля акрэсленай даты, часцей, каталіцкага свята. Пры даціроўцы маглі выкарыстоўвацца таксама тэрміны «*праходзіць*» (бліжэйшы, той, што побач), *post*(пасля), *ante* (перад) і іншыя.

Пры падобнай даціроўцы назва месяца не ўжывалася, пазначаны быў толькі дзень і год.

Дзень тыдня ўлічваўся пры вызначэнні тэрміна працы адміністрацыйных і судовых установаў, для акрэслення тэрмінаў гандлёвых аперацый і ў іншых падобных сітуацыях. Характэрным прыкладам можа служыць рашэнне Стэфана Баторыя ў пытанні аб правядзенні пасяджэння ў земскага суда ў Куювах і Брэсце Куюўскім, прынятае ў 1581 г.: «Roki wtore w

¹³³ Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów. Zebrał i w treści opisał Ignacy Daniłowicz. – T.2 - Wilno, 1862. -s .9

¹³⁴ Ibidem. -s.297.

¹³⁵ АВАК, т. 33 - с.378

¹³⁶ Таксама, с.272.

¹³⁷ Skarbiec dyplomatów. -s.216.

Kuiawach, oboyga Woiewodztwa, ktore w iesieni we dwu niedziel po Ś. Bartołomieiu, wedle konstytucyi, odprawować zwykli ochraniając wątpliwości ludzkie dla odmiany dniow Ś. Bartołomieia. Deklaruiemy, za prośbą Posłów onych Woiewodztw, tą to konstytucią, aby zawzdy przerzeczone Roki, pewne dni swe Wtorkowe miały. A gdy inszego dnia niżeli we Wtorek trafi się dzień Ś. Bartołomieia, tedy też Roki mają się poczynać w Brześciu w pierwszy Wtorek, po wyšcu dwu niedzieli od Ś. Bartołomieia». («Другія рокі земскія ў Кужавах, абодвух ваяводстваў, якія восенню у двух тыднях па св. Барталамеі, паводле канстытуцыі, адбываць звычайна павінны, ахоўваючы сумненні людскія з-за адмены дзён С. Барталамея. Абвяшчаем, па просьбе паслоў гэтых ваяводстваў, гэтую канстытуцыю, абы заўсёды названыя рокі звычайнімі днямі сваімі мелі аўторкі. А калі на іншы дзень, а не на аўторак, прыпадзе дзень Св. Барталамея, тады рокі павінны пачынацца у Брэсце ў першы аўторак пасля зыходу двух тыдняў ад св. Барталамея»).¹³⁸ Дзень Св. Барталамея адзначаецца каталікамі 24 жніўня, а восенская сесія земскага суда павінна была адбывацца ў Радзяёве, дзе звычайна збираліся сеймікі, 7 верасня. У год прыняцця канстытуцыі дзень Св. Барталамея прыпадаў на чацвер, а аўторкам ён павінен быў стаць у 1585 г. Такім чынам, сесія земскага суда павінна была адбывацца ў Радзяёве раз на кожныя шэсць гадоў пачынаючы з 1585 г.

Вызначэнне дня тыдня можа прынесці новыя веды аб выучаемай з'яве, адкрыць новы ракурс, погляд на яе. Так, да прыкладу, 19 лютага 1861 г., калі быў падпісаны Маніфест аб адмене прыгоннага права, было нядзеляй. Нядзеляй было ў гэтым годзе і 5 сакавіка – дзень, калі дадзены Маніфест быў абвешчаны ўпершыню. Выбар нядзелі для пачатку сялянскай рэформы, як можна меркаваць, быў невыпадковым. Нядзеляй была святочным днём для сялян, у гэты дзень наведвалі царкву. Менавіта з амбонаў цэркваў у Пецярбургской губерні была ўпершыню абвешчана царская воля – сяляне, якія прыйшлі на нядзельную службу, павінны былі ўспрыніць гэта як міласць, асвечаную

¹³⁸ Volumina Legum. Przedruk zbioru prawPrawa, konstytucye u przywileje Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego u wszystkich prowincji należących na walnych seymiech koronnych od Seymu Wiślickiego roku państwowego 1347 aż do ostatniego Seymu uchwalone. T. 2 – СПб, 1859 - s.208

царквой. Выбар нядзелі і для падпісання Маніфеста, і для яго абавяшчэння адразу надаваў дадзенай падзеі ўрачысты статус.

Часам у актавых і іншых документах трапляеца згадка дня тыдня без пазначэння даты, і ў гэтым выпадку даводзіцца аднаўляць датаванне, карыстаючыся метадамі храналогіі, ускоснымі дадзенымі ці логікай, заснаванай на веданні эпохі і традыцый лічэння. Так, да прыкладу, у Дэкрэце мешчанам віленскім і ковенскім, дадзеным Жыгімонтам 13 сакавіка 1535 года, упісана, што ў «прышлыі понеделок» была прысяга двух бурмістраў, і тэрмін дадзенай прысязе, а значыць і паўнамоцтвам рускага і літоўскага бурмістраў – адзін год.¹³⁹ Аднаўленне даты прысягі падаеца дастаткова важным, бо такім чынам акрэсліваеца дата перыядычнай змены вышэйших ураднікаў гэтых магдэбургскіх гарадоў. Методыка аднаўлення дат па-водле згадкі дня тыдня (гл. Дадаткі), дазваляе акрэсліць, што 13 сакавіка, калі быў падпісаны Дакрэт, з'яўлялася суботай, а аўторак пасля ёё – 16 сакавіка. Менавіта ў гэты дзень прыносілі прысягу бурміstry Вільні і Коўна.

Вылічэнне дня тыдня для любой даты з дапамогай вуснага ліку было адным з дапаможных сродкаў для акрэслення Вялікадня, для арыентацыі ў летазлічэнні. Яно мела ўласную методыку, добра вядомую ўсходнеславянскім кніжнікам і багасловам. Падрабязнае апісанне метадаў такога вылічэння з дапамогай табліц, а таксама суставаў руکі, аналіз згадак гэтых спосабаў вылічэння ў кірылічных крыніцах прыводзіць у сваёй грунтоўнай працы ўкраінскі астроном і матэматык І.Клімішин.¹⁴⁰ Ключавым інструментам, які дазваляў вылічаць дзень тыдня, было вруцэлета – літара-лічба, якая надаеца ўсім нядзелям у акрэсленым годзе, пачынаючы ад першага года ад стварэння света. Паняцце вруцэлета не страціла сваё значэнне і сёння, яно ўжываеца ў гісторыка-храналагічных вылічэннях.

Формулу для вылічэння дня тыдня вывёў і пропанаваў для ўжывання пры рабоце з кірылічнымі крыніцамі Я.Карскі.

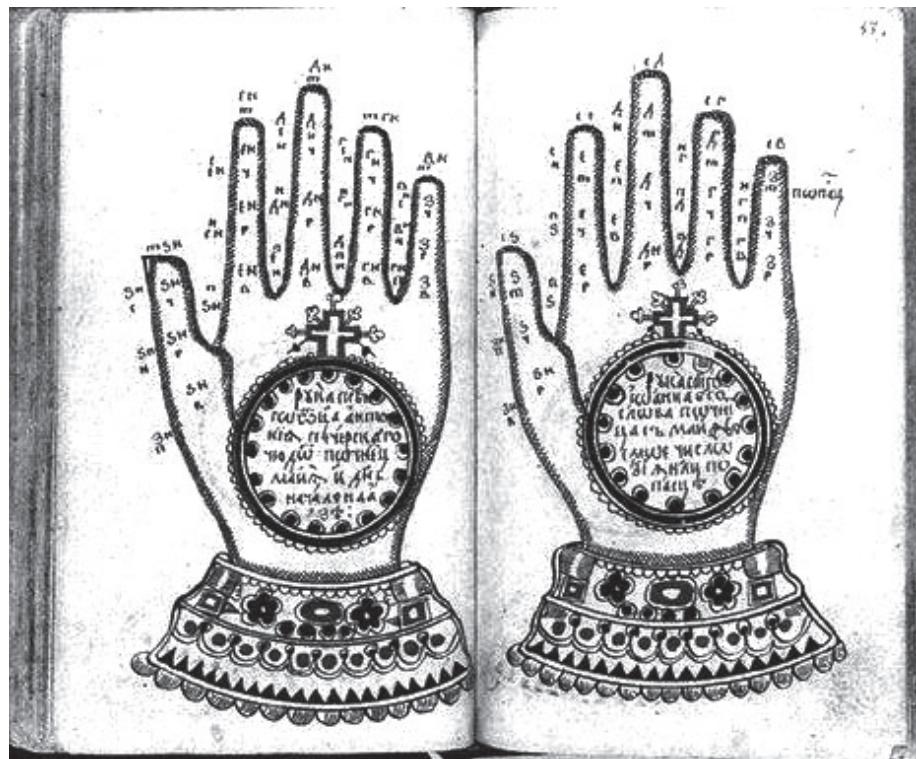
Дзень тыдня не заўсёды супадаў у грыгарыянскім і юльянскім календарах, што было звязана з парушэннем парадку нумарацыі дзён пры каляндарнай рэформе. Не заўсёды супадае дзёнь тыдня і пры ўжыванні розных стыляў.

¹³⁹ Ibidem.-s. 115.

¹⁴⁰ Клімишин И.А. Указ.соч. - с. 355-356.

Датаванне з дапамогай рэлігійных святаў

Спецыфікай беларускіх земляў ва ўжыванні даціроўкі падзей у адпаведнасці з рэлігійным жыццём з'яўлялася шматварыянтнасць, што было абумоўлена поліканфесійнасцю грамадства. Каталіцтва, праваслаўе, уніяцтва, пратэстантызм (апошні ў меншай ступені) мелі ўласныя каноны вызначэння дня паводле царкоўнага календара. Апрача хрысціянства, на нашых землях прадстаўлены былі мусульманства і іўдаізм, якія таксама выкарыстоўвалі падобны спосаб даціроўкі, абавіраючыся на ўласныя рэлігійныя традыцыі. У дадзеным раздзеле мы звяртаем больш пільную ўвагу менавіта на хрысціянскія традыцыі датавання, паколькі хрысціянскія святы і прысвяткі найчасцей сустракаюцца ў актавых крыніцах, у дакументах іншага характару.

Хрысціянскія святы ў свяtle храналогіі можна падзяліць на рухомыя (пераходзячыя) і нерухомыя (непераходзячыя). Для датавання ўжываліся абодва гэтыя тыпы.

На працягу стагоддзяў ужыванне рэлігійных святаў для даціроўкі было адным з найбольш распаўсюджаных спосабаў пазначыць час падзеі. Гэтая традыцыя нараджаецца, фактычна, адначасова з узнікненнем рэлігіі і існуе ў паўсядзённым жыцці да сёння. У актавых дакументах ад датавання з дапамогай пазначэння рэлігійнага свята Еўропа пачала пазбаўляцца толькі ў часы Рэнесансу, калі рушыў працэс секулярызацыі культуры і грамадскага жыцця. У дакументах жа асабістага пашоджання, літаратурных творах, публіцыстыцы датаванне з дапамогай згадкі рэлігійнага свята затрымалася. Асаблівую ролю падобнае датаванне выконвае ў грамадстве ці краіне, дзе царква адыхывае важную сацыяльную, а часам і палітычную ролю. Да часоў Рэнесанса менавіта царква і касцёл былі на еўрапейскіх землях захавальнікамі ведаў аб часе, менавіта яны вялі дакладны летазлік, што было неабходна для слушнасці вызначэння часу службаў і іншых рэлігійных рытуалаў, адпаведнага канонам рэлігіі. Адмова ад датавання з дапамогай рэлігійных святаў адбывалася паступова, расцягнуўшыся на некалькі стагоддзяў.

Датаванне з дапамогай праваслаўнага ці каталіцкага свята заставалася пашыраным на беларускіх землях фактычна да пачатку ХХ ст., яно магло дадавацца да асноўнай даты, паказанай днём і месяцам. Думаецца, што такая практыка добра ўпісвалася ў аграрныя харкты гаспадаркі і перавагу ў ліку насельніцтва саслоўя, якія звязаны былі з сельскагаспадарчай вытворчасцю. Сельскагаспадарчы каляндар грунтаваўся менавіта на календары царкоўным, што, між іншым, відавочна сёння ў народным беларускім календары. Разам з тым, зварот да даціроўкі з дапамогай рэлігійных святаў па-рознаму выглядае ў розных тыпах қрыніц, у розныя стагоддзі і ў розных землях. Так, для Кароны, а таксама для агульных дакументаў Рэчы Паспалітай даціроўка з дапамогай рэлігійных святаў і на латыні з'яўлялася звыклай і часта ўжыванай. Падобным чынам, побач з лічбавымі датамі, пазначаюцца сеймавыя канстытуцыі яшчэ ў часы Станіслава Аўгуста.¹⁴¹ Трэба заўважыць, што ў справаводстве Рэчы Паспалітай, а найбольш у дакументах яе цэнтральных органаў, у судах ужыванне лацінскай даціроўкі было цесна звязана з распаўсюджаным звычаем выкарыстання лацінскіх выразаў, г.зв. вульгарнай латынню, якой прасякнута была бюракратычная польская мова. Менавіта за яе ачышчэнне ад такіх вульгарызмаў змагаліся дзеячы Асветніцтва ў апошнія дзесяцігоддзі існавання Рэчы Паспалітай.

У літвінскім справаводстве даціроўка з дапамогай рэлігійных святаў сустракаеца значна радзей, чым у каронных. Падобная даціроўка, да прыкладу, выкарыстоўвалася ў гродскіх кнігах, у справах земскіх, падкаморскіх, копных, гродскіх судоў толькі ў тым выпадку, калі фармуляр дакумента быў напісаны на латыні. У гэтых актах падобная даціроўка можа сустрэцца як выключэнне, найчасцей ва ўпісаных дакumentах ці ў змесце рашэння. У справах Галоўнага трывналу святы ўжываліся для

¹⁴¹ Volumina legum. Prawakonstytucye y pryzwileje Krolewstwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego i wszystkich prowincji nalieżących od seymu Wislickiego roku Panskiego 1347 az do ostatniego seymu uchwalone T. 7. (1764-1768) – Warszawa, 1781.

пазначэння сесіі, аб чым будзе гаворка ніжэй. На нашую думку, «больш свецкае», чым у Кароне, напісанне дат у дакументах тлумачыцца, найперш, поліканфесійнасцю грамадства, што асабліва характэрна было для гарадоў. У Кароне, дзе панавала каталіцтва, не ўзнікала пытанне, святам якой канфесіі пазначаць дату, да таго ж касцёл культываваў латынь і яе традыцыі пазначэння дат.

Найчасцей такая даціроўка пасля XVI ст. сустракаецца ў дакументах асабістага характару, у наратыўных крыніцах. Шырока прадстаўлена даціроўка з дапамогаю рэлігійных святаў у летапісах і хроніках, асабліва тых, якія напісаныя кірылічным пісьмом. Тое, што менавіта кірылічныя апавядальныя крыніцы актыўна ўжываюць такую даціроўку, тлумачыцца, на нашую думку, tym, што час іх стварэння, за вельмі рэдкім выключэннем, не сягае далей за XVII ст., калі ўжо працэс секулярызацыі жыцця грамадства, найперш прадстаўнікоў ардадамінантай культуры, набывае значнае развіццё. У летапісных кірылічных крыніцах выкарыстоўваюцца ў якасці дат як святы, так і прысвяткі, як рухомыя, так і нерухомыя святы. «Лета божа нароженя 1563 року. Месяца февраля в 15 день, заговѣши мясом маслѣнои недѣли, в понедѣльник...»¹⁴²; «Лета божого нароженя 1595, месяца ноября 30 дня в понедело(к) за тыдзень пред святым Николою...»¹⁴³. Такую даціроўку выкарыстоўваюць і аўтары польскамоўных дыярышоў і хронік, але інтэнсіўнасць узгадкі рэлігійных свят тут залежыць ад набожнасці аўтара і іншых абставінаў. Красамоўнай ілюстрацыяй гэтай тэзы могуць быць успаміны Яна Цадроўскага¹⁴⁴ і Адама Каменскага¹⁴⁵, напісаныя ў сярэдзіне-другой палове XVII ст. Першы з іх быў

¹⁴² Румянцаўскі летапіс./Летапісы і хронікі Беларусі. - с. 263

¹⁴³ Баркулабаўскі летапіс/ Тамсама. - с.388.

¹⁴⁴ Коршунай А.Ф. Успаміны Яна Цадроўскага // Беларуская літаратура. Вып. 5. Мн., 1977. С. 154-167.

¹⁴⁵ Коршунай А.Ф. «Дыярыуш» Адама Каменскага Длужыка // Беларуская літаратура і літаратуразнаўства. Міжвузаўскі зборнік. Вып. 2. Мн., 1974. С. 183-207.

пратэстантам, у якіх адсутнічае культ святых. У ягоных нататках рэлігійныя святы згадваюцца тройчы – Вялікдзень, чацвер на пасхальным тыдні і дзень Пятра і Паўла. Ва ўспамінах католіка Адама Каменскага ўся храналогія пабудавана на згадцы рэлігійных святаў, прытым як каталіцкіх, так і праваслаўных («рускіх»). Такая асаблівасць храналогіі, магчыма, звязана з тым, што ўспаміны Каменскага датычаць яго жыцця ў Сібіры ў час маскоўскага палону. Беларускі шляхціч апынуўся ў краі, дзе была іншая вера, дзе было іншае летазлічэнне, або яго ўвогуле не вялі, дзе адсутнічала актыўнае палітычнае і грамадскае жыццё, якое патрабуе дакладнага і неперарывнага лічэння часу. У дыярышы Альбрэхта Радзівіла, які таксама быў католікам і вёў свае запісы на лацінскай мове амаль у той жа час, што і Каменскі, датаванне з дапамогай рэлігійных святаў практична адсутнічае, запісы пазначаюцца лічбамі, а згадка пра святы з'яўляецца зредку як дадатак да асноўнага датавання.¹⁴⁶

Рэлігійныя святы традыцыйна ўжываліся для вызначэння тэрмінаў пры разнастайных дамовах ці фінансавых аперацыях. Гэта традыцыя захавалася і ў перыяд, калі кірылічнае і польскамоўнае лацінкае справаводства перасталі ўжываць згадку святаў у фармуляры актаў. У якасці даты часцей выкарыстоўвалі нерухомыя святы, што дазваляла дакладней акрэсліць прамежак часу. Такі прыём датавання выкарыстоўваўся на розных узорынях: у гандлёвых і пазыкавых аперацыях, у судовых рашэннях, у міждзяржаўных дамовах. Такім чынам, да прыкладу, быў вызначаны шасцігадовы тэрмін перамір'я ў час Лівонскай вайны: «...от Благовещеньева дни лета 7064-го до Благовещеньева ж дни 7070-го году»¹⁴⁷. З дапамогай даты рэлігійнага свята мог вызначацца тэрмін выплаты падаткаў. У дадзеным выпадку падобнае датаванне было найбольш аптымальным, паколькі ўсялянскім і ўзначнай ступені ўхрысціянскім мяшчанскім асяроддзі час традыцыйна лічыўся па царкоўным

¹⁴⁶ Pamiętniki Albrychta Stanisława X. Radziwiłła kanclerza w Litewskiego. T. 1-2, Poznań, 1839.

¹⁴⁷ Опись архива Посольского приказа. - с.88.

календары. Такім чынам, да прыкладу, быў акрэслены тэрмін выплаты срэбшчыны ў 1522 г.: «...и рокъ тои серебъщыне положыли собранои и отнесенои до скарбу н(а)шого быти отъ руских масленых минулых Запустовъ у дванадцати неделях... и рокъ покладаемъ тои другои серебъщчине, на которыи тая серебъщына маєт до скарбу н(а)шого отънесена быти, первыи рокъ на Тры короли, а остаточныи рокъ первое недели уступивши в Постъ».¹⁴⁸ У 1523 г. наступным чынам вызначаўся час позвы ў суд: «И Кемпа положыл с ним рокъ по Трех королях в тыидзень, гдебы король, его м(и)л(о)сть, дворомъ своимъ быль, тамъ мель Михна пан Федко поставити». ¹⁴⁹ У 1567 г. падобна вызначаўся час выплаты застаўных грошай за трыманне маёнтку: «...na rok swętego Jakuba summa jego spełna kop sześćset y sześćdziesiąt odłożona będzie» («на тэрмін святога Якуба сумма ягоная цалкам коп шэсцьсот і шэсцьдзесят адкладзена будзе»)¹⁵⁰; «...ktorzy mają się ziechać do Winnice po S. Michale na dzień 24 Oktobra, w roku teraźniejszym 1616» («...якія павінны прыехаць да Вінніцы пасля св. Міхала на дзень 24 кастрычніка у год цяперашні 1616»).¹⁵¹

Характэрнай прыкметай стаўлення да рэлігійных святаў як да акрэсленага элементу летазлічэння, а не як сакральний з'явы, можа быць выкарыстанне яго пры здзелках паміж інаверцамі. Так, зямянін Слонімскага павета Гарабурда у 1605 годзе, пазычаючы ў яўрэйкі Ханны Еськаўны Шыманавае сто сорак коп літоўскіх грошай, вызначыў датай іх вяртання дзень свята Тройцы гэтага ж года, што было запісана ў гродскія кнігі. Паказальна, што тэрмін вяртання быў узгоднены з крэдыторшай і не выклікаў пярэчанняў, а грошы Гарабурда абавязаўся ў гэты святочны дзень прынесці ёй дадому.¹⁵²

¹⁴⁸ Lietuvos Metrika=Lithuanian Metrica Литовская Метрика. , Kn. 11 (1518-1523), Vilnius, 1997 – p.133.

¹⁴⁹ Lietuvos Metrika=Lithuanian Metrica Литовская Метрика. , Kn. 11 (1518-1523)1997 – p.143.

¹⁵⁰ Lietuvos Metrika=Lithuanian Metrica Литовская Метрика. , Kn. 530 (1566-1572), Vilnius, 1999, – p. 63.

¹⁵¹ Volumina Legum. Przedruk zbioru praw T. 3 - s.141.

¹⁵² АВАК, т. 28, Вильна, 1901 - c.73

Рэлігійныя святы, як рухомыя, так і нерухомыя, вызначаліся ў якасці тэрміна правядзення кірмашоў. Так, да прыкладу, выглядала сітуацыя ў Шчучыне: «Паводле прывілея на Магдэбургскае права, падпісанага Аўгустам III, ад 23 мая 1761 г., у Шчучыне зацвярджаліся 12 кірмашоў штогод (у дзень трох польскіх каралёў¹⁵³, у дзень ачышчэння Маці Божай, на св. Казіміра, на другім тыдні пасля Пасхі, на Св. Духа – трохдзённы, на св. Кацярыны, на св. Іаана, у дзень Св. Марыі Магдаліны – двухтыднёвы, на Узнясенне Маці Божай, на Раство Маці Божай, у дзень Св. Сімона і Іуды – двухтыднёвы, у дзень Успення Маці Божай), а таксама два штотыднёвыя таргі (па нядзелях і чацвяргах)».¹⁵⁴

Асаблівасцю датавання дакументаў з дапамогай згадкі рэлігійных святаў на Беларусі было актыўнае ўжыванне іх народных назваў, пры tym як у крыніцах асабістага паходжання, так і ў актах. Выключэннем з дадзенай традыцыі з'яўляюцца толькі лацінскамоўныя дакументы, але і ў іх назвы рэлігійных святаў часам даюцца скарочана ці з памылкамі.

У народных уяўленнях назывы рэлігійных святаў пераасэнсоўваліся, частка з іх, якая ў рэлігійным календаце не мела канкрэтнага патрона, персаналізувалася (Троицца, Пакроў, Каляда і інш.). Сутнасць і значэнне хрысціянскіх святаў прывязваліся да рытму сельскагаспадарчых работ, і святыя, апосталы і пакутнікі становіліся «працаўнікамі» ў полі, на агародзеци ў садзе селяніна.

Народныя назывы святаў мелі мноства варыянтаў, па-разнаму яны называліся ў розных рэгіёнах, па-іншаму іменаваліся ў розных канфесіях, змяняліся на працягу стагоддзяў. Частка з такіх назваў захавалася да сёння, выяўлена і занатавана этнографамі і мовазнаўцамі. Таму пры аднаўленні такім чынам напісанай даты варта звярнуцца менавіта да даследаванняў

¹⁵³ Тут, хутчэй за ёсё, маецца на ўвазе каталіцкае свята Трох каралёў.

¹⁵⁴ Соркіна І. Мястэчкі Беларусі ў канцы XVIII – першай палове XIX ст. – Вільня, 2010 - с.113.

этнографаў, фалькларыстаў і дыялектолагаў.¹⁵⁵ Але значэнне часткі народных назваў цяпер страчана, і ў гэтым выпадку бывае даволі цяжка дакладна аднавіць дату.

Народныя назвы мелі як рухомыя, так і нерухомыя святы, пры tym найвялікшай колькасцю варыянтаў адрозніваліся найбольш шанаваныя, вялікія святы. Падобнае найменне святаў ужывалі і нобілі, і прадстаўнікі ніжэйшых варствав грамадства.

Нерухомыя святы і іх выкарыстанне ў крыніцах

карыстаемся і сёння (грыгарыянскі каляндар, заснаваны на юльянскім летазлічэнні, адрозніваецца ад апошняга толькі прынцыпам інтэркаляцыі). Нерухомыя святы і прысвяткі маюць канкрэтную дату ў календары, якая не залежыць ад дня тыдня і іншых элементаў летазлічэння або астронамічных з'яваў. У агульным выглядзе, калі не зважаецца на нюансы і акалічнасці, аб якіх будзе гаворка ніжэй, для рэдукцыі даты, паказанай з дапамогай рэлігійнага свята, на сучаснае свецкае летазлічэнне дастаткова зазірнуць у царкоўны каляндар. Дадзім некалькі прыкладаў. «Actum in castro regio Melnicensi die dominico postride festi sancti Adalberti anno Domini 1580...» (Складзены у замку Мельніцкім у нядзелю на наступны дзень пасля свята святога Адальбера у год ад нараджэння Хрыстова 1580...)¹⁵⁶ Дзень памяці св. Адальбера Пражскага (Войцеха), які быў надзвычай шанаваны ў Чэхіі і Польшчы, каталіцкі касцёл адзначае 23 красавіка. Значыць, дзень, у якім быў складзены дадзены акт, можна вызначыць як 24 красавіка. Пазначэнне

¹⁵⁵ Гл. напр.: Васілевіч Ул. Беларускі народны каляндар // Паэзія беларускага земляробчага календара / Склад. А.С. Ліс. Мн., 1992. - с. 554-612.

¹⁵⁶ АВАК, т.33, Вільна, 1908 - с.87.

Нерухомыя святы і прысвяткі звязаны з Новым запаветам і царкоўнай гісторыяй. Яны ўзніклі ў час, калі на єўрапейскіх землях дзейнічаў юльянскі каляндар, якім мы

праваслаўных нерухомых святаў выкарыстаў для датавання сваёй працы над рукапісам Камянецкай Чэці паповіч Бярозка: «...wm с(вя)того Семішна до сорок с(вя)тыхъ»¹⁵⁷. Дзень святога Сямёна Стоўпніка адзначаецца праваслаўнай царквой 1 верасня. Дзень Сарака святых (пакутнікаў Севасційскіх) святкуеца 9 сакавіка. Такім чынам, Бярозка перапісваў Чэцю з 1 верасня па 9 сакавіка.

Выкарыстанне рэлігійных святаў у якасці даты радзей можна сустрэць у кірылічных актах. Амаль заўсёды яны згадваюцца ў даціроўцы лацінскамоўных дакументаў, што было традыцыйным з першых дзесяцігоддзяў існавання ВКЛ. Паказальна, што ў лістуванні з Ордэнам, з еўрапейскімі манархамі і папам пры даціроўцы выкарыстоўваюцца, як дазваляюць меркаваць апублікованыя дакументы, амаль выключна рэлігійныя святы і эра ад РХ. У tym ліку, такую даціроўку ўжывае Вітаўт, хаця ў актах, якія адрасатамі мелі жыхароў ВКЛ ці Кароны і былі напісаны кірыліцай, падобная даціроўка сустракаеца да статкова рэдка.

Складанасць з акрэсленнем даты з дапамогай згадкі нерухомага рэлігійнага свята ў крыніцах беларускага паходжання звязана з некалькімі акалічнасцямі. Адной з іх з'яўляеца поліканфесійнасць, харктэрная для нашых земляў. Каталіцкі касцёл і праваслаўная царква па-рознаму вядуць свой рэлігійны каляндар, пантэон святых адрозніваеца ў гэтых канфесіях. Таму пры слабым знаёмстве з рэлігійнымі традыцыямі абодвух або адной з канфесій даводзіцца звяртанацца да розных рэлігійных календароў. Дадатковую складанасць у вызначэнні даты нерухомага рэлігійнага свята дае тая акалічнасць, штоў каталіцтве і праваслаўі ёсць агульныя шанаваныя святыя, пакутнікі, іншыя рэлігійныя постаці, але даты іх шанавання часам бываюць розныя. Гэта абумоўлена некалькімі акалічнас-

¹⁵⁷ Батюшков П.Н. Белоруссия и Литва. Исторические судьбы Северо-Западного края. – Спб, 1890 – с.161

цямі. Пасля 1582 г., калі пачаў дзейніцаць грыгарыянскі каляндар, агульныя для дзвюх канфесій святы і прысвяткі пачалі адзначацца ў розныя дні ў сувязі з розніцай у календарах (юльянскі ў праваслаўных, грыгарыянскі ў католікаў). Часам пазначэнне календара, паводле якога адзначаецца свята, згадваеца ў крыніцах, асабліва ў апошняй чвэрці XVI – першыя дзесяцігоддзі XVII ст. Так, у статуце віленскага цэха капялюшнікаў і валюшнікаў, прынятых у часы Стэфана Баторыя і пацверджаных у 1636 г. Уладзіславам IV, наступным чынам пазначаецца дзень выбараў майстрамі цэхавых старшыняў: «*w dniu świętego Jana Krzciciela, według nowego kaliendarza*» («у дзень святога Яна Храсціцеля, паводле новага календара»).¹⁵⁸

Розніца ў даціроўцы нерухомага рэлігійнага свята ці прысвятка звязаная таксама з адрозненнем у канонах, традыцыях. У гэтых выпадках з'яўляеца неабходнасць акрэсліваць канфесійную прыналежнасць складальнікаў дакумента, ці асобаў, якія ў ім згадваюцца. Так, тастамент князя Аляксандра Гальшанскага ад 1473 г. утрымлівае наступную дату: «[W] Wilnie, w poniedzjałek przed świętym s[więtej] Mary Magdaliny» («У Вільні, перад святам святой Марыі Магдаліны»)¹⁵⁹. Каталіцкі касцёл адзначае дзень шанавання Марыі Магдаліны як нерухомае свята, якое прыпадае на 22 ліпеня. У праваслаўных Марыя Магдаліна шануеца ў дзень святых жанчын-міраносіц у другі тыдзень пасля Вялікадня, і ў дадзеным выпадку гэтае свята не мае акрэсленай даты, уваходзячы ў кола рухомых, звязаных з Вялікаднем. Каб вызначыць дакладную дату напісання тастамента, можна было б высьветліць канфесійную прыналежнасць яго складальніка. Паводле тастамента князь у час свайго пасольства ў Польшчу адпісаў маёнтак Свяраны касцёлу святога Станіслава. З вялікай доляй верагоднасці можна сцвярджаць, што датаванне тастамента было зроблена па каталіцкай

¹⁵⁸ АВАК, т. 10 - Вильна, 1879 - с. 24.

¹⁵⁹ Lietuvos Metrika=Lithuanian Metrica Литовская Метрика. , кн. 1 – p.48.

традыцыі, паколькі князь быў католікам. Але можна ўзяць пад увагу тое, што праваслаўныя вельмі рэдка вызначалі Марыю Магдаліну сярод іншых жонак-міраносіц, не вылучалі асобна яе дзень у календары. Такім чынам, дату напісання тастамента можна вызначыць як 22 ліпеня 1473 г. З іншага боку, згадка каталіцкага або праваслаўнага святога пры датаванні дакумента, асабліва тастамента, з вялікай верагоднасцю можа сведчыць аб канфесійнай прыналежнасці асобы, ад імя якой складаўся дадзены акт ці дакумент прыватнага характару (ліст, дыярыуш і да т.п.). У выпадку Аляксандра Гальшанскага выкарыстанне каталіцкага свята для датавання тастаменту з'яўляецца ўскосным сведчаннем ягонага вераспавядання.

У беларускіх крыніцах часам сустракаецца пазначэнне, да якой канфесіі належыць згаданае свята: «свяце рымскім», «свяце рускім» і да т.п: «Лета **w(t)** нарожен**а** Сына божага тисеча шестсот трыйцат четвертаго м(еся)ца генвара семнадцатаго дна**а**. На рочкох судовых земских **w** трох Корол**ах** святе рымском прыпалах к судовне у Вілни...»¹⁶⁰; «Na rokoch sudowych zemskych wodle poradku statutowoho o swetoy Troycy swiate rymskom prypalych...» («На паседжаннях судовых земскіх паводле палажэнняў Статуту у святую Тройцу, рымскае свята, прыпадаючых...»).¹⁶¹ Адзначым прытым, што судовыя паседжанні, у т.л. трываліцкія, паводле традыцыі і законаў праводзіліся ў акрэслены тэрмін (трываліцкія – спачатку некалькі разоў на год, пазней два разы, урэшце раз на год), і заўсёды ў актах пазначаліся з дапамогай згадкі рэлігійнага свята: «...на двоихъ рокахъ покладаль позвы: оденъ на роки о Светом Михалѣ, святѣ Рымскомъ в року прошломъ осмидесять третемъ сужоные выданый, а другій на роки Трикорольскіе, в року нинѣшнем осмидесять четвертомъ минулые покладалъ...»¹⁶²; «...году теперь идучомъ тисеча шестьсот двадцатомъ, месеца Октябра шестого дня, тутъ у Виль-

¹⁶⁰ НГАБ, ф.694, воп.4, спр.956 (т.2), арк.389.

¹⁶¹ АВАК, т. 33 -Вільна, 1890 - с. 73.

¹⁶² АВАК, т. 2 - Вільна, 1867 - с.8.

не подъ часъ отправованья роковъ земскихъ Михайловскихъ будучом»¹⁶³. Тэрмін правядзення сесіі акрэсліваўся спецыяль-
най сеймавай ці сеймікавай пастановай і зацвярджаўся каралём,
такі ж парадак існаваў пры змене ці ўдакладненні тэрміну.

Яшчэ адной акалічнасцю, якая ўскладняе, а часам на-
ват робіць немагчымым дакладнае вызначэнне даты, пазна-
чанай у крыніцы святам ці прысвяткам, з'яўляецца наяўнасць
у царкоўным календары аднайменных святых ці іншых ша-
наваных асобаў (Ганна, Юры, Мікалай, Марыя); апрача таго
праз увесь каляндар праходзяць святы багародзічнага цыклу.
Не заўсёды ў крыніцы згадваецца, які менавіта святы, апостал
ці пакутнік, ці якое са святаў багародзічнага цыклу маецца на
ўзвaze. Так, да прыкладу, у прывілеі віленскаму цэху кушняроў,
дадзеным Стэфанам Баторыем, наступным чынам агаворваю-
ца абавязкі цэхавых майстроў у дачыненні да горада: «Мають
они сытити на врочистые свята шесть кроть до року, то есть: ку
дню светого Духа, ку панне Маріи и Покрову, и Міколе светому,
ку Божому нароженю и Великодню».¹⁶⁴ У дадзеным выпадку не
пазначана, якое свята багародзічнага цыклу («ку панне Маріі»)
маецца на ўзвaze – Звеставанне, Успенне, Раство Багародзіцы ці
іншае. Што ж датычыцца Св. Міколы, у каталікоў ён узгадваец-
ца ў літургіі толькі 6 снежня, а ў праваслаўных яго дзень святку-
юць двойчы – 6 снежня і 9 мая. Аднаўленне даты тут можа быць
толькі на падставе логікі і ведання эпохі, але і тады належыць
рабіць агаворку. Лічачы па парадку пераліку святаў, выстаўляць
пачастунак кушняры павінны былі на Раство Багародзіцы – 8
верасня (яно святкуецца перад Пакровам і пасля пераходна-
га свята Тройцы), а таксама на Міколу восенійскага – 6 снежня.
Пацверджаннем таго, што ў дадзеным дакуменце гаворка ідзе
менавіта пра 6 снежня, можа служыць іншы акт, які датычыць
таксама цэхавых спраў і які быў створаны ў гэты ж час – статут

¹⁶³ АВАК, т.20 - Вильна, 1893 – с. 264

¹⁶⁴ АВАК,т.10 - с.8.

віленскага цэха капялюшнікаў і валюшнікаў, які ўжо згадваўся намі вышэй. Адна з дат у ім напісана наступным чынам: «Dat w Wilniewie środę przed świętem świętego Mikołaja biskupa, dnia IIImiesiąca Decembra, anno MDCXXXVI» («Дадзены ў Вільні ў сераду перад святам Святога Мікалая біскупа, дня 3 месяца снежня, года 1586»)¹⁶⁵.

Аналіз ужывання ў якасці даты нерухомых святаў паказвае дынаміку змен у канфесійнай сітуацыі на беларускіх землях. На працягу XIV-XV стст. доля каталіцкіх святаў у датах актавых крыніц паступова павялічваецца, а ў XVI-XVII стст. яны пачынаюць займаць дамінуючае становішча. Каталіцкія святы ў гэты час ужываюцца для датавання і вызначэння тэрмінаў нават там, дзе справа не датычыць толькі католікаў, а часам і тады, калі гаворка ідзе толькі аб праваслаўных. Яскравым прыкладам падобнай тэндэнцыі могуць служыць фундушавыя запісы Жыгімonta Аўгуста за 1565 г. і Стэфана Баторыя за 1581 г. на шпіталь пры праваслаўнай царкве Прачыстае Багародзіцы ў Гродна, упісаныя ў гродскую книгу ў 1596 г. Паводле ўпісу загадвалася, каб «певная сума пенезей, то есть десеть копь грошей литовское личбы, в каждый рокъ на певный часть, то есть на день светого Мартина месеца ноября однацотого дня, до того шпиталю въ руки старшому шпитальному отдавана была»¹⁶⁶. І ў католікаў, і ў праваслаўных святы біскуп Марцін Турскі (Марцін Міласэрны) уваходзіць ў лік шанаваных святых. Але дні яго шанавання розныя. У праваслаўных Св. Марцін (Мартын) узгадваецца 13 лютага. У каталіцкім літургічным календары дзень Св. Марціна прыпадае на 11 лістапада, але паколькі для каталікоў гэта быў адзін з найбольш паважаных святых, яго свята адзначалася тры дні – 10, 11 і 12 лістапада. Згодна з традыцыяй дзень Св. Марціна лічыўся ў літвінаў і балтаў апошнім восенњскім святам, у гэты дзень у вёсках абіралі старастаў,

¹⁶⁵ Тамсама, с.29.

¹⁶⁶ АВАК, т. 1 - Вільна, 1865 - с. 14.

разлічваліся з кавалём і пастухом.¹⁶⁷ Дзень Св. Марціна быў у тэяя часы тэрмінам складання падаткаў да дзяржаўнага скарбу, калі рабілася рэвізія і падлік: «A liczbę zaś na ś. Marcin w Warszawie y w Wilnie uczynić dostatecznie będą powinni przed Pany podskarbiemi, Komornymu Litewskim, przy bytności Szafarzow naznaczonych...» («А колькасць жа на св. Марцін у Варшаве і ў Вільні дастаткова павінны зрабіць перад панамі падскарбіямі ка-ронным і літоўскім у прысутнасці шафараў¹⁶⁸ прызначаных»)¹⁶⁹. Такім чынам, гроши на шпіталь пры праваслаўнай царкве, як сімвал каралеўскай ласкі, ахвяраваліся на дзень аднаго з най-больш шанаваных каталіцкіх святых, у вялікае свята каталіцкіх вернікаў.

Асаблівасцю ўжывання нерухомых святаў была тая акаличнасць, што ў розных мясцовасцях па-рознаму шанавалі розных святых, у розных парафіях ці прыходах вызначаліся, апрача агульнашанаваных, і свае, мясцовыя патроны, дзень якіх быў святочным днём і асобна адзначаўся ў календары. Пры тым гэта мог быць дзень, звязаны з нейкім эпізодам з жыцця ці ўшанавання святога, пакутніка або апостала, які не адзначаўся спецыяльна касцёлам ці царквой (перанясенне мошчаў, зафіксаваны ў дадзенай мясцовасці цуд або інш.). Часам такія даты таксама становіліся элементам лічэння часу і пазначаліся ў дакументах. Але яны маглі знікнуць цераз нейкі перыяд, і ця-пер аднавіць падобную дату дастаткова цяжка. Пералік такіх свят адносна каталіцкіх парафій Польшчы даецца ў «Chronologii polskiej» пад рэдакцыяй Уладарскага¹⁷⁰, але што датычыць нашых земляў, пакуль што падобнае даследаванне і падсумаванне не зроблена.

¹⁶⁷ Климка Л.А. Рунические календари в Литве //Историко-астрономические исследования. Выпуск XVIII / ответственный редактор А.А. Гурштейн, Москва, 1986 – с.343.(339-344)

¹⁶⁸ У дадзеным выпадку - назва ўрада дворскага, асоба, якая распарацжалася грошамі, прызначанымі на ўтрыманне двара, і падпарадкоўвалася падскарбію.

¹⁶⁹ Volumina Legum. Przedruk zbioru praw. T. 2 – s. 217.

¹⁷⁰ Święta i święci kościoła rzymskiego obchodzone w Polsce./Włodarski B. Chronologia polska – s, 221-261.

Рухомыя святы і іх выкарыстанне для датавання

Рухомыя святы не маюць фіксаванай даты ў хрысціянскім рэлігійным календары, што абумоўлена іх паходжаннем, сувяззю са старажытным іўдзейскім месячным календаром. Гэтыя святы найбольш старажытныя ў хрысціян і грунтуюцца на Старым Запавеце. Гісторыя іх паходжання, распрацоўкі канонаў святкавання добра выучана, таму абмяжуемся толькі найбольш істотнымі для нашай проблематыкі звесткамі. Парадак рухомых хрысціянскіх святаў залежыць ад даты святкавання галоўнага з іх – Пасхі (Вялікадня). Пасха – дзень святкавання ўваскрэсення Хрыста, – кананічна была рэгламентавана на Нікейскім зборы 325 г. Да гэтай рэгламентацыі дзень ўваскращэння па-рознаму вызначаўся ў раннехрысціянскім свеце. У малаазійскай рымскай правінцыі Асія ўзнікла плынь хрысціянства, прадстаўнікі якой лічылі, што Пасху належыць святкаваць паводле іўдзейскага каледара, г.зн. пасля 14 нісана. Паводле свяшчэннага падання, Христос быў распяты ў пятніцу, у дзень іўдзейскага свята Пасхі і ўваскрос ў наступную нядзелю. Іўдзейскі каляндар быў месячным. Ён быў заснаваны на рухе Месяца адносна Зямлі і зор. У гэтым календары было 12 месяцаў па 29 і 30 дзён і 354 дні. Такім чынам, іўдзейскі каляндар апярэджаў сонечны на 11-12 дзён, і дзень Пасхі «вандрываў» па сонечным календары, пераходзячы ў іншыя месяцы і сезоны. Пазней месячны іўдзейскі каляндар быў рэфармаваны шляхам дадання дадатковага г.зв. эмбалісмічнага месяца. Каб сінхранізаваць месячны каляндар з рухам Сонца, час ад часу да года дадавалі адзін месяц. Існавалі два цыклы ўвядзення такога дадатковага месяца – 8-і 19-гадовы. Апошні, больш дакладны, быў акрэслены ў Старажытным Кітай і Індыі, а затым нанова адкрыты ў 432 г. да н.э. грэчаскім астрономам і матэматыкам Метонам і атрымаў ягонае імя¹⁷¹.

¹⁷¹ Климишин И. А. Указ. соч.- с.54

У іўдзейскім календары Пейсах (першапачаткова – дзень плёнаў, дзень складання ахвяры богу, затым – адзначэнне дня ўратавання яўрэяў у час аднаго з пакаранняў у Егіпце) заўсёды святкаваўся ў сярэдзіне месяца, калі на небе была поўня. У той год, калі быў распяты і ўваскрес Хрыстос, 14 нісана і поўня адбыліся пасля веснавога раўнадзенства. Для іўдзееў, якія жілі ў той час па месячным календары з эмбалісмічнымі месяцамі, гэта не мела прынцыповага значэння. Для хрысціян жа, якія карысталіся сонечным календаром, прынцыповай становілася фіксацыя дня ўваскрэсення ў нядзелю пасля веснавога раўнадзенства і поўні. Яшчэ адной прычынай, якая абумовіла розныя дні святкавання Пасхі ў тых хрысціян, якія не падтрымалі меркаванне асійцаў, было рознае вызначэнне дня раўнадзенства, а таксама выкарыстанне розных цыклau – Метонава ці 8-гадовага пры вылічэнні дня поўні. У Рыме і ў Александрыі былі складзены пасхаліi (табліцы, якія акрэслівалі дні Пасхі і іншых рухомых хрысціянскіх святаў), але даты святкавання ў іх былі розныі, паколькі ў падставы вылічэння былі пакладзены розныя месячныя цыклы. Усе гэтыя разыходжанні часам прыводзілі да канфліктаў паміж рознымі хрысціянскімі супольнасцямі і ўрэшце выклікалі неабходнасць узгадніць і ўніфікаваць прынцыпы вылічэння Пасхі для ўсяго хрысціянскага свету. Гэтую задачу павінен быў вырашыць Нікейскі збор.

Тэксты рашэнняў самога збору хрысціянскіх іерархаў у Нікеi да нас не дайшлі, але захаваліся іншыя сведчанні і дакументы, якія дазваляюць акрэсліць каноны, вызначаныя ім.¹⁷² Спынімся на тых, якія маюць істотнае значэнне для нашай проблематыкі. Паводле рашэнняў у Нікеi раўнадзенства атрымала фіксаваную дату – 21 сакавіка. Пасха ж павінна была святкавацца ў першую нядзелю пасля раўнадзенства і настаўшай пасля гэтага раўнадзенства поўні. Паколькі фазы Месяца, а так-

¹⁷² Огіцкий Д.П. Канонические нормы православной Пасхалии // Богословские труды. - 1971. - № 7. - С. 204-211.

сама заснаваны на іх тыдзень з'яўляюцца рухомымі адносна сонечнага календара, рухомай будзе і Пасха.

Паколькі дата раўнадзенства дакладна акрэсленая і замацаваная, існуе адрезак, які называюць пасхальнымі межамі – гэта час, у які Пасха можа адбыцца. Ён акрэсліваецца датамі 22 сакавіка – 25 красавіка. Найраней Вялікдзень можна святкаваць у тым выпадку, калі поўня прыпала на дзень раўнадзенства і суботу. Тады наступная нядзеля – 22 сакавіка – можа быць святам. У тым выпадку, калі поўня была 20 сакавіка ў суботу, прыйдзецца чакаць месяц да новай поўні і толькі тады святкаваць Пасху.

Існуе меркаванне, што паводле біблейскіх канонаў Вялікдзень нельга святкаваць адначасова з іўдзейскай Пасхай, і таму пры такім супадзенні праваслаўныя перасоўваюць сваё свята.¹⁷³ Сучасныя праваслаўныя тэолагі і гісторыкі царквы ставяць пад сумнеў дадзенае сцвярджэнне. Так, Д.П.Агіцкі ў артыкуле, прысвечаным праваслаўным канонам Пасхі і сутнасці рашэнняў Нікейскага збору, піша наступнае: «Новый вопрос, который предстояло решить Никейскому Собору, состоял в следующем: всегда ли следует считать, что 14 нисана — это то полнолуние, которое считается 14 нисана у евреев, или же христианам следует иметь по этому вопросу свое мнение и решать вопрос о первом весеннем лунном месяце и его четырнадцатом дне самостоятельно, с учетом более точных астрономических данных?... Чтобы положить конец таким расхождениям, Никейский Собор ... определял всем следовать второй практике, основанной на самостоятельном, не зависящем от еврейского календаря, решении. Таков смысл Никейского определения и запрета праздновать Пасху «с иудеями» (*μετά τῶν Ιουδαίων*) до весенне-

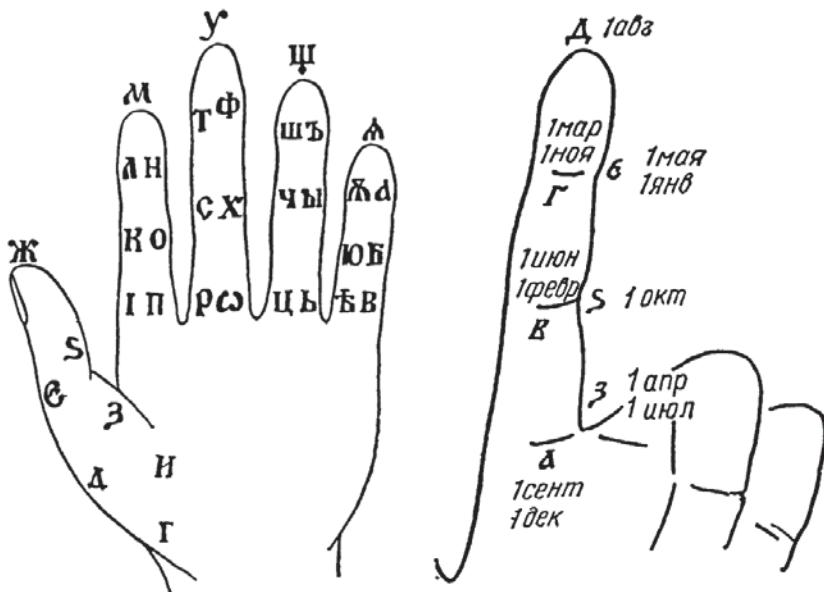
¹⁷³ Я. Крук і А.Катовіч, да прыкладу, пішуць наступнае «В соответствии с ветхозаветной историей и событиями последних дней жизни Христа новозаветная пасха не может праздноваться одновременно с иудейской (что зачастую встречается в практике католической церкви). – Крук Я. Котович А. Колесо времени: традиции и современность. – 3-е изд., испр. и доп. – Мн., Беларусь, 210 – с.133.

го равноденствия.»¹⁷⁴ Дыскусія вакол трактавання пастановаў Нікейскага збору ў праваслаўнай багаслоўскай літаратуры яшчэ ідзе, але для гістарычнай храналогіі і нашай праблемы істотнае значэнне маюць каляндарныя і астронамічныя падставы вылічэння Пасхі. З часоў Нікейскага збору ў якасці кананічнага быў вызначаны 19-гадовы Метонаў цыкл, які ўжываўся ў Аляксандрыі, звычайна яго таксама называюць Аляксандрыйскім. Да 8 ст. іўдзейскі Пейсах і хрысціянская Пасха неаднаразова супадалі, пасля ж з-за натуральных прычын – апярэджвання месячнага іўдзейскага календара і адсоўвання дня іўдзейскага Пейсаха далей ад вясновага раўнадзенства – адначасовае святкаванне праваслаўнага Вялікадня і яўрэйскага свята сталася немагчымым. Менавіта таму праваслаўная Пасха, якая святкуецца паводле Аляксандрыйскай пасхаліі і юльянскага календара, цяпер не патрабуе перасоўвання: яна не можа супасці з Пейсахам. Каталіцкая Пасха можа супадаць са стара-запаветнай, што абумоўлена не толькі розніцай у календарах, але і тым, што касцёл адышоў ад ужывання Аляксандрыйской пасхаліі, распрацаваўшы ўласную. Каталіцкі Вялікдзень у 30% выпадкаў супадае з праваслаўным, у 45 % бывае на тыдзень раней, у 5 % – на 4 тыдні і ў 20 % – на 5 тыдняў; але ніколі не бывае пазней за яго, таксама не бывае розніцы ў 2 і 3 тыдні.

Вылічэнне дня Пасхі для даўніх кніжнікаў і тэолагаў не ўяўляла значнай цяжкасці. Дзеля гэтага выкарыстоўваліся спецыяльныя методыкі падліку, сярод іх – прыёмы лічэння з дапамогай суставаў рукі. Гэты спосаб часам называлі «рукою Дамаскіна», магчыма, па імені грэчаскага багаслова Яна Дамаскіна (680–760 гг.), хаця ў працах апошняга такі метад не згадваецца. Апісанне лічэння часу, у тым ліку дат рухомых святаў з дапамогай суставаў рукі дае ў «Псалтыры з часаслоўцам», надрукаваным у Заблудаве ў 1569 г., Іван Фёдараў. Да апісання прыкладаюцца малюнкі.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Огіцкий Д.П. Канонические нормы православной Пасхалии - с. 205.

¹⁷⁵ Падрабязней аб дадзеным метадзе лічэння гл.: Климишин И. А. Указ. соч., с.263-270.

Схемы вылічэння дня Пасхі і іншых праваслаўных святаў па суставах руکі. (паводле Клімішина)

Для акрэслення Пасхі ўжываліся таксама адмысловы складзеныя храналагічныя табліцы.¹⁷⁶ Аднымі з найбольш ранніх падобных табліц, а таксама храналагічных вылічэнняў, звязаных з Пасхай, з'яўляецца праца Кірыка Наўгародца, створаная ў 12 ст.¹⁷⁷ Валоданне падобнымі вылічэннямі, пры тым шараговымі святарамі, часам відавочна з дакументаў: «...арусан w Kobrzniu w lito tysiecka czterechsot szestdesat tretoie, kruch slonca perszey, a luny desaty, indykta trynancatoho, mesacza Februarya dewiatoho na sirhi z dniu nedely, apysal Senko diak kniachy-

¹⁷⁶ Городецкий М.Л. Первые астрономические таблицы в средневековой Руси.// Календарно-хронологическая культура и проблемы ее изучения : к 870-летию «Учения» Кирика Новгородца – с. 35-49; Климишин И. А. Указ. соч., с. 355-371.

¹⁷⁷ Симонов Р.А. Некоторые проблемы «Учения» Кирика Новгородца// Там-сама, с. 5-13.

ny Serhowicz»¹⁷⁸. У дадзеным выпадку дзяк Сенка, які пісаў ад імя княгіні ў 1463 у Кобрыне дарчую на праваслаўную царкву, згадвае элементы, што з'яўляюцца неабходнымі пры вылічэнні Пасхі, найперш, круг Месяца.

Матэматычную формулу для вылічэння дня Пасхі, якая можа выкарыстоўвацца як для юльянскага, так і для грыгарыянскага календароў, у 1800 г. пропанаваў Карл Гаўс. Праўда, спосаб вывядзення гэтага метаду ён не дадаў. На працягу некалькіх дзесяцігоддзяў матэматык удасканальваў гэты метад. У 1991 г. метад вылічэння Пасхі для грыгарыянскага календара пропанаваў астраном і матэматык Жан Мюес (Jean Meeus). Ягоны метад сёння лічыцца найбольш дасканальным.

Пасха, як найвялікшае рухомае свята хрысціян, акрэслівае парадак іншых рухомых святаў. Менавіта ад дня, у які будзе святкавацца Вялікдзень, залежаць і перадпасхальныя, і пасля пасхальныя тыдні. У праваслаўнай і каталіцкай традыцыях размеркаванне, змест і назвы некаторых з іх адрозніваюцца. Уесь пасхальны цыкл ахоплівае 140 дзён, па 10 тыдняў пе-рад і пасля Пасхі. Другім буйнейшым святам у пасхальным цыкле з'яўляецца Пяцідзясятніца. Яе значэнне адрозніваецца ў каталікоў і праваслаўных. Так, у праваслаўнай традыцыі Пяцідзясятніца, або дзень Святога Духа, – тое ж, што і Тройца. Гэтае свята, змест якога тлумачыцца святкаваннем сашэсця Святога Духа на апосталаў, адзначаецца ў нядзелю, на пяцідзясяты дзень пасля Пасхі. У каталікоў гэты дзень носіць назыву Зялёных Святаў, Дня Святога Духа, а Тройца адзначаецца цераз тыдзень пасля яго. У сувязі з гэтым, да прыкладу, павінна вызначацца дата наступнага дакумента: «Dan w Warszawie w piątek przed świętym Troycy świętej bliszy, roku Panskiego tysiąc sześćsetnego trzydestego, panowania królewstw naszych Polskiego czterdziestego trzeciego, a Szweckiego trzydestego siódmeego roku» («Дадзены ў Варшаве ў пятніцу, якая бліжэйшая перад святам Святой Тройцы, года Христова тысяча шэсцьсот трыццатага,

¹⁷⁸ АВАК, т 33 - с.4.

уладарання каралеўстваў нашых Польскага сорак трэцяга, а Шведскага трыццаць сёмага года»).¹⁷⁹

Для работы з крыніцамі, якія паходзяць з беларускіх земляў, неабходна ўлічваць розніцу не толькі ў назвах, але і ў часе, калі адзначаецца рухомае свята, якая існуе паміж каталіцкай і праваслаўнай традыцыямі. Так, пры аналізе дзвюх ніжэй прыведзеных дат, належыць браць пад увагу, што ў 1582 год касцёл перайшоў да грыгарыянскага календара, і дата Пасхі і залежных ад яе святаў будзе вылічвацца па іншых формулах і табліцах. Першы з гэтых дакументаў, які ўхвалеў дамову паміж Вітаўтам, Ягайлам і Сігізмундам ў дачыненні да земляў Русі, Падоліі і Малдовы, складзены ў 1412 г. і мае наступную дату ў фармуляры: «Dan w Trokach, w sobotę po Wielkiej posucy» («Дадзены ў Троках у суботу па Вялікдню»)¹⁸⁰. Тут Вялікдзень агульны і для праваслаўных, і для католікаў. Другі таксама абапіраецца на датаванне з дапамогай рухомага свята, але ўжо каталіцкага, паводле нядаўна прынятага грыгарыянскага календара: «Sub positione feria secunda post Invocavit anno Domini 1590» («Пазначаецца панядзелкам пасля першай нядзелі Вялікага посту года Гасподня 1590»).¹⁸¹ Да таго ж трэба ўлічваць, што каталіцкія святы праходзілі эвалюцыю, у літургічныя каляндар дадаваліся новыя, або змяняўся статус ужо існуючых святаў. II Ватыканскі збор 1962–1965 гг. правёў літургічную рэформу, унёс папраўкі ў каляндар як рухомых, так і нерухомых святаў. Таму менавіта, працуучы з дадзеным элементам летазлічэння, даследчык не павінен дапускаць анахранізмаў.

Звычайна ў працах па храналогіі, найперш польскай, даціроўка з дапамогай святаў вызначаецца як касцельны каляндар. У ім пазначэнне святаў робіцца на латыні, акрэсліваюцца асобна таксама дні тыдня, звязаныя з парадкам літургіі. Для

¹⁷⁹ АВАК, т.20 – с.297.

¹⁸⁰ Skarbec dyplomatów. -s 9

¹⁸¹ АВАК,т. 33 - с.72.

пазначэння асобных дзён ужываліся наступныя даты літургічнага календана:

- *Dominika Resurrectionis* – Пасха;
- *Septuagesima* – пачатак Вялікага посту (Сямідзясятніца, першы дзень пасхальнага тыдня, перадпосце);
- *Dies Cinerum, caput jejunii* – Папелец, серада, якая пачынала Вялікі пост;
- *Quadragesima* – Вялікі пост
- *Ascensio domini* – саракавы дзень пасля Пасхі, Узнясенне, заўжды ў чацвер;
- *Dominica Pentecostes* – Зялёнае Свята, Дзень Святога Духа, Пяцідзясятніца;

Асобна пазначаліся нядзелі і некаторыя важныя для вернікаў дні. Часам яны атрымлівалі назыву, выпрацаваную на падставе першых словаў Інтраіту (уступнай часткі літургіі), які выконваўся ў гэты дзень. Прывядзем некаторыя з іх, што найчасцей сустракаюцца ў дакументах:

- *Invocavit* – першая нядзеля Вялікага посту;
- *De Passione, De Palmis* – апошняя нядзеля перад Пасхай;
- *Laetare* – чацвёртая нядзеля пасля Пасхі;
- *In Coena Domini* – чацвер перад Пасхай, Вялікі чацвер;
- *In Parasceve* – пятніца перад Пасхай, Вялікая пятніца;
- *Sabbatum Sanktum* – субота перад Пасхай, Святая субота;
- *Conductus Paschae, Albis, Quasimodo* – Праводная нядзеля, першая пасля Пасхі;
- *Dominica prima Adventus* – першая нядзеля чатырохтыднёвага посту перад Раством Хрыстовым;
- *Gaudete* – трэцяя нядзеля чатырохтыднёвага поста перад Раством Хрыстовым (Адвента);
- *Lux fulgebit* – першы дзень пасля Раства Хрыстова;
- *Puer natus* – другі дзень пасля Раства Хрыстова.

Характэрны прыклад такога датавання дае ў артыкуле аб дачыненнях з Ордэнам А.Ліцкевіч. Дагавор паміж магістрам

Лівонії Вільгельмам фон Фрымерсгаймам і Ягайлам і Палац-
кай зямлёй аб перамір'і да свята Пяцідзясятніцы датаваны
быў так: «feria proxima, qua cantatur Oculi post Dominicanum»
(*«у бліжэйшы дзень пасля нядзелі, у якую пяеца Oculti»*).
А. Ліцкевіч наступным чынам каментуе дату : «Вялікі пост
у 1380 г. пачынаўся 6 лютага. Згаданая ў тэксле дакумента
Dominica Oculi – трэцяя нядзеля Вялікага посту. Названа павод-
ле першых радкоў імшы, якая пачынаеца словамі: «Oculi mei
semper ad Dominum, quia ipse evellet de laqueo pedes meos» (Пс.
24:15). У 1380 г. гэтая нядзеля прыпадала на 26 лютага, адпавед-
на наступны пасля яе дзень: панядзелак 27 лютага». ¹⁸² Такое ж
датаванне сустракаем у дарчай, складзенай у 1443 г. і ўпісанай у
кнігі Драгічынскага гродскага суда: «Actum et datum Bude, feria
sexta proxima ante dominicam Oculi». ¹⁸³

Дастаткова часта, як гэта адзначалася ў выпадку нерухо-
мых святаў, згадка каталіцкага або праваслаўнага свята пас-
хальнага цыклу можа сведчыць аб канфесійнай прыналежнасці
аўтара дакумента або іншай асобы, якая мае да яго дачыненне.

Рухомыя святы пры ўжыванні для вызначэння перыядыч-
ных тэрмінаў штогод даюць розныя даты. Гэтая акаличнасць не
прымалася да ўвагі ў мінульым, рухомыя святы маглі фігураваць
у тэрмінах побач з нерухомымі, што давала таксама штогод
іншую карціну размеркавання акрэсленых падзеяў і абавязкаў.
Дзеля ілюстрацыі прадставім некалькі прыкладаў. Тэрмін вы-
платы чопавага наступным чынам акрэсліваўся пры Жыгімонце
III: «Ktore to czopowe na Seymie tym na potrzebę Rzeczypospolitej
uchwalone, masię zacząć od przyszłej Wielkiej nocy...» (*«Гэтае*
чопавае на Сейме tym на патрэбы Рэчы Пасп(алітай) прызна-
нае, павінна пачацца ад будучага Вялікдня...»)¹⁸⁴. У XVII ст. на-
ступным чынам акрэсліваліся тэрміны выплаты павіннасцей

¹⁸² Ліцкевіч, А. Дагаворы паміж князямі ВКЛ, нобілямі Жамойці і
прадстаўнікамі Тэўтонскага ордэна ў Пруссіі і Лівоніі (1367-1398 гг - с.312

¹⁸³ АВАК, т. 33 - с.3.

¹⁸⁴ Volumina Legum. Przedruk zbioru praw. – Т. III- Petersburg, 1859, s 273.

чыншавікамі: «Powinnośi. Ci wszyscy powinni placić na rok trzykroć każdy z nich po dwanasci pieniendzy, to jest o Bożym Narodzeniu, o Wielkiej nocy, o świętym Pietrze, a kiedy by tego ptrzeba była oswiętym Pietrze powinni na tlok do żniwa dzień ieden po jednym człowieku...» («Павіннасці. Гэтыя ўсе павінны плаціць штогод тройчы кожны з іх па дванаццаць пенязей, гэта значыць на Раство Хрыстова, на Вялікдзень, на Святога Пятра, а калі будзе патрэба на Святога Пятра павінны на талаку да жніва адзін дзень па адным чалавеку...»).¹⁸⁵

Якім чынам ужываць ці называць святы ў дакументах – жорсткіх правілаў не існавала. Фактычна, адзінай больш-менш устойлівай традыцыяй было напісанне іх з вялікай літары, а таксама пазбяганне змяшчэння ў адным храналагічным шэрагу каталіцкіх і праваслаўных святаў. Таму менавіта, у адной крыніцы можна сустрэць усе магчымыя прынцыпы напісання рэлігійных святаў, уключаючы народныя назвы і лацінскія іх пазначэнне, рухомыя і нерухомыя: «Roki Ziemske Halickie, ktore według konstytucyi anni 1609 w Poniedziałek po S.Troycy do sądzenia naznaczone były, znosiemy: a miasto nich, aby były *feria secunda post Dominicam Iubilate*, a ponich Trębowelskie we dwie niedziele sądzone, uchwalamy. Insze roki Powiatu tegoż według pierwszej konstytucyi, w pierwszy Poniedziałek po Gromnicach, i po Sw. Marcinie przypadające, *in robore* zostawiamy” (Рокі земскія Галіцкія, якія паводле канстытуцыі 1609 у панядзелак па С. Тройцы для суда прызначаны былі, адменяем: а замест іх каб былі ў панядзелак пасля *Dominicam Iubilate*, а пасля іх Трэмбавецкія цераз два тыдні ўхваляем. Іншыя рокі павету гэтага ж, паводле першай канстытуцыі ў першы панядзелак па Грамніцах і па Св. Марціне прыпадаючыя, у моцы пакідаем)¹⁸⁶. У дадзеным прывілеі Жыгімонта III ужыты для датавання два тэрміны для рухомых дат літургічнага календара – Тройца і

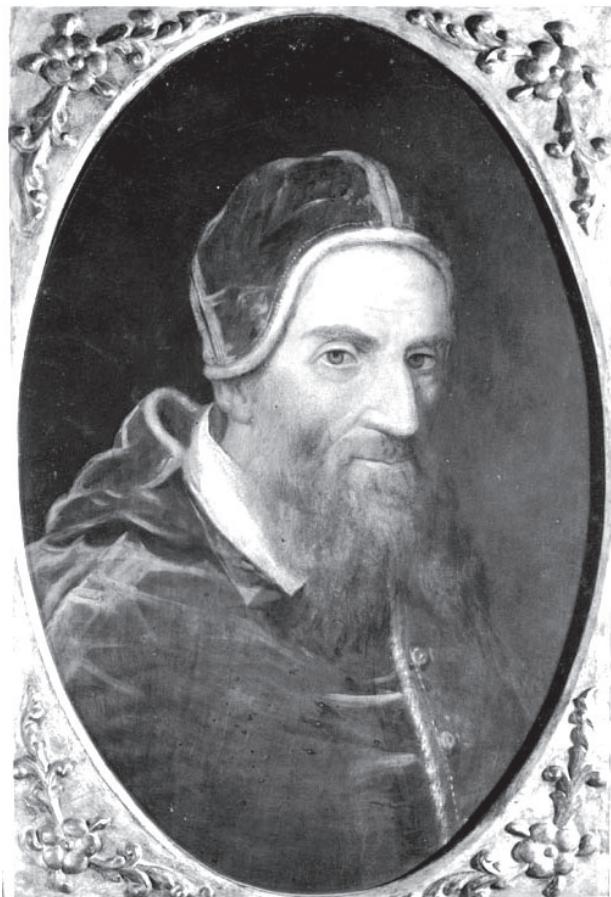
¹⁸⁵ АВАК, т.20 – с. 283.

¹⁸⁶ Volumina Legum. Przedruk zbioru praw. T 3. –s.143

Dominicam Iubilate. Апошні – пазначэнне, якое ўжывалася для трэцяй нядзелі пасля Вялікадня, што звязана з парадкам літургіі ў гэты дзень. Інтраіт пачынаўся радкамі 66 (65) псалма «*Jubilate Deo omnis terra*». Тут жа два нерухомых святы – Грамніцы і дзень Св. Марціна. Ужываецца лацінская назва аднаго з дзён пасхальнага цыклу і народная назва нерухомага свята Стрэчання Гасподня (Грамніцы), якая была характэрнай для беларусаў і ўкраінцаў.

Каляндар

Папа Григорий XIII

Юльянскі каляндар

Каляндарная проблема для Беларусі з'яўляецца актуальнай на працягу чатырох з паловай стагоддзяў, з даты прыняцця грыгарыянскага календара. Яе вастрыня з часам паменшылася, але не знікла цалкам. Сутнасць яе базуецца на поліканфесійнасці нашага грамадства, паколькі каталіцкі касцёл і праваслаўная царква карыстаюцца рознымі календарамі. Месца і роля двух календароў у жыцці Беларусі па-рознаму выглядалі ў розныя перыяды гісторыі, што знайшло адбітак і ў паўсядзённым жыцці, і ў гістарычных крыніцах, у фальклоры і прыгожым пісьменстве.

Першым упрадкаваным календаром, які прыйшоў на нашую зямлю адначасова з хрысціянствам, быў юльянскі каляндар, які на той час быў найбольш ужываным на землях, якія раней знаходзіліся ў складзе ці пад уплывам Рымскай імперыі.

Гісторыя юльянскага календара добра апісана ў працах па храналогіі, таму спынімся тут толькі на найбольш істотнай інфармацыі аб яго паходжанні і прынцыпах лічэння часу.

Асноўныя прынцыпы юльянскага календара былі распрацаваны ў старажытным Егіпце. Паводле календара егіпцян год падзяляўся на 365 дзён, высакосных гадоў у ім не было. Працягласць Трапічнага года была з высокай долей дакладнасці падлічана, у чым асабліва парупіліся александрыйскія астрономы, але гэта не адбілася на календары. Разыходжанне паміж каляндарным і Трапічным гадамі складала тут розніцу, якая за чатыры гады давала лішні дзень. Каляндарны год апярэджаў Трапічны, і святы і іншыя зафіксаваныя ў календары даты перамяшчаліся па сезонах. Агульны цыкл гэтага календара, г.зн., поўны абарот Трапічнага года па ўсіх месяцах і днях, складаў 1460 гадоў. Рэформаванне каляндарнага года шляхам устаўкі дадатковага дня прадпрымалася ў Егіпце ў эліністычную эпоху. Рэформа павінна была адбыцца згодна з указам Пта-

лемея III Эвергета ў III ст. да н. э., аднак яна не прыжылася, паколькі ламала звыклы ўклад жыцця, які налічваў не адно стагоддзе.¹⁸⁷ Егіпетскі каляндар, як і досвед александрыйскіх астрономаў, прышоўся дарэчы ў Рымскай імперыі, дзе выкарыстоўваўся ўласны месячна-сонечны каляндар, які быў недасканалы і заблытаны.¹⁸⁸ Э.Бікерман адзначае, што Юлі Цэзар, які ў 46 г. да н.э. правёў каляндарную рэформу, не ўдасканальваў стары рымскі лік часу, а прыняў новы¹⁸⁹, заснаваны на разліках александрыйскага астронома і матэматыка Сазігена. Па імені рэфарматара дадзены каляндар і атрымаў сваё імя. Год у ім налічваў 365 цэлых сутак, а для ліквідацыі разыходжання з Трапічным годам, які налічвае 365 сутак, 5 гадзін, 48 мінут і амаль 46 секунд, кожныя чатыры гады дадаваўся адзін дзень. Такія гады атрымалі ў нашай мове назуву высакосныя, якая з'яўляецца скажоным лацінскім выразам «bi sextus» – «падвойны шосты», паколькі дадатковы дзень у такім годзе з'яўляўся другім шостым днём перад сакавіцкімі календамі.

Юльянскі каляндар, заснаваны на шматстагоддзевым вонище лічэння часу і глыбокіх для сваёй эпохі астронамічных ведах, быў амаль дасканалай сістэмай. Год падзяляўся на два наццаць месяцаў, якія мелі назывы рымскіх багоў, а частка – нумарацыю. У пачатковыя стагоддзі сваёй гісторыі рымляне лічылі толькі месяцы, якія ўваходзілі ў цыкл сельскагаспадарчых работ. Таму менавіта, год, які пачынаўся ў сакавіку, заканчваўся дзясятым месяцам – снежнем. Паводле рэформы Цэзара год быў павялічаны на 90 дзён; з 12 месяцаў, якія яго складалі, няцотныя мелі па 31 дню, цотныя – па 30, за выключэннем лютага, які ў простым годзе меў 29 дзён, а ў высакосным 30.

Згодна з рэформай, год павінен быў пачынацца 1 студзеня, што было абумоўлена тэрмінам паўнамоцтваў чыноўнікаў,

¹⁸⁷ Клімишин И.А. Указ. соч. - с. 224

¹⁸⁸ Падрабязней аб старажытнарымскім календары гл.: Бікерман Э. Хронология древнего мира. - с.38-41.

¹⁸⁹ Тамсама - с.42.

а таксама тым, што ў час рэформы на гэты дзень прыпадаў маладзік.

Юльянскі каляндар не адразу адваяваў пазіцыі сярод іншых каляндарных сістэм, якія існавалі і ў самой Рымскай імперыі, і ў яе бліжэйшым памежжы. Імперскія ўлады не ставіліся жорстка да справы распаўсюджання новага календара. Паводле даследаванняў Э. Бікермана, яшчэ ў 5 ст. н.э. некаторыя былыя рымскія правінцыі карысталіся ўласным календаром, у іншых мясцовасцях юльянскі існаваў поруч з мясцовым, а ў некалькіх гарадах і правінцыях быў парушаны. ¹⁹⁰ Парушэнні ў адліку часу паводле новага календара былі зроблены і ў самім Рыме. Пасля смерці Цэзара пантыфікі пераблыталі падарак высакосных гадоў і на працягу амаль двух дзесяцігоддзяў дадавалі дадатковы дзень кожныя тры гады замест чатырох. Апошняе выклікала неабходнасць папраўкі, што было зроблене імператарам Аўгустам у 9 г. да н.э. Дададзім, што ўслед за перайменаваннем квінтыліюса ў гонар Юлія Цэзара наступны за ім месяц атрымаў імя Аўгуста і папоўніўся адным днём за кошт лютага. Такім чынам была паламана стройная сістэма чаргавання цотных і няцотных месяцаў – наступны за цотным жніўнем верасень стаў кароткім і г.д.

Юльянскі каляндар пры ўсёй ягонай дасканаласці меў адную памылку – пры разліках не было ўлічана, што каляндарны год адрозніваецца ад астронамічнага не на 6 гадзін, а на 5 гадзін, 48 мінут і 46 секунд. Розніца ў 11 мінут і 14 секунд спачатку была непрыкметнай, але за 128 гадоў яна складала дзень, а за 1280 гадоў – 10 дзён. Апярэджаючы Трапічны год, каляндарны юльянскі год з цягам часу ўсё меней стаў адпавядыць сонечнаму рыйту. Гэтая неадпаведнасць урэшце выклікала неабходнасць рэфармавання, у выніку якога з'явіўся грыгарыянскі каляндар.

На працягу двух тысячагоддзяў свайго існавання юльянскі каляндар стаў асновай для лічэння часу, для складання раз-

¹⁹⁰ Бікерман Э. Хронология древнего мира. - с.42-45.

настайных метадаў акрэслення рэлігійных святаў, руху небесных цел і іншых вылічэнняў.

Пры складанні Пасхалій на працягу многіх соцень гадоў, карыстаючыся юльянскім календаром, іх складальнікі злучылі ў адну сістэму ўсе неабходныя для такіх вылічэнняў цыклы, а таксама іншыя, якімі карысталіся для адліку часу. Як адзначае А.Зялінскі, на падставе юльянскага каляндара з'яўляецца магчымасць узаемаўзгадніць усе распаўсюджаныя і найбольш запатрабаваныя ў часы сярэднявечча цыклы, якімі мералі час: вялікі індыктыён, які пабудаваны на падставе вылічэння цыклічнасці размерковання дзён тыдня і фаз месяца па акрэленых каляндарных датах.

За пункт адліку ўзяты I год эры ад СС візантыйскага каляндара і юльянскага года. Кожныя 532 гады такое размеркаванне паўтараецца. Падкрэслім, што дадзены цыкл харктэрны менавіта для юльянскага календара.

А.Зялінскі ўключыў у сваю схему таксама Круг Сонца, які дае магчымасць вылічэння вруцэлета і размерковання па датах дзён тыдня; Круг Месяца для акрэслення фаз Месяца; візантыйскія індыкты (15-гадовы цыкл), а таксама іншыя, больш вялікія цыклы, вядомыя са старжытнасці. Падобная схема атрымала назыву Светастваральнага (Миротворнога) круга. Навуковец адзначае, што дадзеную схему ведалі ў краінах, дзе было прынята праваслаўе.¹⁹¹

На падставе юльянскага календара акрэсліваліся першапачатковыя пункты эры ад стварэння свету і ад нараджэння Хрыста. Юльянскі каляндар быў пакладзены ў аснову арыгінальнай сістэмы лічэння часу, якая ў храналогіі атрымала назыву эры Скалігера.

Юльянскі перыяд (эра Скалігера) Французскі гісторык і філосаф Жазэф Скалігер (5 жніўня 1540 г. – 21 студзеня

¹⁹¹ Зелинский А.Н. Конструктивные принципы древнерусского календаря. / «Контекст-1978», М.: «Наука», 1978. С. 62-135.

1609 г.), імкнучыся размясціць гістарычныя падзеі на адной часовай стужцы, прapanаваў дастаткова простую храналагічную мадэль, якая атрымала назыву юльянскага перыяду. За пачатковыи пункт адліку навуковец узяў 1 студзеня 4713 г. да н.э. Дадзеная дата была вылічана на падставе ўзгаднення трох цыклau – 28-гадовага Круга Сонца, які ляжыць у аснове вылічэння дня тыдня; 19-гадовага Круга Месяца (цыкла Метона) і 15-гадовага цыкла індыхтаў. Усе гэтыя цыклы маюць агульны перыяд у 7980 гадоў. Палова гэтай лічбы і стала пачатковым пунктам, ці эрай Скалігера. Першыя гады ўсіх гэтых цыклau у гэты дзень супадаюць.

У далейшым Джон Гершаль удасканаліў методыку Ж.Скалігера, прapanаваўшы ўсе даты ў юльянскім перыядзе паказваць як лічбу дзён, якія прыйшли ад пачатковага пункту – эры Скалігера (Юльянскі дзень).

Юльянскі перыяд не ўлічвае гады, месяцы, тыдні; ён паказвае толькі дні па юльянскім календары. Такая асаблівасць робіць яго зручным для вылічэння адрезку часу, які аддзяляе адну падзею ад другой, ці колькасці дзён, на працягу якіх адбываецца нейкая падзея. Юльянскі перыяд да сёння выкарыстоўваецца ў астрономіі, актуальным ён з'яўляецца і для гісторыкаў, бо можа дапамагчы вылічыць працягласць гістарычнай падзеі. Да таго ж юльянскі перыяд з'яўляецца дапаможным сродкам для ўзгаднення розных сістэм лічэння часу.

Юльянскі календар на працягу стагоддзяў быў інструментам, з дапамогай якога вымярала час хрысціянства. Ён быў асвечаны, з'яўляючыся падставай для рэгулювання парадку ажыццяўлення культуры, і фактычна ўваходзіў у пералік кананічных элементаў рэлігіі. Яго рэфармаванне, змены ў ім у гэтай сувязі маглі разглядацца як ерась, якая падрывае асновы веры.

Грыгарыянскі каляндар

Грыгарыянскі каляндар не з'яўлецца арыгінальной сістэмай лічэння часу, паколькі грунтуецца на юльянскім календары, у якім папраўлены прынцып карэляцыі Трапічнага і каляндарнага гадоў. Фактычна, грыгарыянскі каляндар выводзіць свой разавод яшчэ са старажытнай егіпецкай сістэмы лічэння часу, у якую ўнесены папраўкі.

Гісторыя распрацоўкі грыгарыянскага календанара ў агульных рысах выгдядает наступным чынам..

Галоўнай прычынай узнікнення грыгарыянскага календанара была памылка ў вылічэнні даўжыні Трапічнага года і адпаведна гэтай памылцы няслушна зробленая інтэркаляцыя¹⁹² – акрэсленне перыяда ўстаўкі высакоснага года для ўзгаднення каляндарнага і Трапічнага гадоў. У дадзеным кантэксьце Трапічны год разглядаецца як адрезак часу, за які Сонца, калі назіраець з Зямлі, праходзіць аднаго сонцазвароту, напрыклад, вясновага раўнадзенства, да такога ж, завяршаючы поўны цыкл змен сезонаў. Сёння працягласць Трапічнага года, дзякуючы апошнім вылічэнням, акрэсліваецца як 365 дзён 5 гадзін 49 мінут 30 секунд. Розніца паміж астронамічным годам і каляндарным, які прапанаваў Сазіген, улічаючы інтэркаляцыю, склала больш чым 11 мінут. Гэтая памылка за 128 гадоў давала адзін дзень, і калі першапачаткова яна была амаль неадчувальная, дык цераз тысячу гадоў пасля ўвядзення юльянскага календанара разыходжанне з рымскім сонцазваротам стала істотным.

Адным з першых, хто пропанаваў прывесці юльянскі каляндар у адпаведнасць з рухам сонца, быў Нічыпар Грыгара (Νικηφόρος Γρηγοράς, каля 1295 — каля 1360 гг.) — грэчаскі філосаф, астроном, пісьменнік і багаслоў. Знаходзячыся пры двары візантыйскага імператара Андronіка II, які быў прыхільнікам навукі, Грыгара пропанаваў рэформаваць калян-

¹⁹² Інтэркаляцыя (ад лат. *intercalatio* — уставка, дадатак) — тут, тэрмін, які ўжываецца ў храналогіі для акрэслення метада карэляцыі астронамічных з'яў і элементаў лічэння часу.

дар, але, ня гледзячы на згоду імператара з яго думкай, рэформа не была прадпрынятая, паколькі магла выклікаць хваляванні ў імперыі.¹⁹³

Недакладнасць юльянскага календара ў XIV ст. адзначалі як візантыйскія, так і заходнеўрапейскія кніжнікі і філосафы. Мацей Властар (? – каля 1360 г.), працы якога былі добра вядомыя і ў ВКЛ, і ў Масковіі дзякуючы перакладам украінскага кніжніка Еліфана Славінецкага, разумеючы недакладнасць календара, лічыў непатрэбнай яго рэформу, паколькі, як і многія ў яго часы, быў упэўнены ў хуткім канцы свету. Праз паўтара стагоддзі па эры ад СС наступаў 7000 год, заканчваліся выпрацаваныя Пасхаліі, меліся прароцтвы і паданні. Такой жа думкі пра непатрэбнасць рэформы ў сувязі з хуткім канцом свету прытрымліваўся Ісаак Аргір (паміж 1300 і 1310 – каля 1375 гг.), візантыйскі матэматык і філосаф.¹⁹⁴ Дапасаванне існуючага календара да руху сонца, апрача іншага, зрабіла б магчымым супадзенне праваслаўнай і іўдзейскай Пасхі, што не адбывалася з 8 ст., калі адставанне юльянскага календара дастаткова далёка адсунула 21 сакавіка ад рэальнага вясновага раўнадзенства. Адзначым прытым, што візантыйскія мысляры вялі адлік гадоў па эры ад СС і з дапамогай візантыйскіх індыктаў. Гэтыя элементы летазлічэння стагоддзямі былі звязаныя з юльянскім календаром у адзіную сістэму, аб чым ішла гаворка вышэй. Гэтая сістэма з'яўлялася часткай рэлігіі, яна была асвечана і кананізавана.

У Еўропе ўжо ў часы сярэднявечча таксама стала зразумелай недакладнасць юльянскага календара, але ў адрозненні ад Візантыі, дзе сістэма лічэння часу была адзінай і не змянялася на працягу стагоддзяў, тут ситуацыя выглядала інакш. У Еўропе, уключаючы ВКЛ, ва ўжытку былі розныя эры, парознаму вёўся адлік індыктаў ці яго ўвогуле не было. Важней умовай для ўдасканалення ці ўвогуле рэформавання календара

¹⁹³ Никифор Григора и его «Римская история»//Григора Н. Римская история, начинающаяся со взятия Константинополя латинянами, Том 1 (1204-1341) – М, 2004 - с.12.

¹⁹⁴ Селешников С. И. История календаря и хронология. - с.64-65.

была поліканфесійнасць, і хаця каталіцтва з'яўлялася пануючай рэлігіяй еўрапейскіх дзяржаваў, у ім самім меліся розныя плыні. Важную ролю ў асэнсаванні неабходнасці перамен у сістэме лічэння часу адыгрывалі сацыяльныя працэсы, якія развіваліся ў еўрапейскім грамадстве – нараджэнне новага ладу, новых сацыяльных адносін, новай сацыяльнай варствы – буржуазіі.

Менавіта XIV ст. стала тым пунктам, які паклаў пачатак працэсу рэфармавання юльянскага календара. Недакладнасць яго не толькі адбівалася на адпаведнасці вылічэння Пасхі, калі каляндарнае вясновае раўнадзенства не адпавядала пазіцыі сонца, а значыць, у нейкай ступені парушала каноны. Важным чыннікам становілася эканоміка. Ужо ў XIV ст. пачынае актыўна развівацца прамысловасць і гандаль італьянскіх гарадоў – Фларэнцыя, Сіена, Піза становяцца асяродкамі фармавання новага сацыяльнага ладу. Паколькі ў падставе гэтага развіцця ляжалі галіны, якія базіраваліся на сельскагаспадарчай сыравіне, для прамыслоўца важным становіўся час яе збору, магчымасць перавозкі і сыравіны, і тавараў, у тым ліку марскім шляхам. Як пісалася раней, у Заходній Еўропе ў гэты час панаваў касцёльны каляндар. Паводле рухомых і нерухомых свят датавалі не толькі акты – імі традыцыйна пазначалі этапы сельскагаспадарчых работ, выплаты падаткаў, дні кірмашоў і г.д. З-за недакладнасці календара літургічныя даты цяпер спазняліся адносна сезонных змен надвор’я і ўскладнялі арганізацыю вытворчасці і збыту тавараў. Неабходнасць дакладна ведаць час, які пры разбурэнні натуральнай гаспадаркі становіцца важным чыннікам паспяховага вядзення спраў, знайшла свой адбітак у з'яўленні першых гарадскіх гадзіннікаў. Менавіта ў XIV ст. яны пачынаюць усталёўвацца на ратушах у італьянскіх гарадах і на іншых грамадскіх будынках. Амаль адначасова з першымі італьянскімі гадзіннікамі з'яўляюцца вежавыя дзыгары ў Польшчы: у 1367 г. – у Вроцлаве; праз два дзесяцігоддзі пасля яго – у Казімежы і Мехаве; у 1390 г., у часы Ягайлы – у Кракаве.¹⁹⁵

¹⁹⁵ Szymański J. Nauki pomocnicze historii - s.138-139.

Юльянскі каляндар і ў сярэднявежчы, і ў часы Рэнесанса мог быць рэфармаваны толькі царквой – ён успрымаўся як частка хрысціянскай традыцыі, на перагляд якой дадзены сацыяльны інстытут меў у той час манапольнае права. Вышэйшая каталіцкія іерархіі неаднойчы прадпрымалі спробу ўнесці змены ў каляндар. Адным з першых, хто зрабіў спробу такой рэформы быў папа Клімент VI. У канцы 1340-х гг. у неўзабаве набытым ім Авіньёне гэты асветлены і прагрэсіўны для сваіх часоў пантыфік стварыў камісію з астрономаў і матэматыкаў, якая павінна была разглядзець магчымасць рэфармавання юльянскага календара. Але давесці справу да выніку перашкодзіла эпідэмія чумы, адна з найбольш страшных у сярэднявежчай Еўропе. Хвароба вынішчыла амаль трэць насельніцтва кантынента. З-за эпідэміі прадпрымаць якія-небудзь рэформы было немэтазгодна, папа з дваром закрыўся ў Авіньёне і праз некалькі год памёр.

Рэфармаваннем календара меркаваў заняцца вядомы матэматык і астроном, пачынальнік трыганаметрыі Рэгіямантан (Іаган Мюлер). У сярэдзіне XV ст., працуучы ў Нюрнбергу, ён вёў астронамічныя назіранні, заснаваў друкарню, дзе выдаваў ўласныя кнігі, у тым ліку аб каардынатах нябесных цел, якія перадрукоўваліся і выкарыстоўваліся да XVIII ст. Ім былі надрукаваны два астронамічны календары – «нямецкі» і «лацінскі», у якіх на перыяд з 1475 па 1531 гг. былі паказаныя святочныя дні, неаменіі і поўні, даты месячных і сонечных зацменняў. Тут жа надрукаваныя былі інструкцыі па выработе сонечных гадзіннікаў. У планах Рэгіямантана было выданне ўласнай працы аб рэформе існуючага календара пад назвай «De Instaurazione Calendarii ecclesiae» («Аб аднаўленні царкоўнага календара»), аб чым ён паведамляў у анонсе ў 1474 г. Кніга не была аднак надрукаваная, рукапіс яе не захаваўся, але ў выдадзеным раней «лацінскім» календары навуковец адзначыў недахопы і памылкі пры вылічэнні Пасхі і прыкладу пасхалію 1475 –

1531 гг.¹⁹⁶ Рэгіямантан не рэалізаваў сваіх меркаванняў наконт календара: запрошаны папам да Рыму, як лічылася, менавіта для падрыхтоўкі каляндарнай рэформы, ён раптоўна памёр.

Спрабы пачаць рэформу існуючага ў Еўропе летазлічэння прадпрымаліся яшчэ некалькі разоў, але яе мог санкцыяніраваць не столькі нават галоўны пантыфік, колькі збор. З часоў збору ў Пізе (1409 г.), а таксама Канстанцкага збору (1414–1418 гг.) менавіта агульнае рашэнне вышэйшых каталіцкіх іерархаў магло даць згоду на грунтоўныя змены ў асновах веры і ўладкаванні касцёла. Рэфармаванне календара, які быў часткай хрысціянскай традыцыі, паводле якога ішоў разлік Пасхалій, які налічваў на той час паўтары тысячы гадоў, магло адбыцца толькі тады, калі новы клас – буржуазія – набудзе належную вагу ў еўрапейскім грамадстве і паставіць пытанне не толькі аб летазлічэнні, але і аб самай царкве як сацыяльным інстытуце. Рэфармаванне календара, такім чынам, належыць разглядаць як з'яву, якая нарадзілася ў рэчашчы барацьбы Рэфармацыі і Контррэфармацыі.

Найважнейшае значэнне для замены юльянскага календара грыгарыянскім мелі рашэнні Трыдэнцкага збору, які лічыцца лёсаносным у гісторыі каталіцтва. Трыдэнцкі збор (1545–1563 гг.) фактычна правёў рэфармаванне каталіцкай царквы, зрабіўшы яе больш адкрытай для вернікаў, больш прыстасаванай для новага сацыяльнага ладу. Каляндарнае пытанне, якое разглядалася на зборы поруч з іншымі, не было тут канчатковая вырашана, але рэфармаванне юльянскага календара пасля зменаў у больш істотных для каталіцтва дагматах не выдавалася цяпер кардынальным парушэннем традыцый. Змяніць каляндар можна было і таму, што перагледжаны быў парадак літургіі. Менавіта ён у большасці краінаў Еўропы служыў для датавання і быў прывязаны да канкрэтных дзён у календары.

¹⁹⁶ Белый Ю. А. Иоганн Мюллер (Региомонтан). 1436—1476. М.: Наука, 1985 — с.34.

Для рэформы календара ў XVI ст. былі і іншыя, апрача сацыяльных і канфесійных, умовы. Вялікія крокі на шляху пазнання сусвету зрабіла астрономія. Геліяцэнтрычная тэорыя Каперніка, новыя астронамічныя прыборы і метады вымярэння дазволілі больш дакладна вылічыць працягласць Трапічнага года.

Рэформа календара, праведзеная папам Грыгорыем XIII, такім чынам, мела амаль трохсотгадовую гісторыю. Да падрыхтоўкі яе ў розныя часы працавалі Мікалай Кузанскі, Мікалай Капернік і іншыя астрономы і матэматыкі.

Падрыхтоўка рэформы рушылася ў пачатку 70-х гг. XVI ст., калі папа Грыгорый XIII стварыў камісію для распрацоўкі прынцыпаў папраўкі юльянскага календара. У склад камісіі ўвайшлі матэматыкі і астрономы браты Луіджы і Антоні Лілія. Першасную ролю ў працэсе падрыхтоўкі прынцыпаў рэформы на гэтым этапе адыграў Луіджы Лілія, які быў прафесарам ва ўніверсітэце ў Перуджы. Ён займаўся вылічэннямі фаз Месяца, склаў табліцы эмпактаў. Рукапіс яго, падрыхтаваны ў 1575 г., увайшоў у зборнік «Compendiu em novae rationis restituendi kalendarium», надрукаваны ў 1577 г. і разасланы ва ўніверсітэты каталіцкіх краін для апрабацыі. Між іншым, гэты зборнік трапіў пры дапамозе Стэфана Баторыя і ў Кракаўскі ўніверсітэт у карасавіку 1578 г.¹⁹⁷ Складанасць папраўкі календара была не толькі ў tym, што неабходна было вылічыць зручную і дакладную сістэму інтэркаляцыі. Не менш важным было пазбегнуць памылак у вылічэннях даты Пасхі, каб новы каляндар не вельмі разыходзіўся з канонамі, прынятymі на царкоўных зборах, у tym ліку Нікейскім і Трыдэнцкім. Луіджы Лілія памёр у 1576 годзе і не паспеў ажыццяўіць рэформу. Склад камісіі змяніўся, у яе ўвайшлі кардынал Д. Сірлеці, а таксама, што для нас асабліва важна, астроном і матэматык езуіт Хрыстафор Клавіос (Clavius Bambergensis). У савецкай літаратуры па гісторычнай храналогіі гэтая постаць называецца «прапагандыстам», а не

¹⁹⁷ Włodarski B. Chronologia polska. - s. 39.

аўтарам рэформы¹⁹⁸, не згадваецца і ягоная прыналежнасць да ордэну іезуітаў. На нашу думку, менавіта Клавіюс зрабіў найбольш значную частку працы па акрэсленні прынцыпаў пераходу на новы каляндар. Яго пяту належыць надрукаваная ў 1588 г. праца «Novi calendarii romani apologia» і выдадзеная ў 1595 годзе работа «Romani calendarii ... explicatio». Пазней па просьбе папы Клімента VIII Клавіюс напісаў яшчэ пяць тамоў, прысвечаных каляндарнай праблеме. Хрыстафор Клавіюс быў вядомым матэматыкам, аўтарам папулярных падручнікаў, многа гадоў выкладаў у Collegio Romano ў Рыме. Як астраном ён стаяў на пазіцыях Пталемея, лічачы Зямлю цэнтрам сусвета, што не перашкаджала яму перапісвацца з Галілеем. Ён таксама займаўся праблемамі вымяральных астронамічных інструментau. Важна адзначыць, што працу «Gnomonices libri octo», прысвяченую гэтай праблеме і выдадзеную ў 1581 г., Клавіюс прысвяціў Стэфану Баторыю.¹⁹⁹ Існуе меркаванне, што на барэльефе на грабніцы Грыгорыя XIII у базыліцы Св.Пятра ў Рыме менавіта Х.Клавіюс паказаны ў момант перадачы папе рукапісу з новым каляндаром. У савецкай літаратуре гэтая постаць акрэсліваецца як Антоні Лілія.

21 лютага 1582 г. убачыла свет була папы Грыгорыя XIII «Inter gravissimas», якой абвяшчаўся пераход на новы каляндар у каталіцкіх краінах Еўропы. Умовы правядзення рэформы календара прадугледжвалі выняцце з лічэння часу 10 дзён – памылкі, якая назбіралася не з часоў прыніцця юльянскага календара, а ад даты Нікейскага збору, каб раўнадзенства ізноў прыпадала на 21 сакавіка. Пасля 4 кастрычніка 1582 г. павінна было наступіць адразу 15 кастрычніка. Такім чынам, між іншым, парушаўся парадак размеркавання дзён тыдня па каляндарных датах. Другой рысай рэформы было ўвядзенне новага прынцы-

¹⁹⁸ ХреновЛ., Голуб И. Время и календарь, М, 1989 - с.53.

¹⁹⁹ Падрабязней аб дзеянісці і поглядах Х.Клавіюса на каляндарную праблему гл.: James M. Lattis. Between Copernicus and Galileo: Christoph Clavius and the Collapse of Ptolemaic Cosmology - University of Chicago Press, 2010, c. 20-22;

пу інтэркаляцыі. Каб пазбегнуць на будучае разыходжання з Трапічным годам, змяншалася колькасць высакосных гадоў. Калі ў юльянскім календары паводле эры ад РХ высакоснымі лічыліся ўсе сотыя гады (напрыклад, 1500, 1600, 1700 і г.д.), дык у новым ліку сярод сотых гадоў высакоснымі становіліся толькі тыя, у якіх дзве першыя лічбы былі кратныя 4. Іншымі словамі, за 400 год «выкідваліся» тры дні, якія заставаліся ў юльянскім календары, што дазваляла ўтрымліваць раўнавагу з Трапічным годам. Яшчэ адной умовай рэформы была тая акалічнасць, што ўвядзенне новага каляндара павінны былі ажыццяўляць свецкія ўлады. Касцёл толькі рэкамендаваў новы каляндар, а час, умовы і прынцыпы яго ўвядзення павінны былі выбіраць самі еўрапейскія краіны.

Увядзенне новага календара ў сістэму летазлічэння расцягнулася на стагоддзі і не завершана да сённяшняга часу. Такое становішча абумоўлена канфесійнымі пытаннямі, найперш разыходжаннем у меркаваннях адносна недатыкальнасці канонаў хрысціянства паміж каталіцкай царквой і праваслаўнай, а таксама пратэстантамі.

Час і акалічнасці прыняцця грыгарыянскага календара еўрапейскімі краінамі добра апісаны ў спецыяльнай літаратуры²⁰⁰, таму спынімся тут толькі на асобных момантах гэтага працэсу.

Паводле папскай булы новы каляндар павінен быў пачаць дзейнічаць у каталіцкіх краінах 5 кастрычніка 1582 г. Але дадзеная дата была непрынцыповай, паколькі час рэформы вызначалі свецкія ўлады. У Францыі і Латарынгіі згодна з эдыктам Генрыха III новы каляндар уводзіўся 9 снежня 1582 г. – пасля гэтай даты адразу было 20 снежня. У Гішпаніі, адной з найбольш

²⁰⁰ Rutkowski H, Gregoriańska reforma kalendarza, / Kultura polska a kultura europejska. Prace ofiarowane Januszowi Tazbirowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin, red. M. Bogucka, J. Kowecki, Warszawa 1987, s. 122–130. ; GingerichO. The reception of the Gregorian Calendar/ Gregorian Reform of the Calendar . - s.265-280; Fischer K. Appended Note. On the Calendar Reform in Bohemia and Moravia/Ibidem – s. 281-286.

кatalіцкіх краін на кантыненце, паводле дэкрэта, які быў выдадзены Філіпам II 19 верасня 1582 г., новы каляндар уводзіўся ў адпаведнасці з папскай булай – 5 каstryчніка. У Свяшчэнай Рымскай імперыі, падзеленай на шматлікія землі, рэформа праводзілася ў розныя часы, зважаючы на рэлігійную прыналежнасць жыхароў і ўладцаў. Пасля 5 снежня 1583 г. настала 16 снежня 1583 г. у Баварыі, Зальцбургу, Рэгенсбургу; праз месяц пасля іх грыгарыянскі каляндар пачаў дзеянічаць у Аўгсбургу; у 1584 г. – у Вестфаліі; Прусія перайшла на новае летазлічэнне ў 1610 г. У Аўстрый таксама каляндар прымаўся несінхронна ў розных землях – Тыроль прыняў каляндар у 1583 годзе, а ў 1584 г. – іншыя аўстрыйскія землі.

У Рэчы Паспалітай каляндарная рэформа пачала ажыццяўляцца ў тэрміны, прapanаваныя папскай булай. Такая паслухмянасць у стасунку да Ватыкана ў выпадку Рэчы Паспалітай таго часу, на нашу думку, патрабуе дадатковых тлумачэнняў. У 1580-я гады каталіцтва было пануючай канфе-сіяй толькі ў Кароне. ВКЛ заставалася поліканфесійным. Праваслаёе, хоць і аслаблене ў сувязі са знешнепалітычнымі фактарамі – вайной з Маскоўскай дзяржавай, падзеннем Константынопаля, было шырока распаўсюджана сярод ніжэйшых слоўніцтва і часткі нобіляў. Актыўна развіваўся пратэстанцкі рух, да гэтага веравызнання ў той час належалі буйнейшыя магнаты, у тым ліку займаючыя вышэйшыя пасады ў Княстве. Пратэстанцкімі былі таксама залежныя ад Рэчы Паспалітай землі і гарады, найперш Рыга. Апрача таго, у разлік неабходна браць палітычнае ўладкаванне тагачаснай Рэчы Паспалітай. Кароль не з'яўляўся абсолютным манархам, унія паміж Каронай і ВКЛ толькі адно дзесяцігоддзе пераўладкавалася з персанальнай у канфедэрацыю, сепаратысцкая настроі і літвінскі патрыятызм былі вельмі моцнымі ў Вільні, з чым Баторыю даводзілася лічыцца.

На нашу думку, на рашэнне караля неадкладна ўвесці новы каляндар паўплывалі ягоныя адносіны з іезуітамі. Напярэдадні і ў час правядзення рэформы Стэфан Баторы вёў

ажыўленыя перамовы і з Ордэнам, і з папам аб адкрыцці іезуіцкіх школ і калегіумаў на ўсёй тэрыторыі Рэчы Паспалітай.²⁰¹ Можна меркаваць, што ён мог быць знаёмы з Клавіюсам не столькі нават з-за спраў рэформы, колькі ў сувязі з адкукацыйнымі праектамі. Але, безумоўна, кароль ведаў і аб працы календарнай камісіі, і аб ролі езуітаў у падрыхтоўцы рэформы. Гэтае меркаванне пацвярджаецца фактам пасрэдніцтва Баторыя ў перадачы першага праекта рэформы для апрабацыі ў Кракаўскі ўніверсітэт, а таксама тым, што Хрыстафор Клавіюс прысвяціў каралю Рэчы Паспалітай не кнігу па матэматыцы ці іншым навукам, якіх ён напісаў багата, а працу аб уладкаванні астронамічных прыбораў.

Шматгадовыя пошуки польскіх даследчыкаў загада ці распараджэння караля аб увядзенні новага календара не далі вынікаў. Тадэвуш Шульц, аналізуючы дакументы кароннай канцылярыі, сеймавыя канстытуцыі і іншыя акты таго часу, адзначае, што спецыяльнага распараджэння магло і не быць. Ва ўсякім выпадку, у тагачасных крыніцах не сустрэкаюцца спасылкі на яго пры ўвядзенні ў справаводства новага календара.²⁰²

Грыгарыянскі каляндар па-рознаму быў успрыніты на тэрыторыі Рэчы Паспалітай, яго ўвядзенне тут залежала не толькі ад канфесійнай прыналежнасці розных земляў, але таксама ад ступені суверэнітэта ў межах канфедэрацыі. У Кароне і ў цэнтральных органах улады грыгарыянскі каляндар быў уведзены згодна з тэрмінамі, вызначанымі папскай булай. У час увядзення календара ў Варшаве адбывалася пасяджэнне сейма, і, як адзначае Т. Шульц, на ягоных дакументах была ўжо грыгарыянская дата.²⁰³ У гродскіх кнігах, якія паходзяць са Львова, Пшэмисля, Санока і іншых магдэбургскіх гарадоў

²⁰¹ Liawszuk W. Stefan Batory i Jezuici w Grodnie: Pierwsza próba założenia kolegium/ Rocznik Grodzieński. №2-2008. - s.63.

²⁰² Szulc t. Wprowadzenie kalendarza gregoriańskiego w Rzeczy Pospolitej szlacheckiej.-s.32-34.

²⁰³ Ibidem, s.33.

Правабярэжнай Украіны, якая ўваходзіла ў склад Польшчы, пераход на новы каляндар адбыўся ў першай палове каstryчніка 1582 г., вялікапольскія землі, таксама як каронная і літоўская канцылярыі, перайшлі на новы летазлік з першым днём рэформы.²⁰⁴

Каляндарная рэформа для жыхароў Рэчы Паспалітай была надзвычай важнай і лёсаноснай падзеяй. Згадкі аб ёй знаходзім у хроніках, дыярыюшах, лістах на працягу многіх дзесяцігоддзяў: «Року 1583. Григорий XIII, римскій папеж, каляндар в Рымѣ отновил и дний 10 помкнул»²⁰⁵; «Roku 1582-go. Za krola Stefana Batorego rzymianie kaliędarz ruski odmienili, ja-koby swoj rzymski poprawiac» («Года 1582-га. За караля Стэфана Баторыя рымляне каляндар рускі адмянілі, нібыта свой рымскі папраўляючы»)²⁰⁶; «Року 1583 каляндар новый выдан. За короля за Стэфана, за митрополита Девочку, за митрополита Полоцкага Терлецкага ляха.»²⁰⁷

Увядзенне новага календара не было бесканфліктным як у Кароне, так і ў ВКЛ. Калізіі распаўсюджання новага летазлічэння ў Рэчы Паспалітай неаднаразова прыцягвалі да сябе ўвагу даследчыкаў. Гэтай праблематыцы прысвяцілі свае публікацыі М.Сумцоў²⁰⁸, А.Дабраньскі²⁰⁹, І.Мілінкевіч²¹⁰.

²⁰⁴ Ibidem, s.34.

²⁰⁵ Хроніка Літоўская і Жамойцкая/ Летапісы і хронікі Беларусі. – с.570.

²⁰⁶ Магілёўская хроніка I. Сурты і Ю. Трубніцкага/ Тамсама. – с.592.

²⁰⁷ Баркулабаўскі летапіс./ Тамсама. – с.380.

²⁰⁸ Сумцов Н. Исторический очерк попыток католиков ввести в южную и западную Россию григорианский календарь // Киевская старина. - 1888. - N 5. - с. 235 – 258.

²⁰⁹ Календарный вопрос в России и на Западе . - СПб : тип. П. П. Сойкина, 1894.

²¹⁰ Мілінкевіч І.З. Грыгарыянскі каляндар на Беларусі / Мілінкевіч І.З./ Наука-2009: сб. науч. ст. В 2 ч. Ч. 1 / ГрГУ им. Я. Купалы ; редкол.: А.Ф. Проневіч (отв. ред.) [и др.]. – Гродно : ГрГУ, 2009. – с. 68-69; Мілінкевіч І.З. Калізіі ўвядзення новага календара Стэфанам Баторыем / Мілінкевіч І.З./ Краязнаўчыя запіскі №9 / рэдкал.: Р.В. Янчалоўская [і інш.] – Гродна, 2013. – с. 107-113

Абапіраючыся на іх працы, а таксама шэраг іншых крыніц, дадзім тут агульны агляд падзея.

Супраць каляндарнай рэформы выступілі навукоўцы з Кракаўскага ўніверсітэта. Яшчэ да яе правядзення пры апрабацыі праекта ўніверсітэт даў адмоўную характарыстыку мяркуемым зменам, спасылаючыся на парушэнне рашэння ц I Усяленскага збору. Супраць рэформы ўжо пасля выходу папскай булы выказаўся адзін з найбольш паважаных і дасведчаных прафесараў, матэматык, астролаг, лекар і філософ, дэкан лячэбнага факультэта Ян Лятос. У абарону юльянскага календара і дзеля крытыкі каляндарнай рэформы ім былі надрукаваны дзве работы – «*Srogiego i straszliwego zaćmienia słońca znowu w roku 1589 przypadającego opisanie*» і «*Nowa poprawa kalendarza*». З-за рэзкай пазіцыі езуітаў у стасунку да яго выступу Я.Лятос вымушаны быў з'ехаць у Астрог, дзе яго горача падтрымаў тагачасны рэктар Астрожскай акадэміі Герасім Сматрыцкі. Ян Лятас да канца жыцця адстойваў права юльянскага календара. У першыя дзесяцігоддзі XVII ст. у Астрозе ўбачылі свет яшчэ две яго працы, прысвечаныя гэтай праблеме.

Галоўную ролю ў канфліктах, якія ўзніклі ў Рэчы Паспалітай з нагоды рэформы, адыграла пазіцыя праваслаўнай царквы і пратэстантаў.

Хваляванні выbuchнулі ў Львове, Вільні, Полацку. «Року 1583 каляндар новы выдан... На тот же час было великоле за- мещание промеж панами и промеж людьми духовными, также и людьми простыми было плачу великого, нарекания сильного, похвалки, посварки, забуйство, грабежы, заклинания, видячи яко новыя свята установляли, празники отменяли, купцом торги албо ярмарки поотменяли, праве было начало пристыя антихриста, у таком великому замешанью».²¹¹.

У Львове мясцовы каталіцкі біскуп Сулікоўскі пры падтрымцы львоўскага бурмістра арганізаваў у час праваслаўнага свята Раства Хрыстова пагромы праваслаўных храмаў, дзе

²¹¹ Баркулабаўскі летапіс./ Летапісы і хронікі Беларусі. - с.380.

праводзілася святочная імша. Ягоны брат Войцех з атрадам шляхцічаў-каталікоў зачынялі цэрквы, выводзілі святароў з-за алтара, іншым чынам перарывалі службу. Падобныя акцыі каталікоў здзейснены былі ў Вільні і Полацку.

Каляндарная ініцыятыва Рыма абмяркоўвалася праваслаўнымі патрыярхамі ў лістападзе 1583 г., што было выкліканы зваротамі вернікаў. У выніку 20 (30) лістапада 1583 года Канстантынопальскі патрыярх Іерэмія II, Аляксандрыйскі патрыярх Сільвестр і Іерусалімскі патрыярх Сафроні абвясцілі анафему як уласна грыгарыянскаму календару, так і тым, хто ім карыстаецца. Сваю пазіцыю яны тлумачылі тым, што пры выкарыстанні для разлікаў Пасхі новага календара яна зноў можа супадаць з іудзейскім Пейсахам. Каляндарная проблема, такім чынам, становілася раз'яднаўчым пунктам ва унійным працэсе, які пазначыўся на Ферара-Фларэнційскім зборы.

Урэшце пасля звароту да караля праваслаўных іерархаў, найперш з украінскіх земляў, канфлікт быў разгледжаны Стэфанам Баторыем. Спецыяльным прывілеем, выдадзеным у Гродна 21 студзеня 1584 г., кароль надаў права праваслаўным карыстацца юльянскім календаром у якасці літургічнага. Паколькі каляндарныя канфлікты не сціхалі, 18 мая 1585 г. у Кракаве з'явіўся другі прывілей, які пацвярджаў права праваслаўных на ўласны каляндар, а 8 жніўня 1586 г. – трэці, у якім праваслаўныя святы, якія раней былі непрацоўнымі днямі, павінны былі і цяпер адзначацца гэтаксама.

Грыгарыянскі каляндар не адразу быў прыняты і пратэстантамі, у тым ліку ў Рэчы Паспалітай. Праўда, на тэрыторыі ВКЛ асобных буйных выступленняў пратэстантаў супраць календара не было. Увесь накал гэтай барацьбы ўвабрала Рыга, дзе выбухнула паўстанне, утаймаванае толькі праз некалькі гадоў.

Каляндарнае пытанне абвастылася ў сувязі з падрыхтоўкай Брэсцкай уніі. Яе натхніцель Іпацій Пацей быў палкім прыхільнікам грыгарыянскага календара і выступаў

за яго выкарыстанне ўніятамі. Але паколькі унія захавала літургічнае адзінства з праваслаўем, гэтая прапанова не была прынятая.

Спрэчкі вакол грыгарыянскага календара не сціхалі некалькі стагоддзяў. Гэтая праблематыка застаецца актуальнай і да сёння, у цэнтры яе – адпаведнасць грыгарыянскага календара пастановам Нікейскага збору і канонам святкавання Пасхі.²¹²

Падкрэслім, што юльянскі каляндар у гэты час павінен быў выкарыстоўвацца ў якасці літургічнага. Справаводства, у тым ліку тое, дзе фігуравалі праваслаўныя і пратэстанты, ці праваслаўная царква і пратэстанцкая супольнасці і храмы, павінна было ўжываць грыгарыянскую дату.

Акрэсленне дакладнай даты падзеі, якая прыпадае на час пераходу на новы каляндар, з'яўляецца дастаткова складанай справай, асабліва калі для датавання выкарыстоўваецца згадка рэлігійнага свята і не пазначана яго канфесійная прыналежнасць. Так, у 1584 г. у віленскія гродскія кнігі быў занесены прывілей Стэфана Баторыя аднаму з мясцовых цэхаў, які ўтрымліваў у фармуляры наступнае датаванне звароту майстровых: «...въ року теперешнемъ тысеча пятьсотъ осьмидесять четвертомъ, в пятницу третее недѣли по Великодню».²¹³ У 1584 г. праваслаўны Вялікдзень святкаваўся 19 красавіка (па юльянскім календары), каталіцкі – 1 красавіка (па грыгарыянскім календары). У дакумэнце не пазначана, які Вялікдзень маецца на ўвазе. Рашэнне па іх справе кароль прыняў 30 мая гэтага ж года. Калі адлік вёўся ад праваслаўнага свята, дык на разгляд пытання Баторы адвёў два тыдні (19 красавіка па юльянскім календары было 29 красавіка па грыгарыянскім, а пятніца на трэцім тыдні па Вялікадні – 17 мая па грыгарыянскім жа); калі ад каталіцкага – справа цягнулася амаль паўтара месяцы.

²¹² Гл., да прыкладу, працы праваслаўных публіцыстаў, гісторыкаў царквы і тэолагаў: Златев З. Календаръ и Пасхалията на фоне историиата. -София, 2001, с.258-434; Календарный вопрос: Сборник статей / Редактор-составитель Александр Чхартишвили. - М.: Издательство Сретенского монастыря, 2000 і інш.

²¹³ АВАК, т.10 - с 10

Часам удакладніць, які менавіта каляндар выкарыстоўваеца ў гэты час у крыніцы, дазваляе згадка дня тыдня, паколькі пры правядзенні рэформы парадак размеркавання іх па датах быў парушаны. Так, у кнізе Брэсцкага гродскага суда адзін з запісаў датаваны панядзелкам 15 мая 1589 г.²¹⁴ Панядзелак для гэтай даты адпавядае грыгарыянскаму календара, бо ў юльянскім календары 15 мая было нядзеляй.

Неабходна адзначыць, што ў час правядзення рэформы дакументы цэнтральных органаў улады ў фармуляры будуць мець толькі грыгарыянскую дату.

Новы каляндар мог спецыяльна пазначацца ў дакументах: «W Wizney, roku tysiąc siedmsetnego ósmnastego, dnia drugiego Iulii, ut novum» («У Візне года тысяча сямісотнага васямнадцатага, дня другога ліпеня, па новаму»).²¹⁵

У адрозненне ад Кароны, дзе юльянскі каляндар адразу быў выдалены са справаводства, у ВКЛ ён спарадычна з'яўляўся ў актах у сувязі з рознымі абставінамі. Гэта маглі быць, як можна меркаваць, асабістая прыхільнасці пісара ці складальніка акта. Падобнае датаванне маецца, дапрыкладу, у Драгічынскай гродской кнізе за 1624 г. У час эпідэміі месціч Мікалай Казак і ягоная жонка склалі тастамент, якім у выпадку іх смерці пераказвалі маёмасць драгічынскай Спaskай царкве. Тастамент быў напісаны ў іх каранцінным будане і падпісаны суседзямі-мяшчанамі у тым ліку, райцамі. Фармуляр тастаменту складзены наступным чынам: «Działosię w Drogiczynie na Ruskiej stronie; mieszkaćci w budach czasu powietrza roku Pańskiego thisząc se-szczetnym dwudziestym czwartem, miesiąc za podlug stare – o kalendarza dnia 16 Nowembra, przi bitnosci wielu sąszad...» («Было ў Драгічыне на Рускім баку, жывучыя ў буданах на час заразы у год Гасподні тысяча шасцісоты дваццаты чацвёрты, месяца поводле старага календара дня 16 лістапада, у прысутнасці многіх суседзяў»).²¹⁶ Зважаючы на змест тастамента, аўтарства,

²¹⁴ АВАК, т. 28 – с. 24.

²¹⁵ АВАК, т. 3 - Вильна, 1870 - с.143.

²¹⁶ АВАК, т. 33 - с.226.

а таксама яго арфаграфію і лексіку, можна меркаваць, што ў драгічынскім праваслаўным мяшчанскім асяроддзі юльянскі каляндар актыўна ўжывалаўся ў гэты час. Пазначэнне менавіта такой даты ў вельмі важным дакуменце не рабіла яго несапраўдным, што было пацверджана ўпісам у гродскія кнігі.

Адметным з'яўлецца стасунак А.Філіповіча да двух календароў. У сваім дыярышу ён выкладае прывілеі, фундышавыя лісты, выпісы з гродскіх кніг з грыгарыянскай датай. Гэтаксама датуе і падзеі, якіх удзельнікам быў (гэта можна праверыць па ўказаных ім датах сейму ў Варшаве, у час якога ён знаходзіўся ў сталіцы). Адначасова ў супліцы, адрасаванай каралю, А. Філіповіч прыводзіц рэдукаваную з эры ад СС на эру ад РХ дату хросту Кіева Ўладзімірам, піша аб святасці і адзінай слушнасці юльянскага календара: «Которая то церковъ, преизрениемъ Божіимъ принялъ щасливѣ крестъ святый за Володимера святого, княжата руского одъ року 987 (якъ Длugoшъ, каноникъ Краковскій, въ кройници своей языкомъ латинскимъ, въ роздѣли второмъ описаль) черезъ шестсотъ и осмъ лѣтъ, благословенствомъ пастыра власнаго своего, патріархи Нового Рыму Константинопольскаго, ведлугъ артикуловъ вѣры и порядку въ сакраментахъ и календара правдиве кафолицкаго, седми сенодами ствержоного и жадной клятвѣ не подпадающаго, въ покою была».²¹⁷

Юльянскі каляндар вярнуўся ў акты ВКЛ разам з эрай ад СС у час акупацыі маскоўскім войскам часткі яго тэрыторыі ў перыяд вайны сярэдзіны XVII ст. Як адзначалася вышэй, у некаторых гродскіх кнігах, пераважна на ўсходзе і поўдні Беларусі, у час упісання дакументаў магла фігураваць дата па маскоўскім летазлічэнні.

Юльянскі каляндар пасля рэформы мог выкарыстоўвацца і ў крыніцах асабістага паходжання. Так, ён ужыты аўтарам Баркулабаўскага летапісу для датавання сваіх запісаў, выключэннем у гэтай крыніцы з'яўляюцца падзеі Брэсцкага збору, дзе

²¹⁷ Диариуш берестейскаго игумена Афанасия Филипповича, столб. 113.

Каляндар на 1758 г., складзены
прафесарам матэматыкі
С. Дунчэўскім. Замосце, 1757

матэрыйялы крыніц, праставім найбольш важныя моманты ў календарнай праблеме ў часы Расійскай імперыі.

Пераход да юльянскага календара адбываўся паступова адначасова з этапамі анексіі тэрыторыі Рэчы Паспалітай Расійскай імперыей. Канчаткова ён быў уведзены царскім указам у 1796 г. Цікавай з'яўляецца сітуацыя з Сапоцкінскім мікрарэгіёнам на заходнія мяжы Беларусі. Пасля 1795 г. ён увайшоў у склад Пруссіі, дзе ў той час ужо быў прыняты грыгарыянскі каляндар, пасля 1807 г. гэты мікрарэгіён апынуў-

²¹⁸ Kalendarz polski i ruski, Kraków 1725; Zamość 1726-1736; Lwów 1737-1741; Zamość 1742-1775.

²¹⁹ Мілінкевіч І. Увядзенне і функцыянованне грыгарыянскага календара на тэрыторыі Гродзенскай губерні ў XIX – пачатку XX стст. Магістарская дысертация. - Гродна, ГрДУ ім. Янкі Купалы, 2013.

частка запісаў пазначана грыгарыянскай датай.

Абодва календары змешчаны былі ў папулярных у той час выданнях, якія на працягу многіх гадоў выдаваў прафесар матэматыкі ў Акадэміі Замойскай Юзаф Станіслаў Дунчэўскі. Гэтыя друкі паказвалі каталіцкія і праваслаўныя даты, эры, даты па месячным календары і інш.²¹⁸

Вяртannю юльянскага календара на беларускія землі, а таксама выкарыстанню двух календароў у Гродзенскай губерні прысвяціла сваю магістарскую дысертацию І. Мілінкевіч.²¹⁹ Абапіраючыся на дадзенae даследаванне і далаучаючы ўласныя назіранні,

ся ў складзе Герцагства Варшаўскага, а з 1815 г. – Царства Польскага, дзе таксама функцыянуваў гэты каляндар. Такім чынам, у Беларусі ёсьць куток, дзе грыгарыянскае летазлічэнне дзейнічае без перарываў з 1582 г.

Вяртанне да старога календара, як можна меркаваць, аналізуючы крыніцы, у тым ліку асабістага паходжання, з аднаго боку, не было цяжкім выпрабаваннем для насельніцтва, з другога боку, не было паўсямесным і безумоўным. Юльянскі каляндар да падзелаў знаходзіўся ва ўжытку ў праваслаўных і ўніятаў у якасці літургічнага, цяпер ён толькі змяніў статус. І грыгарыянскі каляндар не знік з летазлічэння, паколькі цяпер ён стаў выкарыстоўвацца толькі як літургічны. Часам грыгарыянскія даты маглі нават у першыя гады пасля падзелу паказвацца ў фармуляры актаў, асабліва тых, якія складаліся органамі шляхецкага самакіравання і судамі. Дадзеныя ўстановы мелі ў першыя дзесяцігоддзі пасля падзелаў адносную аўтаномію, а таксама фармавалі свой штат з мясцовай, у пераважнай большасці, каталіцкай шляхты, для якой грыгарыянскі каляндар быў больш звыклым. Так, да прыкладу, выглядае дата ўпісу ў кнігу Віленскага земскага суда аб фундаванні шпіталя пры Быценскім базыльянскім манастыры ў Слонімскім павеце: «Roku tysiąc siedemset dziewięćdziesiąt siódmeego, miesiąca Septembra veteris dwudziestego drugiego, ano vistili Oktobra trzeciego dnia». («Года тысяча сямсот дзвеяноста сёмага, месяца верасня старога дваццаць другога, а новага стыля каstryчніка трэцця-га дня»).²²⁰

Грыгарыянскі каляндар зноў вярнуўся ў справаводства беларускіх земляў на паўгода ў перыяд французска-расійскай вайны. У Францыі ў час Вялікай рэвалюцыі дзейнічаў рэспубліканскі каляндар, прыняты Канвентам 5 каstryчніка 1593 г., але 1 студзеня 1806 г. Напалеон зноў вярнуў ва ўжытак грыгарыянскі каляндар.²²¹ Намі пакуль не знайдзена акта, якім

²²⁰ АВАК, т.33 – с. 235.

²²¹ Падрабязней аб французскім рэспубліканскім календары гл.: Селешников С.И. История календаря и хронология - с. 79-91.

бы на тэрыторыі Беларусі ў 1812 г. вернуты быў грыгарыянскі летазлік. Можна, аднак, меркаваць, што спецыяльнага загаду не было. Юльянскі каляндар у справаводстве быў для мясцовых патрыётаў адной з прыкмет акупацийнай улады, і ягоная замена на звыклы, «рэчпаспалітаўскі» такім чынам становілася натурадльнай пры аднаўленні незалежнасці. Гэта было тым больш актуальна, што падкрэслівала еднасць з Каронай, а таксама Францыяй як вызваліцельніцай ад расійскай няволі. Адзін з дакументаў, які намі выяўлены, можа служыць падмацаваннем думкі аб грыгарыянскім летазлічэнні літоўскага ўрада ў 1812 г. Ротмістр Песляк скардзіўся ў органы ўлады аб наездзе і рабаванні яго маёнтка суседам. Паданне было датавана 3 жніўня і зарэгістравана гэтай жа датай, а ў змесце пры апісанні падзей было наступнае датаванне: «*w roku terazniejszym 1812 na dniu 20 Julyj n.s.*» («у цяперашнім 1812 годзе 20 ліпеня н.с.»)²²². Абрэвіятура ў дадзеным выпадку з'яўляецца традыцыйным пазначэннем новага стылю, або інакш – грыгарыянскага календара.

Грыгарыянскі каляндар выкарыстоўваўся таксама ў дакументах паўстання ў 1830-1831 гг. і 1863 г. Гэта было натурадльна, зважаючы, што кіраўнічыя органы паўстання ў находзіліся ў Польшчы, дзе паводле нададзенай яшчэ Аляксандрам I Канстытуцыі быў захаваны ў справаводстве грыгарыянскі каляндар. Следчыя справы дастаткова часта фіксуюць у паказаннях, якія давалі арыштаваныя інсургенты, падвойнае датаванне – ужывацца могуць як грыгарыянская, так і юльянская даты ў залежнасці ад сітуацыі, аб якой апавядае арыштаваны. Загады паўстанцкіх органаў, час прыходу ў атрада часта маюць у паказаннях (калі яны запісаныя даслоўна) грыгарыянскую дату, дата арышта, як правіла, юльянская. У ліставанні тых, хто быў сасланы, вельмі часта ўжываецца напісанне даты па абодвух календарах цераз касую рысу. Грыгарыянская даты ўжываюцца таксама ў мемуарах паўстанцаў, у першую чаргу тых, каму ўдалося выехаць за мяжу.

²²² АВАК, т. 37 – с. 256.

У часы Расійской імперыі ўжыванне двух календароў у адной крыніцы, якая паходзіць з беларускіх земляў – з'ява да-статкова частая. Гэта было абумоўлена не толькі палітычнымі прычынамі, як у час вайны 1812 г. і паўстанняў, і не толькі tym, што грыгарыянскі каляндар захаваўся ў касцёле. Значную ролю ва ўжыванні грыгарыянскага календара адыгрывалі цесныя эканамічныя, палітычныя, культурныя і сваяцкія сувязі з еўрапейскім замежжам, а таксама з Польшчай.

Практыкай было пісаць падвойную дату ў актах у tym выпадку, калі дакументы дасылаліся ў мясцовасць, дзе функцыянуваў іншы каляндар. Менавіта так датавалася перапіска з польскімі губернямі. У гэтым выпадку першай пісалася юльянская дата, затым праз касую рысу – грыгарыянская. Калі грыгарыянская дата знаходзілася ў тэксле дакумента, яе рэдукцыю часцей за ёсё не рабілі. Характэрным прыкладам такога напісання з'яўляецца справа аб тастаменце Тадэвуша Касцюшкі.²²³ У маі 1817 г. у варшаўскай «Gazecie wiejskiej» пад загалоўкам «Навіны з Салюра» была надрукавана зацемка, у якой паведамлялася, што 2 красавіка гэтага года да мясцова-га натарыюса Франца Ксавера Аміста прыйшоў Тадэвуш Касцюшко, каб засведчыць свой тастамент, якім вызваляў сялян в. Сяхновічы, якімі ён валодаў, ад прыгону. Пасля смерці Касцюш-кі тастамент быў прыняты да разгляду ўладамі Гродзенскай губерні, дзе знаходзілася вёска. Паказальна, што і дата зацемкі, і дата тастамента падавалася ў справах па грыгарыянскім ка-лендары без рэдукцыі на юльянскі.²²⁴

У перыядычным друку навіны з краін, дзе ва ўжытку быў грыгарыянскі каляндар, маглі давацца з дзвюма датамі, юльян-скай і грыгарыянскай, напісанымі праз касую рысу. Належыць адзначыць, што мясцовай прэсе было забаронена цэнзурай не-пасрэдна пераказваць замежныя навіны, дазвалялася толькі

²²³ Тастамент Тадэвуша Касцюшкі/ Куль-Сяльверстава С.Я. Палітыка. Культура. Асоба. – с.89-95

²²⁴ НГАБ у Гродна, ф. 1, воп. 1, спр. 893.

перадрукоўка матэрыялаў аб замежных падзеях са сталічных выданняў.²²⁵

У Расійскай імперыі неаднаразова паўставала пытанне аб рэфармаванні календара. Маскоўская дзяржава перайшла на эру ад РХ у 1700 г. паводле ўказа Пятра I, але тады быў захаваны юльянскі каляндар, паколькі пераход на «лацінскі» грыгарыянскі мог выклікаць хваляванні, бо закранаў літургічныя асновы праваслаўнай веры. Праз стагоддзе пасля пятроўскай рэформы пераход на новы каляндар мог быць менш праблемным. Мэтазгоднасць такой рэформы абурнутоўвалася тым, што з канца XVIII ст. Імперыя стала актыўным гульцом еўрапейскай палітыкі, павялічвала эканамічныя контакты з краінамі Еўропы, і розніца ў календарах выклікала многа нязручнасцей. Да таго ж у межах самой Імперыі грыгарыянскі каляндар выкарыстоўвалі Фінляндыя і Царства Польскае (пасля 1830 г. – польская губерні, або г.зв. Прывісленскі край), ён ужываўся і каталіцкім касцёлам.

Упершыню прапанова аб рэфомаванні календара была высунутая Акадэміяй навук у 1830 г. Але супраць гэтага выступіў тагачасны міністр народнай адукацыі К. Лівен. Нагадаем, што 1830 г. быў годам паўстання, грыгарыянскі каляндар быў звязаны з г.зв. «польскім пытаннем» і «каталіцкай інтрыгай», паколькі ён выкарыстоўваўся ў касцёле і Царстве Польскім. Яго прыняцце ў Імперыі магло разглядацца як падрыў асноваў увараўскай формулы «самаўладдзе, праваслаўе, народнасць», якая ў гэты час становілася галоўнай ідэалагічнай базай расійскай улады. Лівен у дакладзе Мікалаю I ахарактарызаваў мяркуемую рэформу як справу «несвоечасовую, неўласцівую,

²²⁵ Падрабязней аб гэтым гл.: Куль - Сильвестрова С. Е Цэнзура в Белоруссии в первой трети XIX века (1795 - 1830). : /Книга в пространстве культуры = [Сборник статей] / Институт славяноведения РАН. - Москва: Б/и, 2000. - С. 82 - 99 ; Куль-Сильверстрава С.Я. Цэнзура на Беларусі ў часы Адама Міцкевіча. : Адам Міцкевіч і сусветная культура. кн 3 – Siedlce, 2000 – с.255-263; Куль-Сильверстрава С.Я. Расейская цэнзура ў Беларусі. : Гістарычны альманах. Том 6. 2002. – с. 44-56.

I. Медлер 1856 г.

грыгарыянскі. У ім памылка ў адзін дзень назапашвалася за 100 тыс. гадоў. Адмоўнай рысай дадзенага календара, аднак, была складаная сістэма інтэркаляцыі. Устаўкі тэба было рабіць, разлічваючы цыкл у 128 гадоў. Да сённяшняга дня каляндар І.Медлера з'яўляецца самым дакладным календаром, які быў створаны за ўсю гісторыю лічэння часу.

Праект рэформы календара, як няцяжка заўважыць, з'явіўся таксама, як папярэдні, у год паўстання. Магчыма, таму ў гэты час ён не быў разгледжаны. Да гэтага праекта звярнуліся толькі ў 1899 г., калі Рускае астронамічнае таварыства стварыла камісію з прадстаўнікоў розных вучэбных установаў і міністэрстваў для распрацоўкі каляндарнай рэформы. Гэту камісію ўзначаліў Д. Мендзялеў, які ў той час быў кіраўніком Палаты мер і вагаў, створанай па ягонай ініцыятыве ў 1893 г.

²²⁶ Селешников С. И. История календаря и хронология. - с.166.

²²⁷ Аб Ё. Медлеры, як навукоўцы ёўрапейскай велічыні, шанаваным студэнтамі піша, у прыватнасці, тагачасны дэрптскі студэнт, а затым вядомы пісьменнік і публіцыст П. Бабарыкін. - Боборыкін П. Д. За полвека. Воспоминания. — М.: Захаров, 2003 - с. 57.

якая можа выклікаць непажаданыя хваляванні і спакусы для розумай». Цар у рэзалюцыі адзначыў, што «заўвагі Лівена цалкам справедлівыя».²²⁶

У 1864 г. праект уласнага календара пропанаваў прафесар Дэрптскага ўніверсітета Іаган Медлер. Гэта быў адзіны з найбольш шанаваных на той час у Еўропе астрономаў, кіраўнік астронамічнай абсерваторыі, стваральнік першай дэталёвой карты Месяца.²²⁷

Медлер пропанаваў каляндар, больш дакладны, чым

Пытанне аб рэформе календара, як можна меркаваць, узнікла ў сувязі з агульной тэндэнцыяй да ўніфікацыі вымярэнняў, якая ў гэты час набірала размах у Еўропе. У 1899 г. у Расійскай імперыі выйшаў дазвол аб выкарыстанні, побач з уласна расійскай, метрычнай сістэмы мер, краіна пачала актыўна ўдзельнічаць ва Усясьветных выставах, далучылася да шэрагу іншых агульнаеўрапейскіх ініцыятываў у розных галінах эканомікі і сацыяльнага жыцця. Розніца ў летазлічэнні становілася перашкодай для гэтых працэсаў.

У адказ на дзейнасць гэтай грамадской камісіі ў Акадэміі навук была створаная свая камісія, якая знаходзілася пад апекай уладаў. У наказе ёй Мікалай II рэкамендаваў узяць пад увагу меркаванні былога міністра народнай адукацыі К.Лівена. Супраць рэформы выступіў обер-пракурор Сынода К.Пабеданосцаў, тагачасны галоўны ідэолаг самаўладдзя. Наягнуюю думку, рэформа календара падарве не толькі праваслаўную веру, але і аўтарытэт манархіі. Рэформа зноў была адкладзена. Належыць, аднак, заўважыць, што матэрыялы Мендзялеўскай камісіі ў далейшым былі выкарыстаны пры падрыхтоўцы і рэалізацыі савецкай каляндарнай рэформы.²²⁸

На беларускія землі грыгарыянскі каляндар вярнуўся раней, чым у былых абшары Расійскай імперыі. У час Першай Сусветнай вайны пачынаючы з лютага 1915 г. нямецкія войскі пасунуліся на тэрыторыю Беларусі і да 1917 г. выйшлі на лінію Дзвінск-Пінск. На гэтай тэрыторыі пачаў дзейнічаць каляндар акупацийных уладаў – грыгарыянскі. На гэтую акалічнасць трэба зважаць даследчыкам, якія займаюцца падзеямі 1915–1917 гадоў.

Увядзенне грыгарыянскага календара на былой тэрыторыі Расійскай імперыі было ажыццёўлена пасля прыходу да ўлады бальшавікоў. Рэформа праводзілася хутка і рашуча. Для яе падрыхтоўкі былі выкарыстаны матэрыялы Мендзялеўскай камісіі.

²²⁸ Селешников С. И. История календаря и хронология - с.167-168.

Пытанне аб календарнай рэформе было пастаўлена на адным з першых пасяджэнняў СНК 16 (29) лістапада 1917 г. Праз два месяцы была ўтворана камісія, разгляду якой прапанаваліся два праекты рэформы. Паводле аднаго з іх пераход да новага календара павінен быў ажыццяўляцца паступова і расцягнуцца на 13 гадоў – штогод з календара выключаўся адзін дзень, каб урэшце назапашаная розніца ў летазлічэнні была ліквідавана. Але прыняты быў іншы праект, згодна з якім гэтая розніца ліквідавалася адразу. Між іншым, у дзень стварэння каляндарнай камісіі (23 студзеня (5 лютага) 1918 г.) спецыяльным дэкрэтам царква была аддзелена ад дзяржавы. Як памятаем, менавіта ў інтэрэсах праваслаўнай царквы Расійская імперыя некалькі стагоддзяў захоўвала юльянскі каляндар у якасці афіцыйнага. На наступны дзень 24 студзеня (6 лютага) 1918 г. быў прыняты дэкрэт «Аб увядзенні ў Расійскую рэспубліцу заходненеўрапейскага календара», які праз дзень падпісаў Ленін.

Паводле дэкрэта з ліку выдаляліся 13 дзён – пасля 1 лютага 1918 г. прадпісана было лічыць 14 лютага. Пераход на новы каляндар павінен быў ажыццяўляцца да 1 ліпеня гэтага ж года: на працягу згаданага адрезку часу трэба было ўжываць падвойныя даты, юльянская дата пісалася ў дужках пасля грыгарыянской. Дэкрэт тлумачыў парадак выплаты зарплат, працэнтаў па ўкладах і іншых фінансавых разлікаў за люты.

Па нашых меркаваннях, паказальнай з'яўляецца пазіцыя дзеячоў БНР у стасунку да расійскай каляндарнай рэформы і прадпісанняў дэкрэта СНК. Першая Ўстаўная грамата была прынятая Радай у дзень, калі ў Мінск увайшлі кайзераўскія войскі. Яна была датаваная падвойнай датай, як гэта рабілі ў Савецкай Расіі – 21 (8) лютага 1918 г. Прыйтым у даце першапачаткова была зроблена памылка, замест 8 было напісана 9. Другая і Трэцяя Устаўныя граматы датаваныя былі толькі грыгарыянскай датай. Дакрэты СНК ужо не мелі значэння для Беларусі.

Новаюльянскі каляндар

З часу календарнай рэформы 1918 г. спачатку ў савецкай, а цяпер у постсавецкіх гісторыяграфіях склаліся правілы напісання падвойных каляндарных дат. Дата падзеі пазначаецца па двух календарах у tym выпадку, калі ў дадзенай падзеі бралі ўдзел бакі, якія мелі розныя календары. У сувязі з гэтым, дапрыкладу, падвойнымі павінны запісвацца даты паўстання ў 1794, 1830 і 1863 гадоў: паўстанцы ўжывалі грыгарыянскі каляндар, расійскія ўлады – юльянскі.

У сувязі з рэформай календара паўстае праблема правільнага вызначэння дзён нараджэння асобаў, якія нарадзіліся напярэдадні ўвядзення новага летазлічэння і жылі ў савецкі час. Дастаткова часта ў сувязі з рознымі абставінамі іх дзень нараджэння паказваўся па грыгарыянскім календары без указання юльянской даты. Так, у савецкі час дата нараджэння Ул. Леніна адзначалася 22 красавіка 1870 г. Але гэтая дата – вынік рэдукцыі, бо Ул. Ульянаў нарадзіўся 10 красавіка па юльянскім календары, між іншым, у пятніцу, напярэдадні Пасхі. У сувязі з магчымай блытанінай, калі падобныя даты нараджэння не пазначаны па двух календарах, іх мэтазгодна праверыць.

Каляндарная праблема застаецца актуальнай у сувязі з tym, што юльянскі каляндар дагэтуль ужываецца ў якасці літургічнага. У XX ст. была спроба ягонай рэформы, у выніку чаго з'явіўся новаюльянскі каляндар. Гэты каляндар быў пропанаваны сербскім астрономам і матэматыкам Белградскага ўніверсітэта Мілуцінам Міланкавічам. У аснову новаюльянскага календара быў пакладзены стары юльянскі, але змененны быў прынцып інтэркаляцыі. Разлік высакосных дзён у ім зыходзіць з цыкла ў 900 гадоў: у параўнанні з юльянскім календаром у гэтых 900 гадоў не дадаюцца 7 высакосных дзён, дзякуючы чаму памылка ў адных суткі назапашваецца не за 3333 гады, як у грыгарыянскім, і не за 128 гадоў, як у юльянскім,

а за 40 тыс. гадоў. Гэты каляндар быў разгледжаны на нарадзе кіраўнікоў праваслаўных цэркваў у Канстантынопалі ў 1923 г. па ініцыятыве патрыярха Мялеція. На нарадзе адсутнічалі прадстаўнікі Рускай, Сербскай, Балгарскай і Іерусалімскай аўтакефальных Цэркваў.²²⁹ На той час частка аўтакефальных праваслаўных цэркваў ужо карысталася грыгарыянскім календаром. На яго яшчэ ў часы Расійскай імперыі перайшла праваслаўная царква ў Фінляндыі. Разам з абмеркаваннем каляндарнай праблемы ставілася і пытанне святкавання Пасхі. Была высунутая прапанова святкаваць яе не паводле александрыйскай пасхаліі, як дагэтуль было, а паводле астронамічных вылічэнняў першай нядзелі пасля першай поўні, якая настae пасля вясновага раўнадзенства. Астронамічныя вылічэнні паводле гэтай прапановы павінны былі рабіцца на шырыні Іерусаліма. Пропанова прывяла да расколу ў асяроддзі праваслаўных іерархаў. Расійская, Іерусалімская, Сербская і Грузінская Цэркви, манастыры на Афоне пакінулі ў карыстанні юльянскі каляндар і александрыйскую пасхалію. Іншыя перайшлі на новаюльянскі каляндар для вылічэння нерухомых святаў. Паколькі ён, дзякуючы скасаванню памылкі ў інтэркаляцыі, наблізіўся да Трапічнага года, на дастаткова доўгі час (2800 гадоў) даты нерухомых святаў будуць супадаць з грыгарыянскім календаром. Між іншым, з 1923 г. новаюльянскі каляндар выкарыстоўвае праваслаўная царква ў Польшчы.

Трэба адзначыць, што ў СССР была спроба перайсці на новаюльянскі каляндар. 15 кастрычніка 1923 г. тагачасны патрыярх Ціхан выдаў распараджэнне аб увядзенні новаюльянскага календара, але з-за супраціву мясцовых святароў і вернікаў мусіў адкаласці гэтую рэформу на неакрэслены час.

²²⁹ Хулап В. Ф. Реформа календаря и пасхалии: история и современность - http://www.travelingtrey.org/ZB_9-10/Orthodox-Calendar_Pagez_Rus.pdf(дата доступа -12.09.2014).

Становішча, якое склалася ў праваслаўі пасля 1923 года афіцыйна было зацверджана на Маскоўскай нарадзе праваслаўных Цэркваў у 1948 г. Паводле яго ўсе праваслаўныя павінны былі адзначаць рухомыя святы на падставе разлікаў па александрыйскай пасхалі, што ж датычыць нерухомых святаў, паводле якога календара яны павінны адбывацца кожная аўтакефальная Царква вырашае самастойна.²³⁰

²³⁰ Хулап В. Ф. Згад. твор

Метадычныя рэкамендацыі па рабоце з датамі

6

го прѣол. не веліцѣлько не стацінѣ «
ома зенгінаже, црквова іѡнеста мінѣ
велісінѣ. иже ябіе повелѣніе въ соудопослѣ.
иже въ изгнаніи христіаны съчъспнїю въ
звращати въ свомъ. и храмы оў бондольскы
и низлагати. хвы же цркви създати.
нисбеніе нѣнесесаисоны съ борны. иконы
номъ быти и дольскымъ храмомъ подъ ѿ
бласпнїю хвѣбмъ сференинісшмъ. и христіа
номъ юдиномъ владати и воневати. и
срѣдь и петій все постніе. и вѣло пра
зновати и почнітати. ѿ вѣи оў бо стрѣлі ради
швоу же, въ сиреніи ради гна. и нюде ё рабы
не ісаупавати. и на крѣтвы іа блгіи творіти.
и на крѣтѣ и помоу не распинати ісаупо ѿ соу
жена. благочъспнї ради иже къ крѣтоу хвѣу.
надлатица же свой нія браѣ и крѣть въ ѿ бро
жати по въсoudou. иже поуд бо имѣаше маді

† вѣлѣ. ў. ѿ. ў. д. єндиктішна. е. го.

Прадстаўлены ніжэй раздзел утрымлівае кароткія рэкамендацыі па рабоце з разнастайнымі сістэмамі вымярэння часу, якія бытавалі на беларускіх землях; формулы і табліцы для рэдукцыі дат, іх акрэслення і ўдакладнення з дапамогай ускосных звестак; спіс літаратуры, якая можа дапамагчы ў больш грунтоўным вывучэнні гістарычнай храналогіі. Паколькі беларускаму гісторыку даводзіцца працаваць не толькі з айчыннымі крыніцамі, але і з дакументамі, створанымі ў блізкім замежжы, тут прадстаўлены і матэрыялы, якія могуць дапамагчы даследчыку ў гэтым выпадку.

Пры цытаванні дакументаў у прыкладах аўтарка імкнулася прытрымлівацца прынцыпаў археаграфічнага выдання дакументаў, аднак па тэхнічных прычынах архаічныя літары кірыліцы былі заменены адпаведнымі па гучанні літарамі сучаснага кірылічнага алфавіту. Польскамоўныя і лацінскамоўныя цытаты пададзены паводле іх публікацыі ў літоўскім выданні «Метрыкі ВКЛ», пераклад зроблены аўтаркай.

Эра ад стварэння свету, сакавіцкі, ультрасакавіцкі і вераснёўскі пачатак года.

Пры пераводзе дат з эры ад стварэння свету на эру ад Раства Хрыстова (эру Дыянісія) належыць улічваць, калі ў разглядаемы перыяд адзначаўся пачатак года. На беларускіх землях у XII–XIII стст. выкарыстоўваліся сакавіцкі і ўльтрасакавіцкі пачатак года, у XIV–XV стст. – вераснёўскі і студзеньскі, з XVI ст. – студзеньскі і вераснёўскі. Але ад гэтага правіла могуць быць адхіленні ў залежнасці ад паходжання крыніцы.

Для пераводу даты на сучасную эру, калі вядомы стыль дакумента, ужываюцца формулы і табліцы.

Сакавіцкі пачатак года

Калі падзяя прыпадае на час паміж сакавіком і снежнем, каб атрымаць дату па эры ад Раства Хрыстова, належыць аддаты па эры ад стварэння свету аднімаць 5508 гадоў, калі падзяя прыпадае на студзень-люты – аднімаец 5507 гадоў.

Прыклады

30 ліпеня 6727 г. будзе адпавядаць 30 ліпеня 1219 г. (6727-5508=1219).

27 лютага 6727 г. будзе адпавядаць 27 лютага 1220 г. (6727-5507=1220).

Вераснёўскі пачатак года

Калі падзяя прыпадае на час паміж вераснем і снежнем, каб атрымаць дату па эры ад Раства Хрыстова, належыць аддаты па эры ад стварэння свету аднімаць 5509 гадоў, калі падзяя прыпадае на студзень-верасень – аднімаец 5508 гадоў.

Прыклады

20 верасня 6959 г. будзе адпавядаць 20 верасня 1450 г. (6959-5509 = 1450).

30 мая 6834 г. будзе адпавядаць 30 мая 1326 г. (6834-5508 = 1326).

Ультрасакавіцкі пачатак года

Калі падзяя прыпадае на час паміж сакавіком і снежнем, каб атрымаць дату па эры ад Раства Хрыстова, належыць ад

даты па эры ад стварэння свету аднімаець 5509 гадоў, калі падзея прыпадае на студзень-люты – аднімаец 5508 гадоў.

Прыклады

24 лістапада 6778 г. будзе адпавядыць 24 лістапада 1269г.
(6778-5509=1269).

15 студзеня 6653 г. будзе адпавядыць 15 студзеня 1145 г.
(6653-5508=1145).

Калі стыль, які выкарыстоўваецца ў крэйніцы, невядомы, або нельга вылічыць, у якім месяцы яна адбывалася, – указываюцца ўсе магчымыя варыянты даты. У гэтым выпадку дата запісваецца з выкарыстаннем касой рысы: 1233/1234; 1222/1223/1224 г.

Удакладненне даты па згады індыкта года

Індыктом называецца нумар года ў 15-гадовым цыклі. Традыцыйныя лічэння індыктомі ў еўрапейскім свеце складалася яшчэ ў античныя часы і існавала паралельна з пагадовым лічэннем. Змена індыкта наступала 1 верасня – адпаведна са зменай года па вераснёўскім стылі. Пры выкарыстанні іншых пачаткаў года – у сакавіку ці студзені – індыкт усё роўна змянялі 1 верасня. Таму вераснёўскія гады маюць адзін індыкт, усе астатнія – два. Наяўнасць індыкта ў даце крэйніцы дае магчымасць удакладніць, праверыць даціроўку, а ў некаторых выпадках – і акрэсліць стыль, які ўжывалася ў дакуменце, а таксама вылічыць дату падзеі.

Індыкт можна вылічаць простай арыфметычнай аперацыяй, а можна выкарыстоўваць табліцу. Пры вылічэнні індыкта належыць нумар года па эры ад стварэння свету падзяліць на 15 – рэшта і будзе індыктом. Калі ў выніку дзялення рэшты не засталося, значыць індыкт роўны 15. Пры даце па эры ад Растава Хрыстова належыць гэтую дату перавесці ў эру ад стварэння свету і атрыманую суму падзяліць на 15. Атрыманы індыкт будзе адпавядыць для студзенскага года студзеню-верасню, а

з верасня па студзень ён будзе на адзінку большы. Наяўнасць двух індыктаў у аднаго года стварае магчымасць удакладнення стылю крыніцы.

Прыклады

У крыніцы пазначана дата: 1432 год 25 верасня індыкта 11:
 $1432+5508=6940$; $6940 : 15 = 462$ і рэшта 10.

Такім чынам, індыкт 6940 года – калі выкарыстоўваецца вераснёўскі стыль, роўны 10. У крыніцы ўжыты студзеньскі стыль, дзе год мае два індыкты: са студзенем па верасень – індыкт 10, з верасня па студзень – 11. Пікар не памыліўся: указываючы дату па студзеньскім стылі, змяніў індыкт у верасні.

У крыніцы пазначана дата: 1561 індыкта 5:

$1561+5508=7069$; $7069 : 15 = 471$ і рэшта 4.

Такім чынам, індыкт вераснёўскага 7069 года будзе 4. Указаны ў крыніцы 5 індыкт, хутчэй за ўсё, сведчыць, што падзея адбывалася пасля 1 верасня, а пікар ужываў студзеньскі стыль.

У крыніцы пазначана дата: 6780 г., 17 мая, індыкта 14:

$6780:15=452$ і рэшта 0, значыць, індыкт года – 15.

Такім чынам, у крыніцы, хутчэй за ўсё, выкарыстаны ультрасакавіцкі стыль, паколькі пры такім пачатку года ад сакавіка да верасня будзе індыкт 14, а з верасня па сакавік – 15.

Індыкт можа быць акрэслены і з дапамогай табліцы індыктаў (Табліца № 2). Дзеля гэтага ў верхній частцы табліцы належыць знайсці тысячи і сотні гадоў справа, калі дата дадзена па эры ад стварэння свету; або злева, калі ўжыта дата па эры ад Раства Хрыстова. У сярэдзіне табліцы належыць знайсці дзесяткі і адзінкі гадоў вылічаемай даты. На перасячэнні гэтых калонак і будзе індыкт года па вераснёўскім стылі.

Часам у крыніцах для даціроўкі падзеі ці дакумента ўжываецца толькі індыкт, без згадкі года. У гэтых выпадках належыць прыцягваць ускосныя дадзеныя з самой крыніцы, каб акрэсліць прыблізны час падзеі. Такімі ўскоснымі дадзенымі могуць быць згадкі аб князяx ці караляx, у час праўлення якіх

адбывалася падзея, аб важных палітычных здарэннях ці з'явах (вайне, перамір'i і г.д.), даты якіх вядомыя.

Прыклады

1. У т.3 Метрыкі ВКЛ за 1440–1498 гг. змешчаны наступны запіс: «Саве, соколнику селцу Остапъково; вымер деи без наследька, а соколни[к] же был. Приказ пана Товтъвиловъ у Скидли. Мая 11, инъдик(т) 1» (Литовская Метрика= Lietubos metrica/ Лит. ист. ин-т – Вильнюс: Zara, 1998 – 3-я книга записей (1940–1498). – с. 24). З прыведзенага дакумента бачна, што пан Таўтвіл загадаў даць Саве-сакольніку сяло Астапкава, уладальнік якога не меў нашчадкаў. Гэты загад быў выдадзены ў Скідзелі.

Кніга данін (Кн.3), у якой згадваецца Скідзель, дайшла да нас у копіі, складзенай ў канцы XVI ст. пры ўпарадкаванні архіва Вялікага княства Літоўскага. Па меркаванні М.Г.Беражкова, якое падзяляе і А.Грушу, пры стварэнні копіі дакументы заносіліся ў яе без дакладнай храналагічнай паслядоўнасці. Таму рэканструкцыя даты можа быць зроблена толькі на падставе ўскосных дадзеных: згадцы аб аўтары загаду (Таўцівіл) і нумары індыкта.

Рэканструкцыя даты можа адбывацца наступным чынам. Таўцівіл Мантоўтавіч (Таўтвіл) быў сябрам Паноў-Рады пры Казіміры Ягелончыку. Урад, на якім ён знаходзіўся, дазваляў у той час рабіць дараванні. Найбольш ранняя вядомая згадка аб Таўцівіле маецца ў хроніцы Яна Дlugаша – 1455 г., калі Таўцівіл уваходзіў у склад дэлегацыі ВКЛ да караля і вялікага князя (Цішчанка В.В. Вялікакняжацкая ўлада ў структуры органаў дзяржаўнага кіравання ВКЛ у канцы 14–пачатку XVI стст. Дысертацыя на суіск. вуч. ступ. канд. гіст. навук. – Мінск, 2006. – С.48). Таўцівіл Мантоўтавіч знаходзіўся ў складзе Паноў-Рады і ў 1460-я гады. Ён неаднаразова згадваецца ў дакументах Метрыкі ў гэты перыяд. На 1450–1460-я гады ўказвае таксама тая акалічнасць, што ў масіве дакументаў, якія знаходзяцца ў кніге данін у бліжэйшым атачэнні прыведзенай вышэй згадкі, сустракаецца імя пісара канцылярыі Якуба, час знаходжання

якога на гэтай пасаадзе акрэсліваецца 1449–1476 гг. Такім чынам, шукаемая дата з вялікай верагоднасцю можа знаходзіцца паміж 1450– 1480 гадамі.

У прыведзенай цытаце згадваеца індыкт 1 і дата 11 мая. Індыкт 1 у акрэсленым намі прамежку часу з 1450 г. па 1480 г. са студзеня па верасень маюць 1468 г., а таксама 1453 г. і 1483 г.

$1468+5508=6976$; $6976 : 15=647$; рэшта 1 (са студзеня па верасень).

$1453+5508=6961$; $6961:15=464$; рэшта 1 (са студзеня па верасень).

$1483=5508=6991$; $6991:15=466$; рэшта 1 (са студзеня па верасень).

Супраць 1483 г. гаворыць тое, што ад першай вядомай нам згадкі Таўцівіла Мантоўтавіча як сябра Рады (1455 г.) гэтую дату аддзяляе 28 гадоў. У тую эпоху такі тэрмін палітычнага «доўгажыхарства» сустракаеца надзвычай рэдка. Малавера-годна, што Таўцівіл быў падобным выключэннем. Таму заста- юцца 1453 і 1468 гады. Такім чынам, дастаткова вялікая вера- годнасць, што першая згадка г. Скідзеля ў Метрыцы ВКЛ – 11 мая 1453 г., або 11 мая 1468 г. Выбар паміж дзявюма датамі мож- на будзе зрабіць, ажыццяўшы дадатковыя пошуки.

2. У крыніцы, датаванай індыктам 1, але без года, згад- ваваеца вялікі князь Вітаўт. Час, калі Вітаўт быў вялікім кня- зем – 1392–1430 гг. Звернемся да табліцы індыктаў. У слупку з тысячамі і сотнямі гадоў па эры ад Раства Хрыстова знайдзем 1300 і 1400. Затым пад імі ў слупку індыктаў – лічбу 1 для гэ- тых абодвух стагоддзяў. Пасля гэтага звернемся да дзясяткаў і адзінак гадоў, якія пазначаны насупраць адшуканага індыкта. На гэтым адrezку часу індыкт 1 маюць 1393, 1408 і 1423 гады.

У часы Вітаўта побач з лічэннем індыктамі ўжываўся вераснёўскі стыль, таму належыць памятаць аб гэтым пры датаванні документа. У сучасным летазлічэнні ўжываеца студзеньскі стыль, гады якога маюць па два індыкты. Такім чынам, падзея магла адбывацца з верасня 1392 г. па верасень

Эра ад стварэння свету		Эра ад раства Хрыстова					1800	1900	2000
0	15	30	45	60	75	90	1500	1600	1700
1	16	31	46	61	76	91	1200	1300	1400
2	17	32	47	62	77	92	900	1000	1100
3	18	33	48	63	78	93	600	700	800
4	19	34	49	64	79	94	300	400	500
5	20	35	50	65	80	95	0	100	200
6	21	36	51	66	81	96	3	13	8
7	22	37	52	67	82	97	4	14	9
8	23	38	53	68	83	98	5	15	10
Дзясяткі і адзінкі гадоў							Індыкты		

1393 г., з верасня 1407 г. па верасень 1408 г., з верасня 1422 г. па верасень 1423 г. – па студзенъскому стылю. Калі ў крыніцы была б згадка месяца падзеі, можна было б больш дакладна акрэсліць дату, а больш глыбокі аналіз крыніцы дазволіць спыніцца на адной з гэтых дат.

На беларускіх землях традыцыя лічэння індыктамі існавала да сярэдзіны XVI ст. Пазней індыкты сустракаюцца ў дакументах, якія зыходзілі з праваслаўнага асяроддзя. У Маскоўскай дзяржаве індыкты ўжываліся да пачатку XVIII ст.

Даціроўка падзей па згадках астронамічных з'яваў

У крыніцах, асабліва летапісах і хроніках, даволі часта сустракаюцца згадкі аб астронамічных з'явах – сонечных і месячных зацьменнях, каметах. Гэтыя звесткі часам можна выкарыстоўваць для даціроўкі падзеі або для ўдакладнення стылю, якім карыстаўся аўтар крыніцы.

Выкарыстанне згадак астронамічных з'яваў для даціроўкі крыніц павінна выкарыстоўвацца вельмі асцярожна – часам у пісьмовых помніках згадваюцца не толькі астронамічныя з'явы, якія носяць цыклічны характар, і таму могуць датавацца, але і атмасферныя з'явы, праходжанне камет ці буйных небесных цел, якія не маюць пастаяннай арбіты. Важна не блытаць гэтыя з'явы паміж сабой.

У летапісах маюцца паведамленні аб праходжанні камет. Найбольш вядомая з іх – камета Галея, якая мае час абрачэння вакол Сонца 76 гадоў. У летапісны час першае яе з'яўленне адбылося ў 912 г.

Часцей за ёсё ў крыніцах сустракаюцца запісы аб месячных і сонечных зацьменнях. Для вылічэння сапраўднай даты, яе ўдакладнення і знаходжання стылю крыніцы па сонечным і месячным зацьменнях існуюць спецыяльныя табліцы: «Перавод даты ў дроб года», «Табліца цыклаў» і «Размеркаванне сонечных і месячных зацьменняў у цыклах». Па табліцы З ператва-рам месяц і дзень у дроб года, і гэтую дроб прыпісваем да нумара года. У табліцы цыклаў знаходзім бліжэйшую меншую лічбу і аднімаем яе ад нумара года з дробам. Атрыманую розніцу правяраем па табліцы «Размеркаванне зацьменняў у цыклах». У ёй *с.* – сонечнае, *м.* – месячнае зацьменне; *ч.* – частковае, *п.* – поўнае; знак «!» паказвае, што зацьменне было дакладна. Пры параўнанні атрыманай лічбы і лічбы з табліцы зацьменняў дапушчальна розніца ў 0,01–0,02.

Прыклады

1. У Іпацьеўскім спісе пазначана: «В лето 6621. Бысть знаменье в солнци, в 1 час дня бысть видити всем людям остался солнца мало, акы месяца долов рогома, месяца марта 19 день...»

Праверым слушнась паведамлення летапісца і ўдакладнім стыль, якім ён карыстаўся.

Пераводзім дату па эры ад стварэння свету на дату ад Раства Хрыстова. Паколькі стыль крыніцы нам невядомы, бярэм сярэднюю лічбу – 5508 г. (у далейшым гэтую аперацыю можна будзе праверыць і ўдакладніць). Пры вылічэнні атрымаем 1113 г. Звернемся да табліцы дробаў. Для 19 сакавіка дроб складзе 0,21; дададзім да даты і атрымаем 1113,21. У табліцы цыклаў знойдзем бліжэйшую меншую лічбу – 1087,10 і аднімем яе ад 1113,21. Атрыманая розніца складае 26,11 – па табліцы размеркавання сонечных зацьменняў пад гэтай лічбай пазначана поўнае сонечнае зацьменне. Такім чынам, летапісец не памыліўся. Звяртаючыся да пачатку вылічэння, узгадаем, што пры пераводзе даты мы браўлі розніцу ў 5508 гадоў – яна характэрна для сакавіцкага і вераснёўскага стыляў. Такім чынам, летапісец карыстаўся ці сакавіцкім, ці вераснёўскім пачаткам года.

2. У Ноўгарадскім першым летапісе па Сінадальным спісе пад 6632 г. згадваецца сонечнае зацьменне, якое адбылося 11 жніўня. Пераводзім дату па эры ад стварэння свету на дату па эры ад Раства Хрыстова. Паколькі стыль крыніцы нам невядомы, бярэм сярэднюю лічбу – 5508 г. і пры вылічэнні атрымаем 1124 г. Дроб года для 11 жніўня згодна з табліцай – 0,61, а разам з нумарам года – 1124,61. Бліжэйшае меншае па «Табліцы цыклаў» – 1116,04; розніца паміж дзвюма лічбамі складае 8,57. Па «Табліцы зацьменняў» акрэсліваем, што ў гэты дзень было частковое сонечнае зацьменне. Для жніўня розніца паміж эрамі складае 5508 гадоў для сакавіцкага і вераснёўскага стыляў. Такім чынам, працуучы з датамі Ноўгарадскага летапісца, належыць памятаць гэтую акалічнасць.

Акрэсленне дзён тыдня па юльянскім календары

Акрэсліць дзень тыдня па юльянскім календары можна з дапамогай формул і табліц.

Формула Я. Карскага

Дадзеная формула дазваліе ўстанавіць дзень тыдня па эры ад Раства Хрыстова і студзенъскому стылю.

Нумар дня тыдня роўны рэшце ад выразу:

$$x = \left| [N + \frac{1}{4}(N - 1) + T + 5] : 7 \right|$$

дзе:

x – парадкавы нумар дня тыдня, пачынаючы з нядзелі (нядзеля – 1, субота – 0);

N – нумар дадзенага года;

T – колькасць дзён, якія прыйшлі ад пачатку года да вылічаемай даты ўключна.

Прыклад

Вылічым, які дзень тыдня быў 3 мая 1791 па юльянскім календары:

$$x = [1791 + \frac{1}{4}(1791 - 1) + 123 + 5] : 7 = 338, \text{ у рэшце} - 0.$$

Такім чынам, 3 мая 1791 г. была субота.

Большуніверсалнайз'яўляецца **формула М.Г.Беражкова**, якая дазваліе акрэсліць дзень тыдня не толькі па эры ад Раства Хрыстова, але і па эры ад стварэння свету, а таксама па сакавіцкім, студзенъскім, ультрасакавіцкім і вераснёўскім стылях. Яна ўяўляе сабой удасканаленую формулу Я.Карскага:

$$x = \left| [N + \frac{1}{4}(N - P) + t + r] : 7 \right|,$$

дзе:

x – парадкавы нумар дня тыдня, пачынаючы з нядзелі (нядзеля – 1, субота – 0);

N – нумар дадзенага года;

t – колькасць дзён, якія прыйшлі ад пачатку года да вылічаемай даты ўключна;

P – у сакавіцкім годзе – 0; ва ўсіх астатніх – 1;

r – у студзеньскім і вераснёўскім годзе – 5; у сакавіцкім – 4; ультрасакавіцкім – 3.

Дзень тыдня па юльянскаму календара можна таксама акрэсліць з дапамогай табліц. Дзеля гэтага выкарыстоўваецца паняцце вруцэлета – літара-лічба, якая надаецца ўсім нядзелям у акрэсленым годзе, пачынаючы ад першага года ад стварэння свету. Вруцэлета можна вылічыць па формуле.

Вруцэлета года будзе роўна рэшце ад выразу:

для года па эры ад стварэння свету

$$W_B = \left\lceil (B + \frac{1}{4}B) : 7 \right\rceil,$$

дзе

W_B – літара-лічба вруцэлета (A, B, Г, Д, Е, S, 3);

B – нумар года па эры ад стварэння света;

для года па эры ад Раства Хрыстова

$$W_D = \left\lceil (D + \frac{1}{4}D + 25) : 7 \right\rceil,$$

дзе

W_D – літара вруцэлета (A, B, C, D, E, F, G);

D – нумар года па эры ад Раства Хрыстова.

Вруцэлета можна знайсці і з дапамогай табліцы. Для гэтага належыць знайсці радок з адпаведнай колькасцю тысяч і соцень гадоў, радок з дзясяткамі і адзінкамі гадоў і на іх перасячэнні – літару вруцэлета. Вруцэлетная літара-лічба ў табліцы для юльянскага календара з'яўляецца кірылічнай (гл. далей).

Ведаючы вруцэлета дадзенага года, можна, калі вядомы стыль крыніцы, вылічыць дзень тыдня, на які прыпадае любая дата ў дадзеным годзе. Каб даведацца аб гэтым, належыць звярнуцца да табліцы «Дні тыдня па юльянскім календары». Спачатку трэба знайсці ў табліцы вядомую нам літару-лічбу вруцэлета і правесці ад яе ўніверсальную рысу да дзён тыдня. Затым, улічваючы стыль, адшукаць патрэбны месяц і згаданы дзень, ад якога правесці гарызантальную лінію да дня тыдня. Пры правядзенні дадзенага вылічэння належыць звяртаць увагу на прости ці высакосны год.

Прыклад Акрэслім вруцэлата 1563 г.

Дзясяткі і адзінкі гадоў		0	1				
		6	7				
			12				
		17	18				
		23					
		28	29				
		34	35				
			40				
		45	46				
		51					
		56	57				
		62	63				
			68				
		73	74				
		79					
		84	85				
		90	91				
			96				
Тысячы і сотні гадоў							
Ад раства Хрыстова		Ад стварэння свету					
200	900	1600	6100	6800		В	Г
100	800	1500	6000	6700		Г	Д

Такім чынам, вруцэлата 1563 г. – Г.

Да прыкладу, нам трэба акрэсліць, які дзень тыдня прыпаў на 25 сакавіка 1563 г. па студзеніцкім стылі. Нам ужо вядома з папярэдняга вылічэння вруцэлета гэтага года – Г. Звернемся да табліцы «Дні тыдня па юльянскаму календара» і знайдзем вруцэлета Г. Затым адшукаем сакавік у раздзеле табліцы «Студзеніцкі стыль» і правядзем ад яго ўнівертыкальную лінію. Затым знайдзем дату 25 сакавіка і ад яе правядзем гарызантальную лінію да слупка з днямі тыдня у калонцы «Г». Атрымалася серада.

							Месяцы сакавіцкага і ультрасакавіцкага года <i>сакавік лістапад</i>					
							Месяцы студзеневскага года					
							<i>сакавік лістапад люты(n)</i>					
							Месяцы вераснёўскага года <i>сакавік люты(n) верасень(в) снежань (в)</i>					
Врушэлета												
A	B	G	D	E	S	Z						
Дні тыдня												
нд	пн	аўт	ср	чц	пт	сб	3	10	17	24	31	
пн	аўт	ср	чц	пт	сб	нд	4	11	18	25		
аўт	ср	чц	пт	сб	нд	пн	5	12	19	26		
ср	чц	пт	сб	нд	пн	аўт	6	13	20	27		
чц	пт	сб	нд	пн	аўт	ср	7	14	21	28		
пт	сб	нд	пн	аўт	ср	чц	1	8	15	22	29	
сб	нд	пн	аўт	ср	чц	пт	2	9	16	23	30	

Акрэсленне даты па згадцы хрысціянскіх святаў

Спасылка на рэлігійнае свята ў крэніцах дастаткова часта замяняе каляндарную дату. Таму акрэсленне дня свята з'яўляецца неабходным для даціроўкі падзеі.

У хрысціянской традыцыі рэлігійны святы падзяляюцца на два тыпы – рухомыя і нерухомыя.

Нерухомыя святы прывязаны да канкрэтных каляндарных дзён, што звязана з іх замацаваннем у хрысціянской традыцыі ўжо пасля распаўсядження юльянскага календара. Гэтыя святы звязаны з Новым Запаветам, з гісторыяй Хрыста і яго паплечнікаў, з жыццём Маці Божай. Каб удакладніць дату па згадцы нерухомага рэлігійнага свята, дастаткова ведаць, у які каляндарны дзень яно святкуецца (гл. Табліцы «Нерухомыя праваслаўныя святы і прысвяткі», «Нерухомыя каталіцкія святы і прысвяткі»). Складанасць у дадзеным выпадку ў тым, што

ў крыніцах маюцца варыянты назваў рэлігійных святаў, якія не супадаюць з афіцыйнымі, а выпрацаваны народнай традыцыяй (напр. Грамніцы, Стрэчанне – назва царкоўнага свята *Сретение*). Таму неабходна дакладна вызначаць, якое свята згадваецца ў крыніцы.

Прыклады

1. У крыніцы пазначана: «А писана сия грамота в день Семиона летопроводца в лето 1451...»

Па календары нерухомых праваслаўных свят дзень Сямёна летаправодца (Св. Семиона) святкуеца 1 верасня. Такім чынам, грамату можна датаваць 1 верасня 1451 г.

2. У крыніцы пазначана: «В лето 6891 Благовещенье бысьтъ в среду по Великодни...»

Па календары нерухомых праваслаўных свят дзень Дабравешчання (Звеставання) адзначаецца 25 сакавіка. Такім чынам, можна акрэсліць і дату Дабравешчання, і дзень Пасхі.

3. У крыніцы пазначана: «На рочкох судовых о святе рымским о трех королях прыпалым...».

Па календары нерухомых каталіцкіх свят дзень Трох каралёў (Trzechkróli) святкуеца 6 студзеня. Абапіраючыся на гэтыя звесткі, праста вызначыць, калі пачаліся судовыя паседжанні паводле дадзенай крыніцы.

Пры работе з нерухомымі святамі належыць памятаць, што з канца XVI ст. каталіцкая царква карыстаецца грыгарыянскім календаром, праваслаўныя ж святы вызначаюцца паводле юльянскага календара.

Рухомыя святы прыйшлі ў хрысціянства са Старога Запавету, яны звязаны з месячным календаром і таму вандруюць па датах календара сонечнага. Найбольш значнае рухомае свята – Пасха (Вялікдзень), ад даты якога залежыць размеркаванне па календары іншых рухомых святаў.

Пасха, згодна з традыцыяй, святкуеца ў першую нядзелю пасля вясновага раўнадзенства і поўні. Дата вясновага раўнадзенства замацавана Нікейскім саборам і адзначаецца 21

сакавіка. Усе астатнія кампаненты для вылічэння Пасхі штогод змяняюцца. Нязменным застаецца тэрмін, калі можа быць дзень Пасхі – ад 22 сакавіка да 25 красавіка.

Вылічыць дату Пасхі можна з дапамогай формул і табліц.

Найбольш дасканалай формулавай, з дапамогай якой можна вылічыць дату праваслаўнай Пасхі, каторая святкуеца па юльянскім календары, з'яўляеца **формула Гаўса**.

- a – рэшта ад дзялення чысла года на 19,
- b – рэшта ад дзялення чысла года на 4,
- c – рэшта ад дзялення чысла года на 7,
- d – рэшта ад дзялення $(19a+15)$ на 30,
- e – рэшта ад дзялення $(2b+4c+6d+6)$ на 7.

Калі $d+e$ больш за 9 – гэта дата красавіка,
калі меныш – дата сакавіка.

Каб атрымаць дату Пасхі, робім яшчэ адну аперацыю:

- $d+e+22$ – для сакавіка,
- $d+e-9$ – для красавіка.

Прыклады

1. Вылічым, калі святкавалі Пасху ў 1635 г. па юльянскім календары.

- (a) $1635:10=86$, рэшта 1;
- (b) $1635:4=408$, рэшта 3;
- (c) $1635:7=233$, рэшта 4;
- (d) $(19 \times 1 + 15): 30 = 1$, рэшта 4;
- (e) $(2 \times 3 + 4 \times 4 + 6 \times 4 + 6): 7 = 7$, рэшта 3;
 $4+3 = 7$; $7 < 9$, значыць, Пасха святкавалася ў сакавіку;
 $4+3+22 = 29$.

Такім чынам, у 1635 г. па юльянскіму календары Пасха святкавалася 29 сакавіка.

2. Вылічым, калі святкавалася Пасха ў 1721 г.

- (a) $1721:19=90$, рэшта 11;
- (b) $1721:4=430$, рэшта 1;
- (c) $1721:7=245$, рэшта 6;

- (d) $(19 \times 11 + 15) : 30 = 7$, рэшта 14;
 (e) $(2 \times 1 + 4 \times 6 + 6 \times 14 + 6) : 7 = 16$, рэшта 4;
 $14 + 4 = 18$; $18 > 9$ – дата красавіка;
 $18 - 9 = 9$.

Такім чынам, Пасха ў 1721 г. па юльянскім календары была 9 красавіка.

Для вылічэння дня Пасхі па юльянскім календары можна таксама выкарыстаць табліцы. Каб акрэсліць, на які дзень у дадзеным годзе прыходзіцца пасхальная нядзеля, належыць звярнуцца да табліцы «Вруцэлета». Дзень, калі адбываецца перадпасхальная поўня, дапаможа знайсці табліцу «Круг Месяца». Прынцып работы з гэтай табліцай той самы, што і з табліцай індыктаў. Затым належыць скарыстаць з табліцы «Акрэсленне дня Пасхі», па якой у адзінае зводзяцца круг Месяца і вруцэлета.

Прыклад

Акрэслім, калі святкавалі Пасху па юльянскім календары ў 1881 г.

Па табліцы вруцэлета знаходзім літару-лічбу Г.

Па табліцы «Круг Месяца» знаходзім лічбу 17.

Затым у табліцы «Акрэсленне дня Пасхі» знаходзім радок, у якім маюцца і літара Г, і лічба 17. У гэтым жа радку пазначана дата Пасхі – 12 красавіка.

Для каталіцкай Пасхі, якая з канца XVI ст. святкуецца па грыгарыянскім календары, у дадзеным дапаможніку пропанавана табліца пасхалій, у якой пазначаны дні святкавання Пасхі у адрезку ад 1582 г. па 2000 г. У гэтай табліцы маленькія літары *c.i k.* пазначаюць сакавік і красавік, вялікія **K.** і **C.** – супадзенне праваслаўнай і каталіцкай Пасхі ў сакавіку і красавіку.

Каталіцкую Пасху можна таксама вылічыць з дапамогай дапрацаванай формулы Гаўса.

а – рэшта ад дзялення чысла года на 19,

- б – рэшта ад дзялення чысла года на 4,
 с – рэшта ад дзялення чысла года на 7,
 д– рэшта ад дзялення ($19a+M$) на 30,
 е – рэшта ад дзялення ($2b+4c+6d+N$) на 7.

У адрозненні ад юльянскага календара, дзе M і N маюць фіксаванае значэнне, у грыгарыянскім календары іх трэба акрэсліваць у залежнасці ад года.

Значэнне M і N для акрэсленых стагоддзяў

гады	M	N
1582–1699	22	2
1700–1799	23	3
1800–1899	23	4
1900–2099	24	5
2100–2199	24	6

Калі $d+e$ больш за 9 – гэта дата красавіка,
калі менш – дата сакавіка.

Каб атрымаць дату Пасхі, робім яшчэ адну аперацыю:
 $d+e+22$ – для сакавіка,
 $d+e - 9$ – для красавіка.

Калі ў выніку атрымаецца 25 красавіка, але пры гэтым $d=28$ і $a>10$, Пасху трэба перанесці на тыдзень раней (г.зн. 18 красавіка).

Калі ў выніку атрымаецца 26 красавіка, Пасха заўсёды святкуеца 19 красавіка.

Прыклад

Вылічым, калі святкавалася каталіцкая Пасха ў 2000 г.

- (a) $2000:19=105$, рэшта 5;
- (b) $2000:4=205$, рэшта 0;
- (c) $2000:7=285$, рэшта 5

У табліцы знаходзім значэнне M і N – адпаведна 24 і 5;

- (d) $(19x5+24):30=3$, рэшта 29
- (e) $(2x0+4x5+6x29+5):7=28$, рэшта 3
 $29+3=32$; $32>9$;
 $32-9=23$.

У 2000 г. каталіцкая пасха святкавалася 23 красавіка.

*Метад вылічэння Пасхі для грыгарыянскага календара,
распрацаваны Жанам Меёсам*

Гэты метад быў прадстаўлены Жанам Меёсам у рабоце «Astronomical Algorithms», якая выйшла ў 1991г. Гэты метад можа разглядацца як найлепшы на сёняшні дзень, ён не патрабуе паправак для пэўнага дыяпазону часу, не мае выключэнняў.

- a – рэшта ад дзялення нумара года на 19
 - b – вынік ад дзялення нумара года на 100, акруглены да цэлай лічбы (дробныя адкідваюцца)
 - c – рэшта ад дзялення года на 100 без акруглення
 - d – вынік ад b:4, акруглены да цэлай лічбы (дробныя адкідваюцца),
 - e – рэшта b:4
 - f – вынік ад (b+8):25, акруглены да цэлай лічбы (дробныя адкідваюцца)
 - g – вынік ад (b- f+1):3, акруглены да цэлай лічбы (дробныя адкідваюцца)
 - h – рэшта ад (19xa+b-d-g+15)
 - i – вынік ад c:4, акруглены да цэлай лічбы (дробныя адкідваюцца)
 - k – вынік ад c:4
 - l – рэшта ад (32+2xe+2xi – h – k): 7
 - m – вынік ад (a + 11xh +22x l): 451, акруглены да цэлай лічбы (дробныя адкідваюцца)
 - p – вынік ад (h + 1 – 7 x m + 114) : 31
- Дзень Пасхі – p + 1.
Месяц – вынік ад (h + 1 – 7 x m + 114) : 31, акруглены да цэлай лічбы (дробныя адкідваюцца).

Каб вылічыць, на якія дні календара прыходзяцца іншыя рухомыя святы, прысвяткі і пасты, можна зрабіць простае вылічэнне, ведаючы, як яны суадносяцца з днём Пасхі. Належыць памятаць, што рухомыя святы падзяляюцца на перадпасхальныя (першая палова) і пасляпасхальныя (другая палова). Дата перадпасхальных святаў залежыць ад дня Пасхі, перад

якой яны адзначаюцца. Пры акрэсленні перадпасхальных святаў належыць зважаць на тое, прости гэтв год, ці высакосны.

За сем тыдняў да Пасхі пачынаецца Вялікі пост, у яго пачатку каталікі адзначаюць Папелец (Popelec). За тыдзень да Пасхі адзначаецца Страсны тыдзень, які пачынаецца Вербнай нядзелей.

Буйнейшае рухомае свята пасля Пасхі (Вялікадня) – Тройца або Пяцідзясятніца (Зялёныя святы, Зялёная нядзеля – у каталіцкай традыцыі), якая святкуеца на пяцідзясяты дзень пасля Пасхі, абавязкова ў нядзелю.

Для акрэслення рухомага свята можна таксама скарыстаць з табліцы.

Перавод дат юльянскага календара на грыгарыянскі.

Акрэсленне дня тыдня па грыгарыянскім календары

Пры пераводзе дат юльянскага календара на грыгарыянскі належыць памятаць, што розніца паміж імі змяніеца ў залежнасці ад стагоддзя. Крытычнай датай, калі розніца паміж двумя календарамі змяніеца, з'яўляеца 29 лютага сотага года, які ў юльянскім календары высакосны, а ў грыгарыянскім прости.

Розніца паміж юльянскім і грыгарыянскім календаром

XVI ст– 10 дзён (з 1582 г.).

XVII ст – 10 дзён.

XVIII ст. – 11 дзён (з 1 сакавіка 1700 г.).

XIX ст. – 12 дзён (з 1 сакавіка 1800 г.).

XX ст. – 13 дзён (з 1 сакавіка 1900 г.).

XXI ст. – 13 дзён.

У гістарычных даследаваннях прынята карыстацца падвойным записам даты – па юльянскім і грыгарыянскім календарах – у тых выпадках, калі згадваюцца міжнародныя падзеі, у якіх прымалі ўдзел краіны, дзе выкарыстоўваліся розныя календары. Для напісання падвойнай даты ужываюцца дужкі. Напрыклад, даты расійскай гісторыі, згодна з палажэннямі каляндарнай рэформы, да 1 лютага 1918 г. пішуцца наступным

чынам: дата юльянскага календара (дата грыгарыянскага календара); пасля 1 лютага і да 1 ліпеня 1918 г. – дата грыгарыянскага календара (дата юльянскага календара).

Прыклады

Пачатак расійска-французскай вайны 1812 г. – 12 чэрвеня (24 чэрвеня) 1812 г.

Андрусаўскае перамір'е – 30 студзеня (9 лютага) 1667 г.

ІІІ Устаўная грамата БНР – 25 (12) сакавіка 1918 г.

Для акрэслення дня тыдня па грыгарыянскім календары можна выкарыстаць формулы і табліцы.

Найбольш простым спосабам вылічэння даты з дапамогай формул і табліцы лічыцца спосаб Л.Т.Сахароўскага. Навуковец прапанаваў спецыяльны каляндар у выглядзе табліцы, у якім пазначаны як гады юльянскага, так і грыгарыянскага календара. Пры вылічэнні дня тыдня Л.Т.Сахароўскі пропанаваў спецыяльны ўніверсальны каэфіцыент «к», які адлюстроўвае наяўнасць высакосных гадоў, асаблівасці іх ужывання ў юльянскім і грыгарыянскім календарах.

Каляндар Л.Т.Сахароўскага

Стагоддзі		Гады				Месцы	«к» значэнне
грыгар.	юльян.	дзесяткі	адзінкі	дзесяткі	адзінкі		
1500; 1900	1100;1800 1000;1700	00 40	0; 6 1; 7		0 90	студз.п, кастр., май	0 1
1400; 1800	900;1600 1500;2200		2	30	7	жнів., люты в.	2
		80	3;8	70	2;8	лют.п, сакавік	3
1700; 2100	1400;2100 1300;2000	20 60	9 4		3;9 4	лістапад чэрвень	4
1600; 2000	1200;1900		5	50	5	верас., снеж.	5
						крас., ліпень, студзень в.	6

а) адзінкі гадоў належыць выбіраць у слупку, які стаіць побач з дзясяткамі, якія ёсць у даце;

б) парадкавыя нумары дзён тыдня: 0 – нядзеля; 1 – пяцінедзелак; 2 – аўторак; 3 – серада; 4 – чацвер; 5 – пятніца; 6 – субота.

Каб вылічыць дзень тыдня па дадзенай табліцы, належыць зрабіць наступныя аперацыі.

Прыклад

Акрэслім, якім днём тыдня было 1 студзеня 1980 г. па грыгарыянскім календары. Для гэтага ўявім згаданую дату наступным чынам: 19/8/0/студзень/1, дзе

19 – колькасць стагоддзяў па графе «грыгарыянскі календар» адпавядае – 0;

8 – лічба дзясяткаў гадоў – адпавядае – 2

0 – колькасць адзінак гадоў – адпавядае – 0

студзень высакосны – адпавядае – 0.

Склаўшы атрыманыя лічбы, атрымаем: $0+2+0+6=8$. Да гэтага выніка дададзім нумар даты, якую мы вылічаем, – 1 студзеня: $8+1=9$. Атрыманы вынік належыць падзяліць на $7-9:7=1$, рэшта 2. Рэшта якраз і будзе парадкавым нумарам дня тыдня.

Для вылічэння дня тыдня па грыгарыянскім календары можна выкарыстаць табліцу «Акрэсленне дня тыдня па грыгарыянскім календары». У ёй у адзінае зведзены вруцэлета, гады, месяцы і дні. Каб вылічыць дзень тыдня па табліцы, належыць зрабіць наступныя аперацыі.

1. Знойдзем вруцэлета зададзенага года. Для гэтага ў радках з сотнямі і тысячамі гадоў знойдзем належнае стагоддзе, а ў слупку з дзясяткамі і адзінкамі – адпаведныя даце лічбы. На перакрыжаванні іх знаходзіцца лацінская літара, якая пазначае вруцэлета дадзенага года.

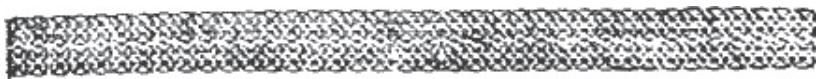
2. У раздзеле табліцы, дзе пазначаны месяцы, знойдзем радок з месяцам, які ёсць у зададзенай даце, а затым працягнем гэты радок у бок літар вруцэлета і адшукаем знойдзеную раней літару зададзенага года.

3. Ад знайдзенай літары вруцэлата правядзем лінію да пазначаных у ніže табліцы дзён тыдня. Затым у раздзеле лічбаў, якія пазначаюць даты, адшукаем належную дату месяца. Спалучыўшы гэтую дату з дадзенымі ў калонцы «Дні тыдня», атрымаем вынік.

Прыклад : акрэслім, які дзень тыдня было 24 лістапада 1978 г.

Дзесяткі і адзінкі гадоў								Месяцы					
Тысячы і сотні гадоў		56	57	58	59		60	61					
		62	63		64	65	66	67					
			68	69	70	71		72					
		73	74	75		76	77	78					
		79		80	81	82	83						
		84	85	86	87		88	89					
		90	91		92	93	94	95					
			96	97	98	99							
1500	1900	G	F	E	D	C	B	A	студзень П.	кастр.			
1600	2000	A	G	F	E	D	C	B	май				
		B	A	G	F	E	D	C	люты В.	жнів.			
1700	2100	C	B	A	G	F	E	D	люты П.	сакав.	лістап.		
		D	C	B	A	G	F	E	чэрвень				
1800	2200	E	D	C	B	A	G	F	верасень	снеж.			
		F	E	D	C	B	A	G	студзень В.	красав.	ліпень		
Дні тыдня		пн	аўт	сер	чац	пт	сб	нядз	1	8	15	22	29
		аўт	сер	чац	пн	сб	нядз	пн	2	9	16	23	30
		сер	чац	пт	сб	нядз	пн	аўт	3	10	17	24	31
		чац	пт	сб	нядз	пн	аўт	сер	4	11	18	25	
		пт	сб	нядз	пн	аўт	сер	чац	5	12	19	26	
		сб	нядз	пн	аўт	сер	чац	пт	6	13	20	27	
		нядз	пн	аўт	сер	чац	пт	сб	7	14	21	28	

Такім чынам, 24 лістапада 1978 г. была пятніца.

CALENDARIVM GREGORIANVM PERPETVVM.

Orbi Christiano vniuerso à GREGORIO XIII. P. M. pro-
positum, Anno M. D. LXXXII.

GREGORIVS EPISCOPVS SERVVS SERVORVM DEI AD PERPETVAM REI MEMORIAM.

ЗАКЛЮЧЕННЕ

Сучасная сістэма летазлічэння ў Беларусі мае доўгую і складаную гісторыю. Яна, увабраўшы ў сябе вопыт лічэння часу многіх народаў, здолела выпрацаўаць уласныя традыцыі. Сёння мы карыстаемся календаром, эрай, якія прынятыы большасцю краінаў свету, але ў гэтую сістэму арганічна ўпісаныя і ўласна беларускія звычаі, у тым ліку, арыгінальныя назвы месяцаў, рэлігійных святаў, падзел сутак на перыяды (золак, світанак, поўдзень, шэрэя гадзіна, поўнач і г.д.) і інш.

Летазлічэнне ў Беларусі на працягу стагоддзяў было своеасаблівым люстэркам, у якім адбіваліся асаблівасці яе эканамічнага, палітычнага, культурнага жыцця. Візантыйскія ўплывы ў першыя стагоддзі нашай пісьмовай гісторыі аbumовілі выкарыстанне эры ад Стварэння Свету і візантыйскага індыкту; змена вектара ў геапалітычнай сітуацыі з усходняга на заходні, паступовая вестэрнізацыя пазначыліся заменай візантыйскай эры і індыкта эрай ад Раства Хрыстова, распаўсюджаннем лацінскай традыцыі пазначэння дзён. Беларусы былі сярод першых народаў свету, якія перайшлі на грыгарыянскі каляндар. У сістэме лічэння часу знайшлі ўласабленне і драматычныя старонкі нашай гісторыі. Гэта, перш за ёсё, датычыць калізій бытавання двух календароў – юльянскага і грыгарыянскага, якія на працягу чатырох стагоддзяў змянялі свой статус адносна афіцыйнага справаводства ў залежнасці ад падзеі палітычнай гісторыі. Адначасова ўзаемаадносіны гэтых двух календароў, а таксама традыцыі лічэння часу з дапамогай рэлігійных святаў, калі для пазначэння дзён ужываліся і каталіцкі, і праваслаўны літургічныя календары, з'яўляюцца адлюстраваннем характэрных рысаў беларускага народа – поліканфесійнасці і рэлігійнай талерантнасці.

У гісторыі летазлічэння ў Беларусі яшчэ шмат неперагорнутых старонак. Дэтальнага вывучэння заслугоўвае сістэма падзелу сутак, якая змянялася на працягу стагоддзяў,

выпрацоўваючы новыя элементы і падыходы ў сувязі з уда-
сканаленнем прыбораў для вымярэння часу. Складанай част-
кай дадзенай праблемы з'яўляеца гісторыя гадзіннікаў, якая
пакуль даследавана недастаткова – маюцца толькі некалькі
публікацый А.Кыштымава, прысвячаныя яе асобным
аспектам.²³¹ Больш грунтоўнага даследавання павінна дачакац-
ца гісторыя ўзаемаадносін двух календароў; з дапамогай новых
методык работы з датамі павінны быць вывучаны крыніцы,
найперш летапісы.

Гістарычна храналогія – адна з базавых спецыяльных
дисцыплін, без развіцця якой немагчыма існаванне айчыннай
гістарычнай науکі. Аўтарка спадзяеца, што дадзеная работа
пакладзе пачатак больш грунтоўным і рознабаковым даследо-
ванням гісторыі беларускай сістэмы летазлічэння.

²³¹ Кыштымов А. Л. История часовного дела в Беларуси. // Очерки истории
науки и культуры Беларуси IX - начала XX в. . / АН Беларуси, Институт
истории, Комиссия по истории науки; ред. колл. П.Т. Петриков (предс.) и
др.- Минск: Навука і тэхніка, 1996. С. 350-354; Ён жа... Дубровенская
гадзіннікавая мануфактура. // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка
Дубровенскага раёна. Кн. 1. - Mn., 1997. - С. 156-157; Он же. Памят-
ники часовного дела: проблемы атрибуции, реставрации и консервации //
Рэстаўрацыя і кансервация музейных каштоўнасцей: Праблемы і метады іх
вырашэння: Матэрыялы навук.-практ. канф. 23-24 лістапада 1999 г., Мінск /
Адк. рэд. Л.А. Мяртвішчава. – Мінск.: Выдавец Анікеенка В.П., 2000. – С.
39-43. І інш.

Літаратура

1. Бережков, Н.Г. Хронология русского летописания/ Н.Г.Бережков – М.,1963.
2. Бикерман, Э. Хронология древнего мира/ Э.Бикерман. – М.1975.
3. Буткевич, А.В. Вечные календари / А.В. Буткевич, М.С. Зеликсон. – М., 1969.
4. Буткевич А. В., Ганышин В. П., Хренов Л. С. Время и календарь. М., 1960
5. Васілевіч Ул. Беларускі народны каляндар // Паэзія беларускага земля-робчага календара / Склад. А.С. Ліс. Мн., 1992. - с. 554-612.
6. Введение в специальные исторические дисциплины :Учебное пособие/ Т.П.Гусарова, О.В. Дмитриева, И.С.Филиппов и др.- М.,: Изд-во МГУ, 1990 – с. 180-192.
7. Володомонов, Н.В. Календарь: прошлое, настоящее, будущее/ Н.В.Володомонов. – М, 1974.
8. Голенченко, Г.Я. «Календарь» Франциска Скорины/ Г.Я. Голенченко. // Из истории книги в Беларуси. – Минск, 1976.
9. Горбачевский Н. Краткие таблицы, необходимые для истории, хронологии, вообще для всякого рода археологических исследований и в частности для разбора древних актов и грамот западного края России и Царства Польского./ Н. Горбачевский– Вільно, 1867.
10. Данилевский И. Н. Нерешенные вопросы хронологии русского летописания/Вспомогательные исторические дисциплины. Т.XV - М, 1983 - с.62-71.
11. Дзярновіч, А. У пошуках календара – у пошуках гармонії/ А.Дзярновіч. // Унія. – 1991. – №1. – С.26.
12. Ермолаев, И.П. Историческая хронология/ И.П.Ермолаев.– Казань, 1980.
13. Журавель А.В. Месяцы«книжные» и«небесные»: их соотношение на страницах летописей // Историко-астрономические исследования. Вып. XXX. М.: «Наука», 2005. С. 56–75
14. Завельский, Ф.С. Время и его измерение/ Ф.С. Завельский. – М., 1977.
15. Календарно-хронологическая культура и проблемы ее изучения : к 870-летию«Учения» Кирика Новгородца: материалы науч. конф. Москва, 11-12 дек. 2006 г. / сост. Ю.Э. Шустова; редкол. : Р.А. Симонов(отв. ред.) и др. ; Рос. гос. гуманитар. ун-т, Ист.-арх. ин-т, Каф. источниковедения ивспомогат. ист. дисциплин, Ин-т всеобщ. истории РАН, Моск. гос. ун-тпечати. — М. : РГГУ, 2006.
16. Календарный вопрос: Сборник статей / Редактор-составитель Александр Чхартишвили. - М.: Издательство Сретенского монастыря, 2000.
17. Каменцева Е.И. Хронология/ Е.И Каменцева. – М.,1967.

18. Каменцева Е.И.Русская хронология: справочное пособие/ Е.И. Каменцева. – М.,1960.
19. Карский Е.Ф. Славянская кирилловская палеография./ . Е.Ф. Карский М., 1979 – с.219-223.
20. Климишин И.А. Календарь и хронология. - Москва, Наука, 1985.
21. Кузьмин. А. Г. Начальные этапы древнерусского летописания.- М., Изд-во МГУ, 1977.
22. Кузьмин А. Г.Хронология начальной летописи. Вестн. МГУ, 1968, № 6 - с. 40-53.
23. Куль-Сяльверстава С.Я.Аб асаблівасцях працы з датамі гістарычных крыніц часоў ВКЛ (14-XVI стст.) / Куль-Сяльверстава С.Я. Палітыка. Культура. Асона. – Гродна, 2012. - с.131-134.
24. Куль-Сяльверстава С.Я. Роля рэдукцыі дат у гістарычных даследаваннях/Развитие методологических исследований и подготовка кадров историков в Республике Беларусь, Российской Федерации и Республике Польша. Сборник научных статей / под научной редакцией доктора исторических наук, профессора А.Н. Нечухрина.– Гродно: ГрГУ, 2012. - с.118-130.
25. Куль-Сяльверстава С.Я.Гістарычна храналогія. Практыкум для студэнтаў гістарычных спецыяльнасцяў. – Гродна:ГрДУ, 2009.
26. Леонтьева, Г.А., Вспомогательные исторические дисциплины/ Г.А. Леонтьева, П.А Шорин., В.Б Кобрин. – М.,2000.
27. Леонтьева, Г.А. Ключи к тайнам Клио. Палеография, метрология, хронология, геральдика, нумизматика, ономастика, генеалогия/ Г.А. Леонтьева, П.А Шорин., В.Б Кобрин. – М.,1994.
28. Леонтьева Г.А. Палеография, хронология, археография, геральдика: практическое пособие для вузов/ Г.А. Леонтьева. – М.,2000.
29. Мартынов, Д.Я. Века и мгновения/ Д.Я. Мартынов– М.,1961.
30. Мілінкевіч І.З. Грыгарыянскі каляндар на Беларусі / Мілінкевіч І.З.// Наука-2009: сб. науч. ст. В 2 ч. Ч. 1 / ГрГУ им. Я. Купалы ; редкол.: А.Ф. Проневич (отв. ред.) [и др.]. – Гродно : ГрГУ, 2009. – с. 68-69.
31. Мілінкевіч І.З. Калізі ўвядзення новага календара Стэфанам Баторыем / Мілінкевіч І.З.// Краязнаўчыя запіскі №9 / рэдкал.: Р.В. Янчалоўская [і інш.] – Гродна, 2013. – с. 107-113.
32. Огицкий Д.П. Канонические нормы православной Пасхалии // Богословские труды. - 1971. - № 7. - С. 204-211.
33. Пронштейн, А.П. Хронология/ А.П. Пронштейн, В.Я. Кияшко.–М. 1981.
34. Пронштейн, А.П. Использование вспомогательных дисциплин при работе над историческими источниками/ А.П. Пронштейн. – М.,1972.
35. Пронштейн, А.П. Методика исторического источниковедения/ А.П. Пронштейн. – Ростов, 1976.
36. Пронштейн, А.П.Хронология/ А.П.Пронштейн. – Ростов-на-Дону, 1973.

37. Саламеўіч, Я. Календары// Гістарычная энцыклапедыя Беларусі/ Я. Саламеўіч. – Т.4. – Мінск, 2001. – С.23–26.
38. Селешников, С.И. Астрономия и космонавтика. Краткий хронологический справочник с древнейших времен до наших дней/ С.И.Селешников. – Киев, 1967.
39. Селешников С.И.История календаря и хронология/ С.И. Селешников. – М., 1977.
40. Смык П. Каляндарная унія на Беларусі: ці магчымая яна калі-небудзь/ П. Смык. //Унія– 1991 –№1 – С.18.
41. Сюзюмов, М.Я. Вспомогательные исторические дисциплины/ М.Я.Сюзюмов. – Сб.1.– Свердловск, 1974.
42. Цибульский В.В. Современные календари стран Ближнего и Дальнего Востока. Синхронистические таблицы и пояснения/ В.В. Цибульский. – М.,1964.
43. Черепнин, Л.В.Русская хронология/ Л.В. Черепнин. – М., 1944.
44. Янин, В.Л.Очерки комплексного источниковедения/ В.Л. Янин. – М.,1977.
45. Bobowski K., Burski K., Turoń B., Encyklopedia nauk pomocniczych historii nowo-żytejnej i najnowszej. Wyd. 2, Wrocław 1975.
46. Chronologia polska. Pod red. B. Włodarskiego. Wyd. 2. Warszawa 2006.
47. Ihnatowicz I., Nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku. Warszawa 1990.
48. Gregorian Reform of the Calendar: Proceedings of the Vatican Conference to Commemorate its 400th Anniversary, 1582–1982. Vatican City: Pontifical Academy of Sciences, Vatican Observatory (Pontificia Academia Scientarum, Specola Vaticana), 1983.
49. Rutkowski H, Gregoriańska reforma kalendarza, / Kultura polska a kultura europejska. Prace ofiarowane Januszowi Tazbirowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin, red. M. Bogucka, J. Kowecki, Warszawa 1987, s. 122–130.
50. Semkowicz W., Encyklopedia nauk pomocniczych historii, wyd. 4, Kraków 1999
51. Szymański J. Nauki Pomocnicze Historii/ J. Szymański. – Warszawa, 2012
52. Szulc t. Wprowadzenie kalendarza gregoriańskiego w Rzeczypospolitej szlauchowej / Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego, 2011, №14- s. 32-38.

Таблица1.

ІНДЫКТЫ

		Эра ад стварэння свету		Эра ад Расцва Хрыстова		1800 1900 2000								
		10	5	15	0	15	30	45	60	75	90	3	13	8
11	6	1	1	16	31	46	61	76	91	91	4	14	9	
12	7	2	2	17	32	47	62	77	92	92	5	15	10	
13	8	3	3	18	33	48	63	78	93	93	6	1	11	
14	9	4	4	19	34	49	64	79	94	94	7	2	12	
15	10	5	5	20	35	50	65	80	95	95	8	3	13	
1	11	6	6	21	36	51	66	81	96	96	9	4	14	
2	12	7	7	22	37	52	67	82	97	97	10	5	15	
3	13	8	8	23	38	53	68	83	98	98	11	6	1	
4	14	9	9	24	39	54	69	84	99	99	12	7	2	
5	15	10	10	25	40	55	70	85			13	8	3	
6	1	11	11	26	41	56	71	86			14	9	4	
7	2	12	12	27	42	57	72	87			15	10	5	
8	3	13	13	28	43	58	73	88			1	11	6	
9	4	14	14	29	44	59	74	89			2	12	7	
Індикты		Дзясяткі і алінкі гадоў		Індикты										

Табліца 2
ПЕРАТВАРЭННЕ ДАТАЫ Ў ДРОБ ГОДА

Месяц	Дзень	Дроб	Месяц	Дзень	Дроб
студзень	1-2	0,00	ліпень	1-4	0,50
	3-6	0,01		5-8	0,51
	7-10	0,02		9-11	0,52
	11-13	0,03		12-15	0,53
	14-17	0,04		16-19	0,54
	18-21	0,05		20-22	0,55
	22-24	0,06		23-26	0,56
	25-28	0,07		27-30	0,57
люты	29-1	0,08	жнівень	31-2	0,58
	2-4	0,09		3-6	0,59
	5-8	0,10		7-9	0,60
	9-11	0,11		10-13	0,61
	12-15	0,12		14-17	0,62
	16-19	0,13		18-20	0,63
	20-22	0,14		21-24	0,64
	23-26	0,15		25-28	0,65
сакавік	27-2	0,16		29-31	0,66
	3-5	0,17	верасень	1-4	0,67
	6-9	0,18		5-8	0,68
	10-13	0,19		9-11	0,69
	14-16	0,20		12-15	0,70
	17-20	0,21		16-19	0,71
	21-24	0,22		20-22	0,72
	25-27	0,23		23-26	0,73
	28-31	0,24		27-30	0,74
красавік	1-4	0,25	кастрычнік	1-3	0,75
	5-7	0,26		4-7	0,76
	8-11	0,27		8-11	0,77
	12-15	0,28		12-14	0,78
	16-18	0,29		15-18	0,79
	19-22	0,30		19-22	0,80
	23-26	0,31		23-25	0,81
	27-29	0,32		26-29	0,82
май	30-3	0,33	лістапад	30-1	0,83
	4-7	0,34		2-8	0,84
	8-10	0,35		6-9	0,85
	11-14	0,36		10-12	0,86
	15-17	0,37		13-16	0,87
	18-21	0,38		17-20	0,88
	22-25	0,39		21-23	0,89
	26-28	0,40		24-27	0,90
чэрвень	29-1	0,41	снежань	28-1	0,91
	2-5	0,42		2-4	0,92
	6-8	0,43		5-8	0,93
	9-12	0,44		9-12	0,94
	13-16	0,45		13-15	0,95
	17-19	0,46		16-19	0,96
	20-23	0,47		20-23	0,97
	24-27	0,48		24-26	0,98

ТАБЛІЦА ЦЫКЛАЎ

Табліца 3.

1,44	280,45	587,92	895,40	1202,87	1510,36	1817,82
1,92	309,40	616,87	924,34	1231,82	1539,29	1846,77
30,87	338,34	645,81	953,29	1260,76	1568,24	1875,71
39,81	367,28	674,76	982,23	1289,71	1597,19	1904,66
88,75	396,23	703,70	1000,26	1307,74	1615,22	1933,60
117,70	425,17	732,65	1029,21	1336,68	1644,16	1951,63
146,64	454,12	750,68	1058,15	1365,62	1673,11	1980,58
175,59	472,15	779,62	1087,10	1394,57	1702,95	2009,52
204,53	501,09	808,57	1116,04	1423,51	1731,00	2038,47
233,48	530,04	837,51	1144,98	1452,46	1759,94	2067,41
261,51	558,98	866,45	1173,93	1481,40	1788,89	2096,36

Таблиця 4.

Размеркаванне сонечних і місячних зацмення ў циклах

0,00 с.п.!	5,70 м.ч!	11,84 м.ч.!	17,10 м.ч. !	23,24 м.ч.!
0,04 м.ч.	5,74 с.ч.	11,88 с.п.	17,54 с.п.!	23,28 с.ч.!
0,44 м.ч.	6,14 с.ч.!	12,29 с.ч.	17,58 м.ч.	23,69 с.ч. !
0,49 с.п.!	6,19 м.ч.!	12,33 м.ч.!	18,03 с.п.	23,73 м.ч.!
0,93 м.ч.	6,63 с.п.!	12,37 с.ч.!	18,07 м.ч.	23,77 с.ч.
0,97 с.ч.	6,67 м.ч.	12,77 с.п.	18,47 м.ч.	24,17 с.ч. !
1,37 с.ч.	7,11 с.п.!	12,81 м.п.!	18,51 с.п.	24,21 м.ч. !
1,41 м.ч!	7,16 м.ч.	12,86 с.ч.	18,96 м.п.	24,66 с.п.!
1,46 с.ч.!	7,56 м.ч.	13,28 с.ч.!	19,00 с.п.!	24,70 м.ч.
1,86 с.ч.	7,60 с.п.!	13,30 м.ч.!	19,40 с.ч.	25,14 с.п. !
1,90 м.п.	8,04 м.п.	13,34 с.ч.	19,44 м.ч. !	25,18 м.ч.
1,94 с.ч.	8,09 с.п.!	13,74 с.п.!	19,48 с.ч.!	25,59 м.ч.
2,34 с.ч.!	8,49 с.ч.	13,78 м.ч.	19,89 с.ч.	25,63 с.ч. !
2,39 м.ч.!	8,53 м.ч.!	14,23 с.п.!	19,93 м.п.	26,07 м.п.
2,43 с.ч.	8,57 с.ч.!	14,27 м.ч.	19,97 с.ч.	26,11 с.п. !
2,83 с.ч!	8,97 с.ч.	14,67 м.ч.	20,37 с.ч.	26,52 с.ч.
2,87 м.п.	9,01 м.п.!	14,71 с.п.	20,41 м.ч.!	26,56 м.ч. !
3,31 с.п.	9,06 с.ч.	15,16 м.ч.	20,46 с.ч.	26,60 с.ч. !
3,36 м.ч.	9,46 с.ч.!	15,20 с.ч.!	20,66 с.п. !	27,00 с.ч.
3,76 м.ч.	9,50 м.ч.!	15,60 с.ч.	20,90 м.п.	27,04 м.п. !
3,80 с.п.!	9,54 с.ч.	15,64 м.ч.!	21,34 с.п. !	27,08 с.ч.
4,24 м.ч.	9,94 с.п.!	15,68 с.ч.	21,38 м.ч.	27,49 с.ч. !
4,29 с.п.!	9,98 м.п.	16,09 с.ч.	21,79 м.ч.	27,53 м.ч.!
4,73 м.ч.!	10,43 с.п.!	16,13 м.п.!	21,83 с.п !	27,57 с.ч.
4,77 с.ч.!	10,47 м.ч.	16,17 с.п.	22,27 м.ч.	27,97 с.ч. !
5,17 с.ч.	10,87 м.ч.	16,57 с.ч. !	22,31 с.п. !	28,01 м.ч.
5,21 м.ч!	10,91 с.п.!	16,61 м.ч.!	22,76 м.ч.!	28,46 с.п. !
5,26 с.ч.!	11,36 м.ч.	16,66 с.ч.	22,80 с.ч. !	28,50 м.ч.
5,66 с.ч.!	11,40 с.п.!	17,06 с.ч. !	23,20 с.ч.	28,90 м.ч.

Табліца 5

В Р У Ц Э Л Е Т А

Дзясяткі і адзінкі гадоў		0	1	2	3		4	5
		6	7		8	9	10	11
			12	13	14	15		16
		17	18	19		20	21	22
		23		24	25	26	27	
		28	29	30	31		32	33
		34	35		36	37	38	39
			40	41	42	43		44
		45	46	47		48	49	50
		51		52	53	54	55	
		56	57	58	59		60	61
		62	63		64	65	66	67
			68	69	70	71		72
		73	74	75		76	77	78
		79		80	81	82	83	
		84	85	86	87		88	89
		90	91		92	93	94	95
Тысячы і сотні гадоў			96	97	98	99		
Ад раства Хрыстова		Ад стварэння свету						
200	900	1600	6100	6800		B	G	D
100	800	1500	6000	6700		G	D	E
0	700	1400	5900	6600		D	E	S
600	1300	2000	5800	6500	7200	E	S	Z
500	1200	1900	5700	6400	7100	S	Z	A
400	1100	1800	5600	6300	7000	Z	A	B
300	1000	1700	5500	6200	6900	A	B	G
						D	E	S
								Z

Табліца 6.

КРУГ СОНЦА

Тысячы і сотні гадоў		ад ства рэння свету	7300	7400	7500	6900	7000	7100	7200
			6600	6700	6800	6200	6300	6400	6500
			5900	6000	6100	5500	5600	5700	5800
Дзясяткі і адзінкі гадоў		ад Раств а Хры стова	1400	1500	1600	1700	1800	1900	2000
			700	800	900	1000	1100	1200	1300
			0	100	200	300	400	500	600
0	28	56	84	20	8	24	12	28	16
1	29	57	85	21	9	25	13	1	17
2	30	58	86	22	10	26	14	2	18
3	31	59	87	23	11	27	15	3	19
4	32	60	88	24	12	28	16	4	20
5	33	61	89	25	13	1	17	5	21
6	34	62	90	26	14	2	18	6	22
7	35	63	91	27	15	3	19	7	23
8	36	64	92	28	16	4	20	8	24
9	37	65	93	1	17	5	21	9	25
10	38	66	94	2	18	6	22	10	26
11	39	67	95	3	19	7	23	11	27
12	40	68	96	4	20	8	24	12	28
13	41	69	97	5	21	9	25	13	1
14	42	70	98	6	22	10	26	14	2
15	43	71	99	7	23	11	27	15	3
16	44	72		8	24	12	28	16	4
17	45	73		9	25	13	1	17	5
18	46	74		10	26	14	2	18	6
19	47	75		11	27	15	3	19	7
20	48	76		12	28	16	4	20	8
21	49	77		13	1	17	5	21	9
22	50	78		14	2	18	6	22	10
23	51	79		15	3	19	7	23	11
24	52	80		16	4	20	8	24	12
25	53	81		17	5	21	9	25	13
26	54	82		18	6	22	10	26	14
27	55	83		19	7	23	11	27	15
									3

Таблица 7. Круг Месяца

Тысячи і сотні гадоў па эры д/СС	6100	6200	6300	6400	6500	6600	6700	6800	690	7000	7100	7200		5600	5700	5800	5900	6000						
Тысячи і сотні гадоў па эры д/РХ	1200	1300	1400	1500	1600	1700	1800	1900	200															
Дзесяткі азінкі гадоў									0	100	200	300	400	50	60	700	800	900	1000	1100				
0	19	38	57	76	95	1	6	11	16	2	7	12	17	3	8	13	18	4	9	14	19	5	10	15
1	20	39	58	77	96	2	7	12	17	3	8	13	18	4	9	14	19	5	10	15	1	6	11	16
2	21	40	59	78	97	3	8	13	18	4	9	14	19	5	10	15	1	6	11	16	2	7	12	17
3	22	41	60	79	98	4	9	14	19	5	10	15	1	6	11	16	2	7	12	17	3	8	13	18
4	23	42	61	80	99	5	10	15	1	6	11	16	2	7	12	17	3	8	13	18	4	9	14	19
5	24	43	62	81		6	11	16	2	7	12	17	3	8	13	18	4	9	14	19	5	10	15	1
6	25	44	63	82		7	12	17	3	8	13	18	4	9	14	19	5	10	15	1	6	11	16	2
7	26	45	64	83		8	13	18	4	9	14	19	5	10	15	1	6	11	16	2	7	12	17	3
8	27	46	65	84		9	14	19	5	10	15	1	6	11	16	2	7	12	17	3	8	13	18	4
9	28	47	66	85		10	15	1	6	11	16	2	7	12	17	3	8	13	18	4	9	14	19	5
10	29	48	67	86		11	16	2	7	12	17	3	8	13	18	4	9	14	19	5	10	15	1	6
11	30	49	68	87		12	17	3	8	13	18	4	9	14	19	5	10	15	1	6	11	16	2	7
12	31	50	69	88		13	18	4	9	14	19	5	10	15	1	6	11	16	2	7	12	17	3	8
13	32	51	70	89		14	19	5	10	15	1	6	11	16	2	7	12	17	3	8	13	18	4	9
14	33	52	71	90		15	1	6	11	16	2	7	12	17	3	8	13	18	4	9	14	19	5	10
15	34	53	72	91		16	2	7	12	17	3	8	13	18	4	9	14	19	5	10	15	1	6	11
16	35	54	73	92		17	3	8	13	18	4	9	14	19	5	10	15	1	6	11	16	2	7	12
17	36	55	74	93		18	4	9	14	19	5	10	15	1	6	11	16	2	7	12	17	3	8	13
18	37	56	75	94		19	5	10	15	1	6	11	16	2	7	12	17	3	8	13	18	4	9	14

Табліца 8. АКРЭСЛЕННЕ ДНЯ ТЫДНЯ (юльянскі каляндар)

АКРЭСЛЕННЕ ДНЯ ТЫДНЯ (юльянскі каляндар)						
Месцы сакавікага і ультрасакавікага года						
сакавік лістапад			красавік лістапад			жнівень
Месцы стуженіцкага года			красавік лістапад ломты(ы)			жнівень ломты (6)
красавік лістапад(6)			красавік лістапад студзень(6)			жнівень ломты (6)
сакавік ломты(ы)			сакавік лістапад(6) снегжань(6,п)			жнівень лістапад(6)
Врушчлега						
A	B	G	D	E	S	З
Дні тыдня						
ніл	пн	аўт	ср	чи	пт	сб
пн	аўт	ср	чи	пт	сб	ни
аўт	ср	чи	пт	сб	ни	ни
ср	чи	пт	сб	ни	ни	ни
чи	пт	сб	ни	ни	ни	аўт
пт	сб	ни	ни	ни	ни	аўт
сб	ни	ни	ни	ни	ни	аўт
ни	ни	ни	ни	ни	ни	аўт
A	B	G	D	E	S	З

АКРЭСЛЕННЕ ДНЯ ТЫДНЯ (юльянскі каляндар)									
Месцы сакавіцкага і ультрасакавіцкага года									
сакавіць снегжань			май студзень ломты			кастрычнік			
Месцы стуженіцкага года			май			кастрычнік			
снегжань			май			студзень(6)			
кастрычнік(6)			май лістапад(6)			чэрвень(6)			
Месцы вераснёўскага года									
чэрвень вераснёўскага года									
снегжань(6)									
Дні тыдня									
ніл	пн	аўт	ср	чи	пт	сб			
пн	аўт	ср	чи	пт	сб	ни			
аўт	ср	чи	пт	сб	ни	ни			
ср	чи	пт	сб	ни	ни	аўт			
чи	пт	сб	ни	ни	ни	аўт			
пт	сб	ни	ни	ни	ни	аўт			
сб	ни	ни	ни	ни	ни	аўт			
ни	ни	ни	ни	ни	ни	аўт			
A	B	G	D	E	S	З			

АКРЭСЛЕННЕ ДНЯ ТЫДНЯ (юльянскі каляндар)									
Месцы сакавікага і ультрасакавікага года									
сакавік лістапад			май лістапад			студзень(6)			
Месцы стуженіцкага года			май			студзень(6)			
снегжань			май			чэрвень(6)			
кастрычнік(6)			май лістапад(6)			снегжань(6)			
Месцы вераснёўскага года									
чэрвень вераснёўскага года									
снегжань(6)									
Дні тыдня									
ніл	пн	аўт	ср	чи	пт	сб			
пн	аўт	ср	чи	пт	сб	ни			
аўт	ср	чи	пт	сб	ни	ни			
ср	чи	пт	сб	ни	ни	аўт			
чи	пт	сб	ни	ни	ни	аўт			
пт	сб	ни	ни	ни	ни	аўт			
сб	ни	ни	ни	ни	ни	аўт			
ни	ни	ни	ни	ни	ни	аўт			
A	B	G	D	E	S	З			

Табліца 9

АКРЭСЛЕННЕ ДНЯ ПАСХІ

Круг Месяца					Вруцэлета	Пасха
			13		Г	22 сакавіка
2			13		В	23
2			13		А	24
2		10	13		З	25
2		10	13	18	С	26
2		10	13	18	Е	27
2	7	10	13	18	Д	28
2	7	10		18	Г	29
4	7	10	15	18	В	30
4	7	10	15	18	А	31
4	7		15	18	З	1 красавіка
4	7	12	15	18	С	2
1	4	7	12	15	Е	3
1	4		12	15	Д	4
1	4	9	12	15	Г	5
1	4	9	12		В	6
1		9	12		А	7
1	6	9	12		З	8
1	6	9			С	9
	6	9		14	Е	10
3	6	9		14	Д	11
3	6			14	Г	12
3	6		11	14	В	13
3	6		11	14	А	14
3			11	14	З	15
3		8	11	14	С	16
3		8	11		Е	17
		8	11	16	Д	18
5	8	11	16	19	Г	19
5	8		16	19	В	20
5	8		16	19	А	21
5	8		16		З	22
5			16		С	23
5			16		Е	24
5					Д	25

Табліца 10

Каляндар рухомых хрысціанскіх святаў (першая палова)

Пасха	Усіедная		Усіедная, Спашная (аб блудным сыне)				Мясапусны (стракаты)			
	прост.	высак.	прост.	высак.	прост.	высак.	прост.	высак.	прост.	высак.
	нядзеля		паниядзелак		нядзеля		паниядзелак		нядзеля	
22 сак.	11 ст.	12 ст.	12 ст.	13	18 ст.	19ст	19ст	20 ст.	25ст	26 ст
23	12	13	13	14	19	20	20	21	26	27
24	13	14	14	15	20	21	21	22	27	28
25	14	15	15	16	21	22	22	23	28	29
26	15	16	16	17	22	23	23	24	29	30
27	16	17	17	18	23	24	24	25	30	31
28	17	18	18	19	24	25	25	26	31	1 лют.
29	18	19	19	20	25	26	26	27	1 лют.	2
30	19	20	20	21	26	27	27	28	2	3
31	20	21	21	22	27	28	28	29	3	4
1 крас	21	22	22	23	28	29	29	30	4	5
2	22	23	23	24	29	30	30	31	5	6
3	23	24	24	25	30	31	31	1 лют.	6	7
4	24	25	25	26	31	1 лют.	1 лют.	2	7	8
5	25	26	26	27	1 лют.	2	2	3	8	9
6	26	27	27	28	2	3	3	4	9	10
7	27	28	28	29	3	4	4	5	10	11
8	28	29	29	30	4	5	5	6	11	12
9	29	30	30	31	5	6	6	7	12	13
10	30	31	31	1 лют.	6	7	7	8	13	14
11	31	1 лют.	1 лют.	2	7	8	8	9	14	15
12	1 лют.	2	2	3	8	9	9	10	15	16
13	2	3	3	4	9	10	10	11	16	17
14	3	4	4	5	10	11	11	12	17	18
15	4	5	5	6	11	12	12	13	18	19
16	5	6	6	7	12	13	13	14	19	20
17	6	7	7	8	13	14	14	15	20	21
18	7	8	8	9	14	15	15	16	21	22
19	8	9	9	10	15	16	16	17	22	23
20	9	10	10	11	16	17	17	18	23	24
21	10	11	11	12	17	18	18	19	24	25
22	11	12	12	13	18	19	19	20	25	26
23	12	13	13	14	19	20	20	21	26	27
24	13	14	14	15	20	21	21	22	27	28
25	14	15	15	16	21	22	22	23	28	29

Табліца 10 (працяг)
Каляндар рухомых хрысціанскіх святаў (першая палова)

Пасха	Сырная сядміца (Масляная)				1-ы тыдзень Вялікага посту (Ізбор)			
			загавенне сырнае					
	прост.	высак.	прост.	высак.	прост.	высак.	прост.	высак.
	паниядзелак		нядзеля		паниядзелак		нядзеля(саборная)	
22 сак.	26 ст	27 ст.	1 лют.	2 лют.	2 лют.	3 лют.	8 лют	9 лют.
23	27	28	2	3	3	4	9	10
24	28	29	3	4	4	5	10	11
25	29	30	4	5	5	6	11	12
26	30	31	5	6	6	7	12	13
27	31	1 лют.	6	7	7	8	13	14
28	1 лют.	2	7	8	8	9	14	15
29	2	3	8	9	9	10	15	16
30	3	4	9	10	10	11	16	17
31	4	5	10	11	11	12	17	18
1	5	6	11	12	12	13	18	19
2	6	7	12	13	13	14	19	20
3	7	8	13	14	14	15	20	21
4	8	9	14	15	15	16	21	22
5	9	10	15	16	16	17	22	23
6	10	11	16	17	17	18	23	24
7	11	12	17	18	18	19	24	25
8	12	13	18	19	19	20	25	26
9	13	14	19	20	20	21	26	27
10	14	15	20	21	21	22	27	28
11	15	16	21	22	22	23	28	29
12	16	17	22	23	23	24	1 сак.	1 сак.
13	17	18	23	24	24	25	2	2
14	18	19	24	25	25	26	3	3
15	19	20	25	26	26	27	4	4
16	20	21	26	27	27	28	5	5
17	21	22	27	28	28	29	6	6
18	22	23	28	29	1 сак.	1 сак.	7	7
19	23	24	1 сак.	1 сак.	2	2	8	8
20	24	25	2	2	3	3	9	9
21	25	26	3	3	4	4	10	10
22	26	27	4	4	5	5	11	11
23	27	28	5	5	6	6	12	12
24	28	29	6	6	7	7	13	13
25	1 сак.	1 сак.	7	7	8	8	14	14

Табліца 10 (працяг)

Каляндар рухомых хрысціанскіх святаў (першая палова)

Пасха	2-і тыдзень Вялікага посту				3-і тыдзень Вялікага посту			
			загавенне сырнае					
	прост.	высак.	прост.	высак.	прост.	высак.	прост.	высак.
	паниядзелак		иядзеля		паниядзелак		иядзеля	
22 сак.	9 лют.	10 лют.	15 лют.	16 лют.	16 лют.	17 лют.	22 лют.	23 лют.
23	10	11	16	17	17	18	23	24
24	11	12	17	18	18	19	24	25
25	12	13	18	19	19	20	25	26
26	13	14	19	20	20	21	26	27
27	14	15	20	21	21	22	27	28
28	15	16	21	22	22	23	28	29
29	16	17	22	23	23	24	1 сак.	1 сак.
30	17	18	23	24	24	25	2	2
31	18	19	24	25	25	26	3	3
1 крас.	19	20	25	26	26	27	4	4
2	20	21	26	27	27	28	5	5
3	21	22	27	28	28	29	6	6
4	22	23	28	29	1 сак.	1 сак.	7	7
5	23	24	1 сак.	1 сак.	2	2	8	8
6	24	25	2	2	3	3	9	9
7	25	26	3	3	4	4	10	10
8	26	27	4	4	5	5	11	11
9	27	28	5	5	6	6	12	12
10	28	29	6	6	7	7	13	13
11	1 сак.	1 сак.	7	7	8	8	14	14
12	2	2	8	8	9	9	15	15
13	3	3	9	9	10	10	16	16
14	4	4	10	10	11	11	17	17
15	5	5	11	11	12	12	18	18
16	6	6	12	12	13	13	19	19
17	7	7	13	13	14	14	20	20
18	8	8	14	14	15	15	21	21
19	9	9	15	15	16	16	22	22
20	10	10	16	16	17	17	23	23
21	11	11	17	17	18	18	24	24
22	12	12	18	18	19	19	25	25
23	13	13	19	19	20	20	26	26
24	14	14	20	20	21	21	27	27
25	15	15	21	21	22	22	28	28

Табліца 10 (працяг)

Каляндар рухомых хрысціанскіх святаў (першая палова)

Пасха	4-ы тыдзень Вялікага посту (Серадакрэсце)			5-ы тыдзень Вял. Посту		6-ы тыдзень Вялікага посту (Вербны)			7-ы тыдзень Вял. посту		
	прост.	высак.	высак.	(Пахвальны)		канец Вялік. посту	Вербная	(Страстная седміца)			
	паниядзелак		нядз.	пан.	нядз.	пан.	пяты.	нядз.	пан.	субота	
22 сак.	23лют	24лют	1 сак.	2 сак.	8сак	9 сак.	13 сак.	15 сак.	16 сак.	21 сак.	
23	24	25	2	3	9	10	14	16	17	22	
24	25	26	3	4	10	11	15	17	18	23	
25	26	27	4	5	11	12	16	18	19	24	
26	27	28	5	6	12	13	17	19	20	25	
27	28	29	6	7	13	14	18	20	21	26	
28	1 сак	1 сак	7	8	14	15	19	21	22	27	
29	2	2	8	9	15	16	20	22	23	28	
30	3	3	9	10	16	17	21	23	24	29	
31	4	4	10	11	17	18	22	24	25	30	
1 крас	5	5	11	12	18	19	23	25	26	31	
2	6	6	12	13	19	20	24	26	27	1крас.	
3	7	7	13	14	20	21	25	27	28	2	
4	8	8	14	15	21	22	26	28	29	3	
5	9	9	15	16	22	23	27	29	30	4	
6	10	10	16	17	23	24	28	30	31	5	
7	11	11	17	18	24	25	29	31	1крас.	6	
8	12	12	18	19	25	26	30	1крас.	2	7	
9	13	13	19	20	26	27	31	2	3	8	
10	14	14	20	21	27	28	1крас	3	4	9	
11	15	15	21	22	28	29	2	4	5	10	
12	16	16	22	23	29	30	3	5	6	11	
13	17	17	23	24	30	31	4	6	7	12	
14	18	18	24	25	31	1крас	5	7	8	13	
15	19	19	25	26	1крас	2	6	8	9	14	
16	20	20	26	27	2	3	7	9	10	15	
17	21	21	27	28	3	4	8	10	11	16	
18	22	22	28	29	4	5	9	11	12	17	
19	23	23	29	30	5	6	10	12	13	18	
20	24	24	30	31	6	7	11	13	14	19	
21	25	25	31	1крас	7	8	12	14	15	20	
22	26	26	1 крас	2	8	9	13	15	16	21	
23	27	27	2	3	9	10	14	16	17	22	
24	28	28	3	4	10	11	15	17	18	23	
25	29	29	4	5	11	12	16	18	19	24	

Табліца 10 (працяг)

Каляндар рухомых хрысціанскіх святаў (другая палова)

1-ы тыдзень пасля Пасхі		2-і тыдзень пасля Пасхі		3-і тыдзень пасля Пасхі		4-ы тыдзень пасля Пасхі		5-ы тыдзень пасля Пасхі	
				жонак- міраносіц		тыдзень аб паслабленым		тыдзень аб Самарыяйніне	
Пасха		Фаміна, Правад ная	Радаўні ца				Прапал авенне		
нядз.	субота	нядз	аўт.	нядз.	субота	нядз.	серада	нядз.	субота
22 сак.	28сак.	29 сак.	31 сак.	5крас.	11крас.	12крас.	15крас.	19крас.	25крас.
23	29	30	1крас.	6	12	13	16	20	26
24	30	31	2	7	13	14	17	21	27
25	31	1крас.	3	8	14	15	18	22	28
26	1крас.	2	4	9	15	16	19	23	29
27	2	3	5	10	16	17	20	24	30
28	3	4	6	11	17	18	21	25	1 мая
29	4	5	7	12	18	19	22	26	2
30	5	6	8	13	19	20	23	27	3
31	6	7	9	14	20	21	24	28	4
1 крас.	7	8	10	15	21	22	25	29	5
2	8	9	11	16	22	23	26	30	6
3	9	10	12	17	23	24	27	1 мая	7
4	10	11	13	18	24	25	28	2	8
5	11	12	14	19	25	26	29	3	9
6	12	13	15	20	26	27	30	4	10
7	13	14	16	21	27	28	1 мая	5	11
8	14	15	17	22	28	29	2	6	12
9	15	16	18	23	29	30	3	7	13
10	16	17	19	24	30	1 мая	4	8	14
11	17	18	20	25	1 мая	2	5	9	15
12	18	19	21	26	2	3	6	10	16
13	19	20	22	27	3	4	7	11	17
14	20	21	23	28	4	5	8	12	18
15	21	22	24	29	5	6	9	13	19
16	22	23	25	30	6	7	10	14	20
17	23	24	26	1 мая	7	8	11	15	21
18	24	25	27	2	8	9	12	16	22
19	25	26	28	3	9	10	13	17	23
20	26	27	29	4	10	11	14	18	24
21	27	28	30	5	11	12	15	19	25
22	28	29	1 мая	6	12	13	16	20	26
23	29	30	2	7	13	14	17	21	27
24	30	1 мая	3	8	14	15	18	22	28
25	1 мая	2	4	9	15	16	19	23	29

Табліца 10 (працяг)

Каляндар рухомых хрысціанскіх святаў (другая палова)

Пасха	6-ы тыдзень пасля Пасхі		7-ы тыдзень пасля Пасхі		Па-за лікам тыдняў	8-ы тыдзень пасля Пасхі		9-ы тыдзень пасля Пасхі		
	тыдзень аб сляпым					Русальны тыдзень				
		Ушэсце		Сямік		Тройца (Сёмуха)	Духаў дзень		9-я пятн.	
	нядз.	чацв.	нядз.	чацв.		нядз.	панядз.	нядз.	пятн.	
22 сак.	26крас	30 крас.	3 мая	7мая	10 мая	11 мая	17мая	22 мая	24	
23	27	1 мая	4	8	11	12	18	23	25	
24	28	2	5	9	12	13	19	24	26	
25	29	3	6	10	13	14	20	25	27	
26	30	4	7	11	14	15	21	26	28	
27	1 мая	5	8	12	15	16	22	27	29	
28	2	6	9	13	16	17	23	28	30	
29	3	7	10	14	17	18	24	29	31	
30	4	8	11	15	18	19	25	30	1чэрв.	
31	5	9	12	16	19	20	26	31	2	
1 крас.	6	10	13	17	20	21	27	1чэрв.	3	
2	7	11	14	18	21	22	28	2	4	
3	8	12	15	19	22	23	29	3	5	
4	9	13	16	20	23	24	30	4	6	
5	10	14	17	21	24	25	31	5	7	
6	11	15	18	22	25	26	1чэрв.	6	8	
7	12	16	19	23	26	27	2	7	9	
8	13	17	20	24	27	28	3	8	10	
9	14	18	21	25	28	29	4	9	11	
10	15	19	22	26	29	30	5	10	12	
11	16	20	23	27	30	31	6	11	13	
12	17	21	24	28	31	1чэрв.	7	12	14	
13	18	22	25	29	1чэрв.	2	8	13	15	
14	19	23	26	30	2	3	9	14	16	
15	20	24	27	31	3	4	10	15	17	
16	21	25	28	1чэрв.	4	5	11	16	18	
17	22	26	29	2	5	6	12	17	19	
18	23	27	30	3	6	7	13	18	20	
19	24	28	31	4	7	8	14	19	21	
20	25	29	1 чэрв.	5	8	9	15	20	22	
21	26	30	2	6	9	10	16	21	23	
22	27	31	3	7	10	11	17	22	24	
23	28	1 чэрв.	4	8	11	12	18	23	25	
24	29	2	5	9	12	13	19	24	26	
25	30	3	6	10	13	14	20	25	27	

Табліца 10 (працяг)

Каляндар рухомых хрысціанскіх святаў (другая палова)

Пасха	10-ы тыдзень пасля Пасхі	11-ы тыдз.	12-ы тыдз.	13-ы тыдз.	14-ы тыдз.	15-ы тыдз.	16-ы тыдз.	17-ы тыдз.	
	3-і тыдзень пасля Тройцы	4-ы тыдз.	5-ы тыдз.	6-ы тыдз.	7-ы тыдз.	8-ы тыдз.	9-ы тыдз.	10-ы тыдз.	
	Дзеся- туха								
пятн. нядз.	нядз.	нядз.	нядз.	нядз.	нядз.	нядз.	нядз.	нядз.	
22 сак.	29 мая	31 мая	7 чэрв.	14чэрв.	21чэрв.	28чэрв.	5ліп.	12ліп.	19ліп.
23	30	1чэрв.	8	15	22	29	6	13	20
24	31	2	9	16	23	30	7	14	21
25	1чэрв.	3	10	17	24	1 ліп.	8	15	22
26	2	4	11	18	25	2	9	16	23
27	3	5	12	19	26	3	10	17	24
28	4	6	13	20	27	4	11	18	25
29	5	7	14	21	28	5	12	19	26
30	6	8	15	22	29	6	13	20	27
31	7	9	16	23	30	7	14	21	28
1 крас.	8	10	17	24	1 ліп.	8	15	22	29
2	9	11	18	25	2	9	16	23	30
3	10	12	19	26	3	10	17	24	31
4	11	13	20	27	4	11	18	25	1жніўн
5	12	14	21	28	5	12	19	26	2
6	13	15	22	29	6	13	20	27	3
7	14	16	23	30	7	14	21	28	4
8	15	17	24	1 ліп.	8	15	22	29	5
9	16	18	25	2	9	16	23	30	6
10	17	19	26	3	10	17	24	31	7
11	18	20	27	4	11	18	25	1жніўн	8
12	19	21	28	5	12	19	26	2	9
13	20	22	29	6	13	20	27	3	10
14	21	23	30	7	14	21	28	4	11
15	22	24	1 ліп.	8	15	22	29	5	12
16	23	25	2	9	16	23	30	6	13
17	24	26	3	10	17	24	31	7	14
18	25	27	4	11	18	25	1жніўн	8	15
19	26	28	5	12	19	26	2	9	16
20	27	29	6	13	20	27	3	10	17
21	28	30	7	14	21	28	4	11	18
22	29	1 ліп.	8	15	22	29	5	12	19
23	30	2	9	16	23	30	6	13	20
24	1 ліп.	3	10	17	24	31	7	14	21
25	2	4	11	18	25	1жніўн	8	15	22

Табліца 11.

Некаторыя нерухомыя праваслаўныя святы і прысвяткі (юльянскі каляндар)

Назва свята, прысвятка	Дата	
Раство Хрыстова Рождество Иисуса Христа	25 снежня	Спас яблычны, Ператварэнне Преображенне Господа нашаго Иисуса Христа
Сабор Прасвятой Багародзіцы Собор Пресвятой Богородицы	26 снежня	Прачыстая, Успенне, Успенне Багародзіцы, канец Успенскага поста Успение Пресвятой Богородицы, Госпожин день
Вадохрышча (Богаяўленне) Богоявление, Крещение Господне	6 студзеня	Спас (арэхавы) Нерукотворного образа Господа на- шага Иисуса Христа
Іаана Хрысціцеля Іоанна Крестителя	7 студзеня	Адсячэнне галавы Іаана Прадзечы, Іван Галавасек, Калінавік Усекновение головы Предтечи и Крестителя Иоанна
Трох свяціцеляў Трех святителей	30 студзеня	Сямёна Стоўпніка, летаправодца Семёнов день «летопроходца». Новолетие
Грамінцы, Стрэчанне Сретение	2 лютага	Раство Багародзіцы, Малая Прачыстая, Багач Рождество Пресвятой Богородицы
Паўраценнне, Абратанне Обретение головы Иоанна Крестителя	24 лютага	Узвіжанне Воздвижение Честнага и Животворящага Креста
Сарака пакутнікаў, Саракі Сорока мучеников	9 сакавіка	Пакроў, Пакравы Покров Пресвятой Богородицы
Дабравешчанне, Звеставанне Благовещение	25 сакавіка	Піліпаўка, пачатак Піліпаўскага (Каляднага) посту Филиппов день, начало Филиппова или Рождественскага поста
Св. Юр'я (весновы) Юрьев день Весенний	23 красавіка	Увядзенне Введение во храм Пресвятой Богородицы
Св. Барыса і Глеба Св. Бориса и Глеба	2 мая	Св. Юр'я (весеньскі, зімовы) Юрьев день осенний или зимний
Св. Міколы ўясновы (летні) Николин день Весенний	9 мая	Св. Андрэя Св. апостола Андрея Первозваннага
Іванаў дзень, Купалле Рождество святого Пророка, Предтечи и Крестителя Иоанна	24 чэрвеня	Св. Міколы (весеньскі, зімовы) Святителя Николая, Николин день осенний или зимний
Св. Петра і Паўла, канец Пятрова посту Святых первоверховых апостолов Петра и Павла, Петров день	29 чэрвеня	Канец Піліпаўскага (Каляднага) посту Конец Филиппова или Рождественскага поста
Прапорка Іллі Святого славнаго пророка Ільи, Ільин день	20 ліпеня	
Св.Ганны Св.Анны	25 ліпеня	
Спас Макавей, пачатак Успенскага посту День происхождения честных древ животворящаго креста Господня	1 жніўня	

Табліца 12. Некаторыя нерухомыя каталіцкія святы і прысвяткі

Назва свята, прысвятка	Дата		
Новы год Nowy rok	1 студзеня	Ператварэнне Przemienienie Pańskie	6 жніўня
Трох каралёў Trzech królów	6 студзеня	Прачыстая, Успенне, Успенне Wniebowzięcie N.M.P.	15 жніўня
Шлюб Маці Божай Заślubienie Najświętszej M.P.	23 студзеня	Раство Маці Божай Narodzenie N.M.P.	8 верасня
Грамніцы, Стрэчанне Oczyszczenie N.M.P	2 лютага	Св. Мацея Mateusza Apostoła	21 верасня
Св. Валянціна Sw. Walentego Kapłana	14 лютага	Св.Вацлава Waclawa, króla czeskiego	28 верасня
Св. Казіміра Kazymirza Królewicza	4 сакавіка		
Сарака пакутнікаў (Саракі) 40 (czterdziestu) Мęczenników	10 сакавіка	Сымона, Юды і Тадэўша апосталаў Szymona Judy i Tadeusza apostolów	28 кастрычніка
Язэпа Józefa Oblubieńca N.M.P.	19 сакавіка	Усіх Святых Wszystkich Świętych	1 лістапада
Дабравешчанне, Звеставанне Zwiastowanie N.M.P	25 сакавіка	Дзяды восенійскія, Задушкі Dzień Zaduszny	2 лістапада
Св.Вайцеха Wojciecha biskupa	23 красавіка	Увядзенне Ofiarowanie N.M.P.	21 лістапада
Св.Станіслава Stanisława biskupa M.	8 мая	Св.Губерта Huberta biskupa	30 лістапада
Св.Уладзіслава Władysława króla	27 чэрвеня	Бязгэшнае зачашце Маці Божай Niepokalane Poczęcie N.M.P.	8 снежня
Св. Пятра и Паўла Piotra i Pawła	29 чэрвеня	Маці Божай Ларэтанскай N.M.P. Loretańskiejj	10 снежня
Пакутніцы Малгажаты Małgorzaty Panny	13 ліпеня	Раство Хрыстова Boże Narodzenie	25 снежня
Маці Божай Шкаплернай N.M.P Szkaplernej	16 ліпеня	Св. Сільвестра Sylwestra papieża	31 снежня
Св. Якуба Jkóba Apostoła	25 ліпеня		
Св.Ганны Anny Matki N.M.P	26 ліпеня		
Маці Божай Анёльскай N.M.P Anielskiej	2 жніўня		
Маці Божай Снегнай (Снегкі) N.M.P Snieżnej	5 жніўня		

Табліца 13.

ДАТЫ КАТАЛІЦКІХ ПАСХАЛІЙ

с – сакавік, к – красавік; С, К – супадзенне праваслаўнай і каталіцкай Пасхі

Гады	Стагоддзі			
	XVII	XVIII	XIX	XX
	Пасха	Пасха	Пасха	Пасха
00	2К	11К	13к	15к
1	22К	27с	5 К	7к
2	7к	16К	18 к	30с
3	30с	8К	10к	12к
4	18к	23с	1к	3к
5	10к	12к	14к	23к
6	26с	4К	6к	15 К
7	15К	24К	29с	31с
8	6К	8к	17 К	19к
9	19к	31с	2к	11 К
10	11к	20К	22к	27с
11	3К	5к	14 К	16к
12	22К	27с	29с	7 К
13	7к	16К	18к	3с
14	30С	1к	10 К	12к
15	19К	21к	26с	4 К
16	3к	12К	14к	23 К
17	26с	28с	6к	8к
18	15К	17к	22с	31с
19	31с	9К	11к	20 К
20	19к	31с	2к	4к
21	11К	13к	22 К	27с
22	27с	5 К	7к	16 К
23	16к	28с	30с	1к
24	7К	16 К	18 К	20к
25	30с	1к	3к	12к
26	12к	21 К	26с	4к
27	4К	13 К	15 К	17к
28	23К	28С	6 К	8к
29	15К	17 К	19к	31с
30	31с	9 К	11к	20 К
31	20К	25с	3к	5к
32	11К	13к	22 К	27с

Табліца 13 (працяг)

Гады	Стагоддзі			
	XVII	XVIII	XIX	XX
	Пасха	Пасха	Пасха	Пасха
33	27с	5 К	7к	16 К
34	16 К	25 К	30с	1к
35	8 К	10к	19 К	21к
36	23с	1к	3к	12 К
37	12к	21 К	26с	28с
38	4 К	6к	15 К	17к
39	24 К	29с	31с	9 К
40	8к	17 К	19к	24с
41	31с	2к	11 К	13к
42	20 К	25с	27с	5 К
43	5к	14 К	16к	25 К
44	27с	5 К	7 К	9к
45	16 К	18к	23с	1к
46	1к	10 К	12к	21 К
47	21к	2к	4 К	6к
48	12 К	14к	23 К	28с
49	4 К	6 К	8к	17к
50	17к	29с	31с	9 К
51	9 К	11к	20 К	25с
52	31с	2к	11 К	13к
53	13к	22 К	27с	5 К
54	5 К	14 К	16к	18с
55	28с	30с	8 К	10к
56	16 К	18к	23с	1к
57	1к	10 К	12к	21 К
58	21 К	26с	4 К	6к
59	13 К	15к	24 К	29с
60	28с	6 К	8к	17 К
61	17к	22с	31с	2к
62	9 К	11к	20 К	22к
63	25с	3 К	5к	14 К
64	13к	22 К	27с	29с
65	5 К	7к	16 К	18к
66	25 К	30с	1к	10к
67	10к	19 К	21к	26с
68	1 К	3к	12 К	14к

Табліца 13 (працяг)

Гады	Стагоддзі				
	XVI Пасха	XVII Пасха	XVIII Пасха	XIX Пасха	XX Пасха
69		21 К	26с	28с	6к
70		6к	15 К	17к	29с
71		29с	31с	4 К	11к
72		17 К	19к	31с	2к
73		2к	11 К	13к	22к
74		25с	3к	5к	14 К
75		14 К	16к	28с	30с
76		5 К	7к	16 К	18к
77		18к	30с	1к	10 К
78		10 К	19 К	21к	26с
79		2к	4к	13 К	15к
80		21 К	26с	28с	6 К
81		6к	15 К	17к	19к
82		29с	31с	9 К	11к
83	10 К	18 К	20к	21с	3к
84	1к	2к	11 К	13к	22 К
85	21 К	22к	27с	5 К	7к
86	6к	14 К	16к	25 К	30с
87	29с	30с	8 К	10к	19 К
88	17 К	18к	23с	1к	3к
89	2к	10К	12к	21 К	26с
90	22к	26с	4 К	6к	15 К
91	14 К	15к	24 К	29с	31с
92	29с	6 К	8к	17 К	19к
93	18к	22с	31с	2к	11к
94	10к	11к	20 К	25с	3к
95	26с	3 К	5к	14 К	16к
96	14к	22 К	27с	5 К	7к
97	6 К	7к	16 К	18к	30с
98	22с	30с	8 К	10к	12к
99	11к	19 К	24с	2к	4к

Табліца 14. Даты прыняцця грыгарыянскага календана ў некаторых краінах свету (дата даецца па грыгарыянскім календара)

Італія	15 каstryчніка 1582 г.
Гішпанія	15 каstryчніка 1582 г.
Партугалія	15 каstryчніка 1582 г.
Рэч Паспалітая (Польшча, Беларусь, Літва, Украіна)	15 каstryчніка 1582 г.
Францыя	20 снежня 1582 г.
Галандыя	1 студзеня 1583 г.
Аўстрый	17 студзеня 1584 г.
Швайцарыя	22 студзеня 1584 г.
Венгрыя	1 лістапада 1587 г.
Прусія	2 верасня 1610 г.
Эстонія	2 верасня 1610 г.
Германія пратэстацкая	1 сакавіка 1700 г.
Данія	1 сакавіка 1700 г.
Вялікабрытанія	14 верасня 1725 г.
Украіна (УНР)	1 сакавіка 1918 г.
Японія	1 лістапада 1872 г., 1 студзеня 1919 г.
Кітай	1 студзеня 1912 г., 1 студзеня 1929 г.
Балгарыя	2 студзеня 1916 г.
Расія	14 лютага 1918 г.
Румынія	31 сакавіка 1919 г.
Турцыя	1 студзеня 1926 г.

Табліца 14. Акрэсленне дзён тыдня па грыгарыянскім календары

Дзясяткі і адзінкі гадоў										
Тысячы і сотні гадоў		00	01	02	03		04	05		
		06	07		08	09	10	11		
			12	13	14	15		16		
		17	18	19		20	21	22		
		23		24	25	26	27			
		28	29	30	31		32	33		
		34	35		36	37	38	39		
			40	41	42	43		44		
		45	46	47		48	49	50		
		51		52	53	54	55			
		56	57	58	59		60	61		
		62	63		64	65	66	67		
			68	69	70	71		72		
		73	74	75		76	77	78		
		79		80	81	82	83			
		84	85	86	87		88	89		
		90	91		92	93	94	95		
			96	97	98	99				
1500	1900	G	F	E	D	C	B	A	студз. П.	кастр.
1600	2000	A	G	F	E	D	C	B	май	
		B	A	G	F	E	D	C	люты В.	жнів.
1700	2100	C	B	A	G	F	E	D	люты П.	сакав.
		D	C	B	A	G	F	E	чэрвень	
1800	2200	E	D	C	B	A	G	F	верас.	снеж.
		F	E	D	C	B	A	G	студз. В.	крас.
Дні тыдня		пн	аўт	сер	чац	пт	сб	нядз	1	8
		аўт	сер	чац	пт	сб	нядз	пн	2	9
		сер	чац	пт	сб	нядз	пн	аўт	3	10
		чац	пт	сб	нядз	пн	аўт	сер	4	11
		пт	сб	нядз	пн	аўт	сер	чац	5	12
		сб	нядз	пн	аўт	сер	чац	пт	6	13
		нядз	пн	аўт	сер	чац	пт	сб	7	14
									21	28

ЗМЕСТ

Прадмова.....	3
Праблемы гістарычнай храналогіі ў беларускай і суседніх ёй замежных гістарычных школах. Крыніцы для даследавання гістарычнай храналогіі.....	5
Лічэнне часу на тэрыторыі Беларусі да прынядця хрысціянства.....	25
Эра.....	31
Індыкта.....	57
Сезон і месяц.....	69
Тыдзень.....	77
Дзень тыдня. Лацінскае пазначэнне дзён тыдня.....	83
Датаванне з дапамогай рэлігійных святаў.....	89
Каляндар.....	115
Метадычныя рэкамендацыі па работе з датамі	149
<i>Эра ад стварэння свету, сакавіцкі, ультрасакавіцкі і вераснёўскі пачатак года.</i>	151
<i>Удакладненне даты па згадцы індыкта года.</i>	152
<i>Даціроўка падзеі па згадках астранамічных з'яваў</i>	157
<i>Акрэсленне дзён тыдня па юльянскім календары</i>	159
<i>Акрэсленне даты па згадцы хрысціянскіх святаў</i>	162
<i>Перавод дат юльянскага календара на грыгарыянскі.</i>	
<i>Акрэсленне дня тыдня па грыгарыянскім календары</i>	168
Літаратура.....	175
Табліцы.....	178

Навуковае выданне

Святлана Куль-Сяльверстава

Беларускі час. Летазлічэнне ў Беларусі са стара жытнасці да сучаснасці

Вокладка – гадзіннік кафедральнага касцёла св. Ф. Ксаверія, сяр. XVI ст. (фотаздымак В.Кавалеўскага)
Выкарыстаны фотаздымкі з асабістага архіва А. Рыжага, аўтара, Wikipedia.

Вёрстка А. Рыжы
Карэктар А. Данілевіч

Падпісана да друку 10.12.2014. Фармат 60x84/16.
Папера афсетная. Рызографія
Ум.друк.арк. 11,7. Ул.-выд.арк 7,2.
Тыраж 100 экз. Заказ 48/14

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
Таварыства з абмежаванай адказнасцю «ЮрСаПрынт».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвалльніка
друкаваных выданняў № 1/388 ад 01.07.2014 г.
Вул. Карла Маркса, 11, 230015, г. Гродна.
+375 152 77 18 20
+375 295 87 84 11